

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**LA GUERRA I EL PENSAMENT ESTRATÈGIC:
EL PUNT DE VISTA DIDÀCTIC**

Anna Bastida Navarro

**Tesi de doctorat dirigida pel
Dr. Gabriel Cardona Escanero**

Barcelona, abril de 1992

L'actuació imperial britànica mereixia un lloc d'honor en els llibres d'història. Els dos exemples que donaven els separen gairebé vint anys. El primer explica de forma digerible pel lector britànic la tràgica aventura de la guerra d'Afganistan (: 343)²¹⁸:

"Per aquella època, Dost Mohamed, que havia usurpat el tron d'Afganistan (un país muntanyenc al N.O. de l'Índia) es feu suspecte d'afavorir els designis de Rússia contra l'imperi indi. Un exèrcit anglès envai el país i expulsà Dost Mohamed. Els regiments britànics decidiren, finalment, retirar-se. Però, mentre combatien a la neu, les tribus de la muntanya els van envoltar en un congost i els van massacrar cruelment o els feren presoners. Només un home se'n va escapar. La primavera següent, però, el general Pollock va entrar al país i va destruir la ciutadella de la capital, Cabul. Es varen salvar 95 presoners i, aleshores els anglesos es retiraren²¹⁹".

(...) "Després que un exèrcit britànic enviat contra ell (el Mahdi, al Sudan) fos destruït, s'envià el general Gordon —"Guerrer de Déu, amic de l'home i enemic del tirà"— per tal de sufocar la revolta. No se li donaren tropes, i la gent, al país, semblava creure que hi havia poca diferència entre els cultes cavallers polonesos que lluitaven per la llibertat política a Varsòvia i els salvatges pintats que, amb els seus esgarips, demanaven sang al Sudan; que, en tot cas, tots dos lluitaven per la causa de la llibertat.

(...) El poder del Califa fou, finalment, esfondrat a Omdurman (1898), i la tasca de dur la civilització al Sudan es continua ara²²⁰".

Noti's que, en el primer cas, s'oculten els errors militars britànics i, en el segon, mentre s'exalten les glòries i l'heroisme dels soldats, es menysprea l'opinió dels civils. La descripció es presenta despullada de context, gairebé totalment en el segon cas, mentre en el primer es justifica la intervenció, simplement per la sospita d'amenaça sobre l'imperi indi. No cal remarcar,

²¹⁸ sobre la manca d'habilitat i la incompetència militar britàniques demostrades en aquest conflicte es pot consultar Geoffrey Regan, 1909, pp. 53-54

²¹⁹ *The History of England for Elementary Schools for Standards V, VI, VII.* London, etc. Cassell, Petter, Galpin and Co., 1883, pp. 373-374

²²⁰ Ernest Bowyer: *A short history of modern England. 1714-1910.* (C. History of England for Schools in three volumes). London: Methuen and Co, 1911, vol III, p. 209

per massa evident, l'etnocentrisme dels autors, que considera "cruels" i "salvatges" els no europeus i que, en el segon cas, s'esborronen de la simple equiparació entre "cultes cavallers polonesos" i "salvatges" sudanesos.

La llarga tradició nacionalista i militarista de l'imperi alemany es reflecteix inevitablement en el sistema d'ensenyament del Segon Reich. En un text del 1903, Gustav Vendt afirmava que,

"L'escola alemanya ha d'educar ciutadans bons i fidels per a la pàtria i per a l'Estat. S'ha de fer comprendre a cadascun dels alumnes, segons la seva capacitat i edat, la necessitat de treballar per al servei del nostre poble i el nostre temps²²¹".

Bo i fonamentant-se en d'altres autors, la mateixa B. Peters subratlla el concepte d'història heroica que es transmet a través de l'ensenyament escolar, en el qual es privilegien per damunt de tot, els aconteixements bèl·lics. El concepte de nació és dinàmic i agressiu i s'adjudiquen valors negatius a les altres nacions o Estats (B. Peters, 1977, p. 86).

El director de l'escola reial de Quedeinburg escrivia, el 1904, que, per tal de potenciar les forces armades, calia ensenyar religió, llengua alemanya i història:

"per mitjà d'aquestes tres facetes de l'educació es promocionaran les virtuts de tots els ciutadans. Aquestes virtuts faran d'un jove recluta un soldat temerós de Déu, amb una fidelitat indiscutible pel Kaiser i pels seus senyors, junt amb el sentit de l'honor, de l'obediència, amb el poder de dominar els seus sentiments i, alhora, comprendre i complir totes les ordres²²²".

Els llibres de text publicats per a ús de les escoles alemanyes entre els anys setanta del segle passat i la vigília de la Gran guerra confirmen les línies ideològiques esbossades. En efecte, els llibres de lectura escolars no sols contenen grans quantitats de textos de temàtica bèl·lica sinó que inclús hi ha llibres dedicats específicament a la poesia patriòtica²²³.

²²¹ Gustav Vendt: *Didaktik und Methodik des deutschen Unterrichts*, Munic, 1905. La cita procedeix de B. Peters, 1977, pp. 85-86

²²² H. Lorens, citat per Barbara Peter, 1977, p. 87

²²³ Vegi's per exemple: *Hundertfünzig Vaterländische Gedichte für patriotische Schulterte*. Colònia, J.B. Bachem, 1879. Aquest i els altres llibres escolars alemanys citats, igual com el treball de B. Peter, els he pogut consultar gràcies a l'extrema amabilitat i paciència amb què vaig ser rebuda pel personal del Georg-Eckert Institut de Braunschweig, i, més especialment per Frau Gisela Teistler

En una antologia de la prosa alemanya publicada el 1913 ²²⁴ Grimmelshausen, Goethe i Herder comparteixen el seu espai amb Otto von Bismark, el comte Helmuth von Moltke, tres Kaisers i Colmar von der Goltz i Albrecht von Roon, és a dir, els màxims dirigents polítics i militars del Reich.

Barbara Peter (1977) analitza l'evolució de la presència de la poesia bèl·lica als llibres de lectura escolars alemanys i hi troba, al llarg del segon Reich, el pas del predomini del tema de la guerra d'alliberament contra Napoleó al de la guerra francoprussiana. Durant la Primera Guerra Mundial, es tornará, però al primer dels temes citats (pp. 15-18). Els títols d'alguns dels poemes més repetits a les antologies ens donarà una idea aproximada de les tendències predominants: "El bon camarada" (Uhland), "La batalla de Leipzig" (Arndt), "Cant matinal del genet" (Kauff), "En la mort de Scharnhorst", "El cavall de Gravelotte" (Gerok), "El timbal" (Besser), "La Guàrdia del Rin" (Schneckenburger), "Trompeter, toca!" (Weitbrecht), "Anno Domini 1812" (Dehmel), etc. Aquests textos havien de servir, segons el ja citat director d'escola H. Lorenz, per a

"omplir per sempre les ànimes de les generacions futures de l'alegria il·limitada pels combats".

(B. Peter, 1977, p. 87).

Un cop iniciada la Gran Guerra, els escolars alemanys es trobaran nous llibres de lectura a les mans, adreçats, aquesta vegada, a explicar-los la versió oficial del conflicte. En aquest sentit són il·lustratives les "lectures de guerra. Descripció de l'experiència dels vuit primers mesos de la guerra mundial" o el "Per la Pàtria. Llibre de lectura de guerra per a les escoles alemanyes", ambdós del 1915²²⁵. Hi predominen les descripcions de les batalles guanyades pels alemanys al front oriental, sobretot Tannenberg, i la glorificació de Hindenburg.

4.4.- El fracàs de l'oposició a la guerra

²²⁴ *Deutsche Meister-prosa: Ein Lesebuch von Eduard Engel*. Braunschweig i Berlin, G. Westermann.

²²⁵ Els títols originals són respectivament: *Kriegslesestücke, Erlebnisse und Darstellungen aus den ersten acht Monaten des Weltkrieges*. Breslau, Ferdinand Hirt, 1915, i *Für's Vaterland. Kriegslesebuch für deutsche Schulen*. Berlin, Deutsche Landbuch-handlung, Gmbh, 1915. Aquest darrer és dedicat als dos fills dels editors, Friedrich Sohrey i Hans Lembke morts amb dos dies de diferència, el novembre de 1914

Fins aquí hem anat revisant tots aquells factors que havien contribuït a potenciar les actituds bel·ligerants, nacionalistes i militaristes a Europa i que, el 1914, havien ajudat a empènyer cap els camps de batalla milions de soldats, voluntaris o no: la premsa periòdica i la literatura popular, els intel·lectuals i la propaganda estatal, les esglésies i l'escola.

Però és clar que aquestes tendències no fruïen del monopoli dels esperits. Els països bel·ligerants vivien clivellats per greus oposicions internes—ideològiques, polítiques, econòmiques—i els governants tenien clara consciència de la presència de l'"enemic interior", que podia concretar-se, per exemple, en l'amenaça internacionalista, antimilitarista o pacifista. Intel·lectuals, burgesos i, sobretot, obrers, s'adcrivien a tendències com aquestes que, durant dècades havien preconitzat un seguit d'objectius oposats als que regeixen la guerra. L'internacionalisme valorava poc les diferències i les fronteres que separaven els Estats i molt la solidaritat de classe entre persones i grups d'origen nacional o estatal diferent; l'antimilitarisme s'oposava al creixent poder dels exèrcits, als seus pressupostos astronòmics, al tracte donat als nois que feien el seu servei militar obligatori. El pacifisme pretenia la resolució dels conflictes per vies no bèl·liques i s'oposava a la guerra amb diversos graus d'intensitat. Els tres corrents d'opinió podien coincidir en la mateixa persona o grup.

Alguns corrents antibèl·lics tenien arrels en les classes mitges o en organitzacions no classistes. Molts liberals s'identificaven amb la causa de l'internacionalisme, les llibertats civils i l'antimilitarisme, i recolzaven les conferències internacionals de l'Haia en favor de la pau. Hi havia esglésies cristianes que s'oposaven a la guerra. En molts moviments i organitzacions feministes i sufragistes hi havia sectors de dones pacifistes. La baronessa txeca Bertha von Suttner va aconseguir lectors en moltes llengües per a la seva novel·la pacifista *A baix les armes*, apareguda el 1889. Nigel Young (1987, p. 14) afirma que la Gran Bretanya comptava, en els anys que precedien el 1914, el moviment per la pau més intens de la seva història²²⁶. Però l'antibèl·licisme era molt més intens en l'àmbit de les organitzacions obreres i socialistes, i la Segona Internacional tenia, el 1914, prou militants en els països bel·ligerants com a fer-hi témer una seriosa oposició a la guerra que, en realitat, no es va donar. Es tracta, doncs, d'explicar perquè els corrents antibèl·licistes varen mostrar tan poca força el 1914. Per això, analitzarem molt breument el seu pes i la seva evolució fins l'esclat de la guerra.

²²⁶ Sempre que es tinguin en compte les diferències en la quantitat de població i les dificultats de comunicació

4.4.1.- *El moviment obrer*

A començaments del segle XX el moviment obrer europeu posseïa una llarga tradició antibèlica que s'havia anat desenvolupant sobre tradicions ideològiques i pràctiques tan diverses com les sectes religioses inconformistes britàniques del segle XVII, (i molt especialment els cuàquers) o l'antimilitarisme anarquista.

La Segona Internacional havia manifestat el 1889 que la pau és

"la condició primera i indispensable de qualsevol emancipació obrera"

i, dos anys després, s'autoproclama

"veritable i únic partit de la pau"

(M. Rébèrioux, 1981, pp. 308 i 306).

Denuncia la "pau armada" i el "militarisme" dels Estats europeus de finals del s. XIX i principis del XX, i alguns dirigents com el francès Vaillant, consideren el servei militar una introducció a la disciplina de la fàbrica. Sovint mostren oposició per l'expansió colonial europea. La guerra és considerada inherent al sistema capitalista mateix:

"La vostra societat, violenta i caòtica, inclús quan vol la pau, inclús quan es troba en estat de repòs aparent, sempre porta en ella la guerra, igual com la nuvolada adormida porta la tempesta"

havia dit Jean Jaurès a la Cambra francesa el 7 de març del 1895 (in M. Rébèrioux, 1981, p. 309).

Al Congrés de Zúric del 1893, s'hi fa una declaració molt explícita en el mateix sentit:

"La posició dels treballadors pel que fa a la guerra és clarament marcada per la resolució del Congrés de Brussel·les sobre el militarisme. La socialdemocràcia revolucionària internacional té el deure d'oposar-se a tots els països i amb totes les seves forces a les tendències xovinistes de la classe dominant, d'estrènyer cada cop més el vincle de solidaritat que uneix els obrers de tots els països i d'actuar sense repòs per tal d'acabar amb el capitalisme, que ha dividit la humanitat en dos camps enemics, incitant uns

pobles contra els altres. Amb la supressió del domini de classe, també desapareixerà la guerra. La fi del capitalisme significarà la pau mundial²²⁷.

L'increment de la tensió internacional després de l'incident de Fachoda (1898) provoca algunes anàlisis sobre el perill de guerra, degudes a Rosa Luxemburg, Jaurès o Kautsky —que diu que la "Weltpolitik" alemanya pot abocar a la "Weltkrieg"—, encara que el tema no esdevé objecte d'estudis més detallats i generals.

El 1907 el Congrés de Stuttgart aprova una moció segons la qual

"en cas que esclati la guerra [els socialistes] tenen el deure d'intervenir per tal d'aturar-la ràpidament i d'utilitzar amb totes les seves forces la crisi econòmica i política que provocarà amb la finalitat d'agitar els estrats populars més profunds i de precipitar la caiguda del capitalisme".

(Rébèrioux, 1981, p. 325).

Des del 1911, en que la tensió es torna a agreujar, els socialistes busquen intensivament vies de controlar els conflictes i de mobilitzar els treballadors. El mateix 1911, l'annexió italiana de Líbia provoca manifestacions massives i el 1912, la Internacional afirma solemnement la seva capacitat per a combatre la guerra i manifesta que no hi ha cap altre força al món que actuï en la mateixa direcció.

De tota manera, no tots els components de la Internacional comparteixen tendències antibèl·liques decidides. El corrent revisionista confia en el pacífic creixement del capitalisme i el SPD, el partit obrer més important d'Europa, arriba a proposar com a línia d'actuació votar els crèdits militars al Reichstag a canvi de l'ampliació de les llibertats a l'imperi alemany. De més a més, hi ha una tendència prou estesa que diferencia la guerra ofensiva de la defensiva i considera legítima aquesta darrera.

Gran part de la socialdemocràcia alemanya 'robava que fóra absolutament legítim i necessari defensar el país en cas d'invasió russa. Bebel havia dit ja el 1891 que

"el sòl d'Alemanya, la mare pàtria alemanya, ens pertany a les masses tant o més que no als altres, i si Rússia, campiona del

²²⁷ Text citat per Rosa Luxemburg en el transcurs del seu judici davant d'un tribunal de Frankfurt (20-II-1914), acusada de fomentar la insubordinació i la deserció de les tropes del Reich. Reproduït a Rosa Luxemburg, 1977, p. 249

terror i la barbàrie, atacava Alemanya per tal de destruir-la i destruir-la, (...) a nosaltres ens afecta tant com a aquells que la dirigeixen²²⁸.

Després de la crisi d'Agadir (1911), mentre els alemanys no veuen perill de guerra, Jaurès i Vaillant s'angoixen cada cop més. Malgrat aquesta divisió, la Internacional pren fermes acords contra la guerra el 1911 i el 1912. El 1911, alguns socialistes, com el belga Vandervelde, mantienien el seu optimisme:

"A l'Europa actual, hi ha massa forces pacifistes, començant pels capitalistes jueus que sostenen les finances de molts governs, i acabant pels socialistes, que estem ben decidits a impedir la mobilització de les nacions, i, en cas que se'n sortissin, a saltar al ganyot dels governants²²⁹".

En definitiva, i més enllà de les declaracions retòriques, el socialisme europeu no presentava alternatives coherents ni homogènies per cas d'eventual perill de guerra.

4.4.2.- *L'antimilitarisme*

L'exèrcit és objecte d'atacs específics i és a França on es donen els corrents antimilitaristes més consistents d'aquest període.

Si deixem de banda l'antimilitarisme de tipus exclusivament literari, J.J. Becker (1973, pp. 14-17) fa distinció entre dues tendències. La primera, hereva de la tradició humanitària de la fi del Segon Imperi, equipara el servei militar obligatori a un flagell social, font d'alcoholisme i de malalties venèries. Aquest corrent, lligat al socialisme, accepta la guerra de defensa nacional. Per això, el seu principal portaveu, Jean Jaurès, proposa un sistema alternatiu a l'exèrcit permanent, les milícies, tema que desenvolupa en un llibre anomenat *L'Armée nouvelle*²³⁰. Jaurès proposa un exèrcit que sigui "l'arma de la democràcia", "pacífic, defensiu i vigorós" i que tingui com a objectiu

²²⁸ Citat per James Joll, 1983, p. 225

²²⁹ Citat per James Joll, 1983, p. 324

²³⁰ *L'Armée nouvelle* és l'edició pública d'un annex redactat per Jaurès com a complement de la seva proposta a la Cambra francesa, feta la tardor del 1910

"la protecció de la independència nacional per a la lliure evolució de la justícia social".

(Roger Caillois, 1975, p. 161).

Per a Jaurès no hi ha antinòmia entre exèrcit i democràcia:

"Rics i pobres, amos i obrers, els intel·lectuals més refinats i els homes més ignorants i senzills, són sotmesos a la mateixa obligació, participen com a soldats a la mateixa vida, carreguen el mateix fardell. Totes les professions, totes les classes es confonen sota la mateixa llei i la mateixa disciplina en el mateix deure, el mateix sacrifici, el mateix perill (...)"

(Roger Caillois, 1975, p. 154).

Un altre corrent, més radical que l'anterior considera que l'exèrcit és un dels principis de la societat burgesa, i el fa objecte dels seus atacs, sobretot per l'ús que en fa la classe dominant com a instrument per a trencar vagues. En efecte, durant els primers anys del segle, i semblantment al que es feia en molts d'altres països, la França republicana, que disposava d'escasses forces policials, utilitza l'exèrcit en el seu lloc, i la seva actuació provoca nombroses víctimes. Les crítiques més constants contra l'exèrcit francès procedeixen de la CGT, sindicat revolucionari de caire anarquista.

La CGT ja havia decidit el 1900 no deixar desemparats els seus adherents en l'època en què feien el servei militar, i, a imitació de l'Església, organitza centres d'acollida pels reclutes, prova d'evitar que oïdinin el seu ofici i perdin el gust pel treball i d'impedir que usin les seves armes contra els seus germans de classe. El pes d'aquesta institució, anomenada "*Le Sou du Soldat*" augmenta a partir del 1911.

La xifra de desertors i insubmisos francesos que augmenta des de finals del segle XIX, justifica la preocupació de les autoritats republicanes²³¹. Una llei, la Berry-Millerand, aprovada per la cambra francesa el març del 1912, condemnava a fer el servei militar a la *Section d'Exclus*, és a dir, gairebé en règim de treballs forçats, tots aquells que haguessin estat condemnats a entre tres i sis mesos d'empresonament per culpes de difamació o injúries a l'exèrcit o per instigar a la deserció. Qui en tingués més de sis, el condemnaven als batallons de l'Àfrica. Aquesta llei, plantejada per sorpresa, es vota sense

²³¹ 1890-1900: 1.900 i 4.000 respectivament; 1902-1904: 2.200 i 5.000; 1909-1911: 2.600 i 10.000. El 1911 hi havia 80.000 individus que els buscaven per manca de compliment dels seus deures militars (J.S. Becker, 1978, p. 37)

oposició socialista. L'increment del servei militar en un any, el 1913, provoca tortes protestes.

De fet, i com assenyala Pierre Renouvin, l'hostilitat contra l'exèrcit en tant que instrument de repressió no significava el refús a participar-hi en defensa del territori en cas de guerra. Però l'administració tendia a confondre anti-militarisme i antipatriotisme²³². Aquestes dues tendències coexistien, només, en els casos de militants radicals, sindicalistes revolucionaris o anarquistes, relativament nombrosos a la França d'aleshores.

Els dos fragments següents són una mostra de l'agitació antimilitarista francesa de l'època que tractem.

"Als soldats: (...) Sabeu d'alguna cosa més colpidora que l'existència d'aquests desgraciats que s'arrenquen del seu camp, del seu poble, i que els llencen, durant dos anys, en una caserna, lluny dels seus, lluny de tot allò que s'estimen, condemnats a viure amb d'altres homes tan de plànyer com ells? Què voleu que li quedi de reserva de força a un país quan, en 20 anys, tots els homes hauran passat per aquest terrible adreçador?"

Edouard Drumont

(...) "L'exèrcit és l'escola uel crim".

Anatole France, de l'Académie francesa.

(...) "Si els pobles se servissin de les seves armes en contra d'aquells que els han armats, la guerra fóra morta"

Guy de Maupassant

"Soldat, reflexiona i treu-ne conclusions"²³³.

"Durant tres anys, esteu tancats a la caserna, retirats del món que produeix i viu. Sou màquines, no podeu respondre ni a la injúria més grollera del primer imbècil que passi, guarnit amb un o més galons. Heu d'obeir les ordres més idiotes! Tot això és embrutidor per força. Malgrat tot, no us descoratgeu. Aneu a les Borses de Treball, aneu a les Biblioteques i les Universitats populars. Només allà hi trobareu afecte sincer i l'acolliment més

²³² Prefaci a *Le Carnet B*, de J.J. Becker, 1973

²³³ Cartell editat per les "Causeries Populaires" dels districtes X i XI, 1909, reproduït a J.J. Becker, 1973, annex.

fraternal. (...) Si un dia us calgués d'anar contra un enemic qual-sevol, germans desafortunats, explotats d'un altre país, sabríeu actuar conscientment i per allò que us dicta la raó.

Si un dia us calgués anar contra els camarades que lluiten contra la rapacitat patronal, que reivindiquen una mica de benestar, que reclamen un xic de llibertat, també sabríeu què hauríeu de fer.

(...) Refusareu obeir si de vosaltres en volen fer assassins!

La vostra consciència de treballadors us impedeix de disparar contra d'altres treballadors.

Si s'us envia a les vagues:

*No dispareu pas*²³⁴!"

4.4.3.- *L'acceptació de la guerra*

Ja és un tòpic dels llibres d'història el dir que la crisi de Sarajevo gairebé ningú no la va interpretar com a possible causa d'una conflagració major. De crisis "orientals" i "balcàniques" n'hi havia hagut moltes, i els europeus gairebé s'hi havien avesat. El juliol del 1914, cada país estava abocat a les seves notícies pròpies —el problema irlandès a la Gran Bretanya, el procés a Mme. Cailloux a França, etc.— i la majoria de la població es capficava més aviat per les qüestions més properes, com és ara la collita. De manera que l'esclat de la guerra fou veritablement sorpresiu i ràpid: el temps que va des dels primers rumors de crisi greu fins l'esclat de la guerra amb prou feines ocupa el mes de juliol. La velocitat a que anaven els aconteixements que, a més, sovint eren secrets, afavoria l'autonomia d'actuació dels governants i privava d'informació i de capacitat de decisió no sols el gruix de la població sinó, en alguns casos, els parlaments i tot.

En aquestes circumstàncies, a la incoherència de les propostes antibèl·liques de la Segona Internacional se li ha d'afegir l'infima capacitat de maniobra de les organitzacions de treballadors, que no tenen el temps necessari per a reaccionar davant dels aconteixements i d'actuar en conseqüència. Les proclames antibèl·liques, més retòriques que no pas fonamentades en veritables conviccions esvaeixen la seva influència davant la sòlida integració de la major part dels obrers en les seves respectives societats, oi més quan

²³⁴ Georges Yvetot (CGT). *Le nouveau manuel du soldat* (1913). Transcrit a: Bouillon, Sohn i Brunel, 1848-1914. Paris, Bordas, 1978, p. 213

els governs han aconseguit fer veure a la majoria de la població que els aconteixements es descabdellen moguts per l'agressió exterior.

El 28 de juliol es donen, a l'*Unter den Linden* de Berlin, xocs entre els xovinistes i els manifestants contra la guerra, i hi ha una colossal manifestació a Leipzig amb la consigna "a baix la guerra!" (Carsten, 1982, p. 14). Però l'1 d'agost té lloc a la mateixa ciutat una nova manifestació, ara en favor de la guerra, i a la qual hi assisteixen nombrosos membres de l'S.P.D. L'ambient s'ha tornat tan favorable a la guerra que Clara Zetkin (SPD) a Stuttgart no pot ni organitzar un míting contra el seu esclat (Gerd Krumeich, 1990, a, p. 7). La mobilització russa i l'amenaça d'invasió de la Prússia oriental, hàbilment esbombades pel govern, havien actuat sobre l'esquerra alemanya i els socialdemòcrates, considerats fins aleshores com a "mals i indignes alemanys" es pensaven que ara, finalment, serien dignament considerats a causa del seu decantament patriòtic (Carsten, 1982, p. 17). Aquest desig de trencar els enfrontaments socials i d'aconseguir la unitat nacional, que procedia d'una mena de cansament històric a causa de la continuada hostilitat de què eren objecte, materialitzada, per exemple, en les lleis antisocialistes del 1878, no és exclusiva dels socialistes alemanys. Gustave Hervé, director de *La Guerre Sociale*, que havia repetit tantes vegades que "cap pàtria no es mereixia que per ella es vessés ni una gota de sang obrera" envia una carta oberta al ministre de la guerra francès i li diu:

"Com que em sembla que França ha fet l'impossible per tal d'evitar la catàstrofe, us prego que, com a favor especial, m'incorporeu al primer regiment d'infanteria que marxi cap a la frontera²³⁵".

Molts dirigents obrers belgues es presenten voluntaris el tres d'agost del 1914. Un dels més coneguts d'entre ells, Henri De Man, que es definia a si mateix com a "neutral, pacifista, internacionalista i antimilitarista", confessà més tard que "havia estat arrossegat per un moviment de l'instint" i que

"el poble a què pertanyia es trobava condemnat a batre's; la idea de no compartir la seva sort em semblava inconcebible". (Jean Stengers, 1990, pp. 82-93).

Pel que fa als laboristes britànics, en la seva actuació parlamentària mai no es varen oposar de debò a les demandes liberals per a incrementar les

²³⁵ Transcrit per Roger Martin du Gard, 1975, V, p. 307

despeses militars malgrat la pressió de l'Independent Labour Party, de Keir Hardie i Ramsay MacDonald. De més a més, els representants laboristes de la construcció naval i els arsenals temien la desocupació. Sovint, quan calia votar, simplement s'absentaven de la Cambra. Els sindicats britànics compartien l'entusiasme per l'increment de la capacitat de defensa de la Gran Bretanya pròpia de la postguerra bòer i, quan l'Imperial Institute proposa un sindicalista per a un càrrec dins el seu Board of Governors, el comitè parlamentari del Trade Union Congress n'està tot orgullós²³⁶.

Si els socialdemòcrates alemanys haguessin votat en contra dels crèdits de guerra, la indignació popular hagués estat unànime i, segons Karl Liebknecht, allò que argumentaven els seus companys de partit per votar a favor era que l'SPD no podia nedar contra el corrent popular, deixar-se arraconar ni quedar fora de la llei i que, a més, lluitant contra Rússia afavorien la fi del tsarisme, igual com els progressistes francesos dirien que lluitant contra Alemanya precipitarien la fi del militarisme prussià.

Cal tenir present que la reacció dels socialistes i sindicalistes francesos en favor de la pau fou, segons J.J. Becker (1990, p. 36) més forta del que s'ha reconegut, però la tàctica de Jaurès, "fonamentada en l'acció internacional i en el convenciment de la voluntat pacífica del govern", la frenà. De tota manera, l'opinió popular no influeix gens les decisions del govern.

És així com, a l'Europa de l'agost del 1914, es varen sentir molt poques veus contràries a l'aventura militar que aleshores s'engegava.

A l'imperi alemany, com al rus, alguns membres de la Socialdemocràcia, la seva facció més radical, foren els únics a votar contra els crèdits de guerra. Dos anys després, Rosa Luxemburg diria amb amargor:

(...) "d'ençà que l'anomenada opinió pública ha començat de jugar algun paper en els càlculs dels governs quan i on hi ha hagut alguna guerra en què el partit bel·licista no hagi tret l'espasa de la beina única i exclusivament en defensa de la pàtria i de la justícia de la pròpia causa davant l'atac vil del malvat enemic? és una llegenda tan pròpia de la guerra com la pólvora i el plom. El joc ja és vell. L'única cosa nova és que el Partit Socialdemòcrata en faci part".

(R. Luxemburg, 1977, p. 286).

²³⁶ Douglas J. Newton: *British Labour, european socialism and the struggle for peace, 1889-1914*. Oxford Univ. Press, 1985, comentat per Jill Liddington a *History Workshop*, num 25, 1988, p. 192

A la Gran Bretanya, només l'Independent Labour Party "manté l'honor internacionalista" i s'oposa, ja d'entrada, a la guerra. El 6 d'agost fan públic un manifest en el què diuen:

"Treballadors de la Gran Bretanya: no teniu cap disputa amb els treballadors d'Europa. Ells no en tenen cap amb vosaltres. La disputa és entre les classes dominants europees. *No la feu vostra.*

(...) aquesta no és la vostra guerra".

(Carsten, 1982, p. 26).

D'altra banda, el mes d'agost es constitueix a la Gran Bretanya la *Union of Democratic Control*, que aplegava persones molt distingides, incloent-hi membres del Parlament i un ex-ministre. S'hi comptaven: Norman Angell, Ramsay MacDonald, Bertrand Russell, Charles Trevelyan, etc. La seva pretensió és atacar la diplomàcia secreta i proposar alguns fonaments de cara a la futura pau: control de la producció d'armaments, reducció dels mateixos, cap conquesta sense plebiscit, cap tractat sense sanció parlamentària, renúncia a la política d'equilibri de poder, etc. (Carsten, 1982, pp. 30-31).

Simultàniament, i com a derivació lògica de la bel·ligerància per la que opta bona part dels militants antibèl·lics, la majoria d'aquestes organitzacions es divideixen o s'esmicolen. Les sufragistes britàniques se separen en dues fraccions inconciliables; la majoria de les esglésies opten per la bel·ligerància o l'aquiescència davant la guerra i inclús alguns cuàquers serveixen a l'exèrcit; els anarquistes queden bocabadats quan Kropotkin anuncia a Londres el seu recolzament al bàndol aliat. 1914 ha vist la mort de la baronessa von Suttner, premi Nòbel de la Pau de 1905, l'assassinat de Jaurès, la mort de Keir Hardie, dirigent de l'Independent Labour Party i el militant pacifista més notori de la Gran Bretanya.

Mentre els observadors més raonables es miren esfereïts allò que consideren una bogeria col·lectiva una "orgia brutal" en opinió de B. Russel²³⁷, els que confiaven en el protagonisme de la classe obrera o, simplement, en el valor de la pau, són víctimes d'una immensa tristesa i amargor, simbolitzades per dos personatges de la saga dels Thibault de Martin du Gard, Jacques Thibault i Mourlan. A la novel·la de M. du Gard, una petita colla d'activistes carreguen un avió amb propaganda antibèl·lica destinada als combatents de tots dos bàndols:

²³⁷ Carta al diari Nation, de Londres del 15-VIII-1914, transcrita a l'autobiografia de Russell, 1990, II, p. 52.

(...) "DEMÀ, a la mateixa hora. QUAN SURTI EL SOL, francesos i alemanys, TOTS ALHORA, en un mateix impuls d'heroisme i amor fraternal, alceu les vostres mans, llanceu les vostres armes i feu el mateix crit d'alliberament!

"TOTS DEMPEUS, CONTRA LA GUERRA! PER A IMPOSAR ALS ESTATS L'IMMEDIAT RESTABLIMENT DE LA PAU! (...).

Simbòlicament els fullets cremen dins l'avió i els combatents ni tan sols els poden llegir (M. du Gard, 1975, VI, p. 25).

Si hem de creure l'opinió de Bertrand Russell la major part de la gent estava a favor de la guerra:

"Al llarg d'aquest dia (2 d'agost del 1914) i els següents vaig descobrir amb gran sorpresa que als homes i dones corrents els agradava la perspectiva d'una guerra. Ingènuament, jo m'havia cregut allò que afirmaven la majoria dels pacifistes: que les guerres les imposaven per força governs despòtics i maquiavèlics a una població reticent. En els darrers anys, havia constatat amb quina cura mentia sir Eduard Grey per tal d'evitar que el públic conegués els mètodes que usava per a comprometre'ns a ajudar França en cas de guerra. Amb tota innocència, jo em pensava que quan la gent descobris com els havia mentit, s'enfadarien; en comptes d'això, es van sentir agraïts, atès que els havien deslliurat de la responsabilitat moral".

(B. Russell, 1990, p. 14).

Potser aquestes afirmacions es podrien generalitzar als altres països bel·ligerants.

Una de les conseqüències més notòries de que la majoria de les institucions assumissin la necessitat de la "defensa nacional" és allò que s'ha anomenat "*Unson Sacrée*", "*Burgfrieden*" o més adequadament, "treva de partits" tal com s'anomenà en el seu moment i que consisteix en

"la incorporació general a la defensa i la voluntat de concórrer-hi inclús en companyia d'aquells de qui els separaven barreres que, pocs dies abans, semblaven insuperables".

(J.J. Becker, 1990, p. 37).

Aquesta treva deixa en suspens —en condicions diferents segons els països— els enfrontaments interns, de la mena que fossin i, durant un període més o menys llarg, permetran que el país faci la guerra a l'enemic exterior sense haver de comptar amb l'interior. Aquest fragment d'un diari socialdemòcrata alemany en dona una mostra:

"mentre la qüestió sigui només la victòria o la derrota, totes les altres qüestions passen a segon terme, incloent-hi la qüestió de la finalitat de la guerra. És a dir, de moment desapareix tota diferència de partits, classes i nacions dins de l'exèrcit i de la població²³⁸.

En aquest context, d'entusiasme i d'il·lusió per la guerra que havia de dur la victòria "abans de Nadal" i d'exultació per la comunitat retrobada, la quantitat d'homes de totes les edats que es presenten voluntaris és enorme. Allà on més criden l'atenció és a la Gran Bretanya, degut a la manca d'exèrcit permanent massiu. Allò que resulta interessant és la composició social dels voluntaris britànics: mentre la indústria ofereix només el 28% dels voluntaris de les finances o les professions liberals s'hi presenten. Jay Winter (1988, pp. 118-119) ho explica pel fet que, mentre als obrers industrials se'ls plantejaven greus dubtes en cas d'allistar-se (qui es cuidaria de la seva família? que hi hauria feina per a ells, quan tornessin del front? ...) les classes mitges tenien més assegurada la subsistència, comptaven amb tradició militar familiar, havien rebut nocions d'instrucció a l'escola o a la facultat i compartien la cultura d'afirmació imperial i nacional i les il·lusions envers el que gairebé tothom imaginava que seria la guerra. Per això, Winter considera que, el 1914, l'exèrcit britànic no era una materialització de "la nació en armes", esbiaixat com quedava des del punt de vista de la seva composició social.

També a Bèlgica, que tot just havia estrenat la conscripció universal el 1913, va veure com li afluien entre 12 i 20.000 voluntaris que, segons l'historiador Henri Pirenne, testimoni dels fets, eren

"obriers, estudiants universitaris, joves de tota classe i condició, gairebé tots pertanyents a la població urbana. Els camps només hi participen feblement. La commoció moral desfermada per la guerra no els podia trasbalsar tan profundament com a les classes intel·lectuals i industrials, més sensibles, més nervioses, més accessibles a l'idealisme patriòtic i, a més, més directament afectades

²³⁸ *Die Neue Zeit*, 25-IX-1914, citat per Rosa Luxemburg, 1977, p. 342

per l'aturada brusca dels negocis i més íntimament lligades a l'existència nacional".

(Jean Stengers, 1990. p. 85).

De l'entusiasme de les poblacions urbanes, i, més concretament, dels estudiants, n'han quedat molts testimonis. La juxtaposició dels dos següents, que pertanyen a dues persones de vida i idees molt contrastades, pot il·lustrar aquest estat d'ànim²³⁹:

"L'endemà al matí em presento a artilleria. El metge m'examina i sacseja el cap. Em fa por que no m'admetin, li dic que les aparences enganyen, que sóc fort i sa i que cal que m'admetin perquè jo vull anar a la guerra. El metge somriu bondadós i em declara apte.

(...) A mitjan agost sortim de Munic coberts de flors i acompanyats de dones i canalla.

(...) En plena nit, una veu ens desperta esverats. Travessem el Rin. Ens llevem de cop i obrim les finestrelles. Sota nostre, negre i silenciós, passa el Rin. Els cadets desembeinen el sabre. "Atenció!" crida un. I un altre es posa a cantar *La guàrdia del Rin*. El seguim a cor i brandem amenaçadors els nostres fusells. Sí, vivim en estat d'embriaguesa emocional; les paraules "Alemanya", "pàtria", "guerra" posseeixen un poder màgic quan les pronunciem, no es volatilitzen, planegen en l'aire, giren entorn d'elles mateixes, s'inflamen i ens inflamen".

(Ernst Toller, 1967, pp. 50-51).

"Els soldats cantaven, enmig de les seves files s'hi havien introduït senyores i noies i els guarnien amb flors. Des d'aleshores he vist moltes multituds arravatades d'entusiasme; cap no ha estat tan fondo i poderós com el d'aquell dia.

L'endemà al matí me'n vaig anar a la caserna del 74è Regiment d'Infanteria, i el vaig trobar assetjat per milers de voluntaris. Era impossible del tot avançar enmig d'aquella multitud. Finalment,

²³⁹ El primer és d'Ernst Toller (1893-1939), escriptor jueu alemany, socialista, esdevingut pacifista arran de la seva experiència bèl·lica. Ernst Jünger (1895) a qui ens hem referit tant vegades, ja no necessita presentació, però convé recordar que, després de la Primera Guerra mundial fou un redactor destacat de *Stahlhelm* i un bel·licista convençut.

el tercer dia vaig aconseguir d'arribar fins el 73è Regiment de fusellers; allà em varem declarar apte i en varem inscriure a les llistes

(...) De fet, només hi havia una cosa que m'amoïnava; m'angoixaven les notícies de les nostres victòries que els diaris oferien. Segons ells, algunes patruilles de la cavalleria alemanya ja havien albirat les torres de París. Si les coses anaven progressant així, a nosaltres, què ens quedaria? Doncs nosaltres també volíem sentir el xiulet de les bales i viure aquests instants que podem qualificar com el bateig pròpiament dit del baró²⁴⁰.

Però s'ha de tenir present que la pressió social és també responsable en gran mesura de l'enorme quantitat de voluntaris, i hem de reconèixer que, en alguns casos no ho són ben bé. A la Gran Bretanya, algunes dames de classe mitja aturaven pel carrer els nois en edat militar, els reptaven per la seva manca de coratge i els avergonyien bo i donant-los una simbòlica ploma. Al principi de la novel·la d'Erich Maria Remarque, *Res de nou a l'oest* el mestre de la classe a què assisteixen els protagonistes, Kantorek, els empeny a allistar-se:

"Kantorek en les hores de gimnàstica, ens va clavar discursos i més discursos fins que tota la nostra classe, amb ell al cap, va anar al Comandament del districte a allistar-se. Encara el veig davant meu com li espuiraven els ulls darrera els vidres de les ulleres i ens pregunta amb veu commosa: —oi que hi aneu tots, nois? Aquests pedagogs tenen massa sovint llurs sentiments a la butxaca de l'armilla; és veritat que així, poden distribuir-los a qualsevol moment. Però, de tot això, aleshores nosaltres no en teníem cap idea.

Un de nosaltres, és cert, dubtava i no volia pas venir. Era en Josep Behm, un xicot gras i bonifaci. Després, però, es va deixar convèncer. No podia pas fer res més. Potser n'hi havia d'altres que pensaven com ell, però no era gaire fàcil de sortir-se'n bé, car, en aquell temps, àdhuc el pare i la mare tenien a punt el mot "covard" per a llançar-vos-el a la cara. I és que, aleshores, ningú no tenia ni el presentiment d'allò que anava a passar.

²⁴⁰ Ernst Jünger. "El estallido de la guerra de 1914" in: *Tempestades de acero*. Barcelona, Tusquets, 1987, pp. 447-448. Edició original, 1934

(...) Fou particular que Behm caigués dels primers (...)"

(Remarque, 1968, pp. 23-24).

També Weeper Smart, un personatge novel·lesc de Frederic Manning, explica en una discussió entre soldats al front que els objectius de la guerra no li interessien i que ell s'hi va allistar

"perquè, els diumenges, quan anava a passeig amb la xicoteta, se'n donava vergonya"

i que, si ara fos a fer, tant se li'n donaria, de la vergonya:

"ja no em queda orgull, nois, ve't aquí la bona veritat"²⁴¹.

4.4.4.- *La reacció popular a la mobilització*

L'indubtable entusiasme demostrat pels europeus l'agost del 1914, i, més exactament, per la població urbana —tal com explicava Henri Pyrenne— ha donat lloc a una imatge extrapolada, estrafeta, podríem dir, a causa de la seva generalització. D'Alemanya, per exemple, n'ha prevalgut la imatge

"de la massa que crida d'entusiasme a les places, la foto dels reclutes que s'allisten, que marxen plens de flors. I, després, la imatge del tren cobert de retols guixats que diuen "a París la punta del meu sabre vibra de plaer", i que duïen el missatge de la guerra curta i joiosa".

(Gerd Krumeich, 1990 a, p. 67).

Hores d'ara, però, aquesta versió es pot matisar molt a partir d'alguns estudis fets amb el disegni d'esbrinar l'estat d'ànim de la majoria de les poblacions.

A França, el decret de mobilització provoca una primera reacció d'estupefacció, segons J.J. Becker (1990, p. 36). Als mestres de les escoles franceses se'ls encomana una enquesta sobre la reacció de la ciutadania i les frases recollides arreu del país mostren "consternació" "tristesa" o "sorpresa" més que no pas entusiasme. "Heu's aquí que ja toquen a morts pels nostres xicotets" diu una velleta de Saint-Lormel, a les Côtes du Nord, el primer d'agost (J.J. Becker, 1977, p. 13). D'oposició, no se n'hi troba, per:

²⁴¹ La novel·la és *Her private me*, publicada el 1930. Transcrit a Glover i Silkin, 1990, p. 296

"una gran tristesa es llegeix a totes les cares"

es diu d'un lloc de la Charente. Això sí:

"Tothom pensa a complir el seu deure",

i un mestre informa:

"M'ha semblat que els cants d'aquells que volien fer el pinxo sonaven falsos i que, per tal d'amagar la seva emoció, s'havien animat amb la beguda (...). S'endevina tot el que de fictici hi ha en aquesta alegria baladrera".

(J.J. Becker, 1977, pp. 20, 21, 27).

Becker conclou (1990, p. 37) que les manifestacions d'entusiasme són molt localitzades i que el sentiment predominant és la resolució de defensar el país.

Per Alemanya hi ha menys estudis realitzats però Gerd Krumeich (1990 a) constata unes reaccions força semblants a les franceses. La resignació i l'acceptació de la necessitat de defensar el país dels russos —els terribles cosacs, que amenaçaven amb destruir i saquejar— es barreja amb la desolació dels barris obrers de les grans ciutats, el pànic que fa que les masses assetgin les caixes d'estalvis i la histèria que fa empaitar suposats espies, en escenes repetides en diversos llocs —com també a França o a Àustria—. Les esglésies s'omplen. Krumeich constata el desconeixement del veritable sentit de la guerra amb la sorprenent imprevisió pel que fa a l'atenció als ferits (a Düsseldorf, l'autoritat militar demana llits), i el xoc provoca per la notícia de la mort dels soldats. La carta del comandament del batalló — "No ha patit gens..."— juntament amb les falses notícies i allò que Krumeich anomena "la seva gestió" mantenen la població apartada de la veritat: de la derrota del Marne no se'n sap res pels missatges oficials (1990a, p. 71). Allà on es manifesta el major entusiasme és a Berlin, ciutat de població nombrosa, heterogènia i inestable, més propícia a aquesta mena de desfogaments.

A Rússia, la indiscutible onada de patriotisme que mou la "intelligentsia" i les classes educades resulta declaradament aliena a les classes populars. De les seves reaccions només ens n'ha arribat una imatge molt fragmentària. Sabem que hi va haver, abans de la mobilització, manifestacions contra la guerra i que, les que hi eren a favor, les havia organitzat, almenys en part, la pròpia policia tsarista, acostumada d'antic a actuacions d'aquest tipus (Dittmar Dahlmann, 1990, p. 59). La massa dels soldats mobilitzats eren "pagesos resignats", gens exultants de patriotisme, que

"no esperaven res de la guerra i que no entenien perquè havien de lluitar en favor d'alguns serbis ofesos (...) La guerra els provoca un malcontentament sord, submis, ressentit".

(*Ibidem*).

Alguns documents excepcionals, com les notes d'un pagès soldat, anomenat Oskin, ens mostren l'altra cara de la versió oficial sobre la mobilització: no fou modèlica com es pretenia. Els soldats no mostren cap mena d'entusiasme, no els impressionen gens els anuncis de victòria i molts ploren en pujar als trens. Encara que no es revoltessin, era evident que es miraven la guerra com una nova aventura inútil promoguda per les classes superiors, de l'estil de la de feia deu anys. I també hi hagué aldarulls, es destrossaren botigues, s'apallissaren policies i oficials de l'exèrcit. Segons les fonts emprades, els resultats varien: 225 morts i 187 ferits (60 d'ells, policies i oficials) o bé 505 morts, dels quals, 106 oficials. Els desordres són deguts a diverses raons: manca de menjar i de sostre adients, apropiació indeguda dels subsidis destinats a les famílies dels mobilitzats, requisita de cavalls i puja de preus. La policia tenia carta blanca per a mantenir l'ordre com fos (Dahlmann, 1990, pp. 59-60). Pel que fa a Itàlia, que entrarà en guerra uns mesos després, aquestes són les impressions d'un observador dels reclutes italians:

"Generalment, seriosos i resignats; molts amb obligacions i preocupacions familiars. Cap entusiasme patriòtic, tema obligat i falsejat dels corresponsals de guerra. En general, odi i mals tractes als voluntaris, de fet molt escassos".

(Ceva, 1988, p. 100).

4.5.- El xoc amb la realitat

4.5.1.- *La decepció*

És evident que, el 1914

"allò que era familiar als europeus era la idea de la guerra, no pas la seva realitat",

(James Joll, 1984, p. 195)

i, aquesta realitat, inimaginablement dura i dolorosa, provocarà un xoc molt intens en els combatents. Els prejudicis es desmunten. La guerra no és breu, no joiosa ni, en general, heroica. Els militars professionals no resulten gens semblants a la imatge preconcebuda: eficaços, patriòtics, decidits, generosos, cavallerescos. I, inclús, els ocupants de la trinxera del davant es resisteixen amb tossuderia a ser els monstres de barbàrie que se suposava que eren. A *Un anno sull'altipiano*, el protagonista no es decideix a disparar contra un oficial austriac des d'una posició avantatjosa, des de la qual, en veure com els austriacs prenen cafè i fan el cigarret, pensa "són com nosaltres, no se m'havia acudit mai..." (Emilio Lussú, 1975, p. 157).

Ernst Toller (1987, p. 65) explica un descobriment semblant:

"Sóc a la trinxera cavant a terra amb un pic. La punta d'acer hi queda clavada. Faig una estrebada i el trec de cop. Enganxat, hi penja un nus llardós i, quan m'acosto, m'adono que és un intestí humà. Aquí hi ha un mort enterrat.

Un home mort.

Per què m'aturo? Per què aquestes tres paraules em fan aturar? (...) I, de sobte, com si la tenebra se separés de la llum, la paraula del sentit, comprenc la senzilla veritat de la paraula home, una veritat que havia oblidat, que jeia sepultada, sota terra. Comprend la comunió. L'un i allò que uneix.

Un home mort.

No pas "un francès mort".

No pas "un alemany mort".

Un home mort".

La decepció més gran correspon a una bona part de les élites que a la guerra hi buscaven una vida oposada a la urbana i industrial, a l'aire lliure i en sana companyonia. Saludable i pastoral, com diu Brian Bond (1984, p. 98). Tanmateix, al front justament s'hi van trobar el predomini de la massa anònima i de la tecnologia que controlava armes, equips i homes. Allò que havia empès molts homes al carrer i a la guerra, l'agost del 1914, aquell desig de treure's de damunt una identitat massa estreta i encaixonada, es retrobari en la normalitat de la guerra industrialitzada (Eric Leed, 1979, pp. 47-48).

La decepció provocada pel descobriment dels trets veritables i no mítics de la guerra queda de manifest en molts escrits deguts als combatents:

"(...) Si, en un somni ofegador, poguessis, tu també, passejar
darrera el carro en què l'hem llançat,
i mirar-te els ulls blancs que es retorcen al seu rostre,
el seu rostre que penja, com el d'un diable malalt de pecat;
Si poguessis sentir, en cada sotrac, la sang
que ves a gorgotejant dels pulmons corromputs,
obscena com un càncer, amarga com el gust
de fastigoses, incurables llagues en llengües innocents,
amic meu, ja no diries amb tan gran entusiasme
als nois que frisen per una glòria desesperada,
la vella Mentida: Dulce et decorum est
pro patria mori²⁴²".

Menys macabres, però igualment explícites són les paraules de Philip Larkin, en aquest poema anomenat "MCMXIV":

"(...)
Mai una innocència com aquesta
Mai, ni abans ni després,
(...)
Mai més una innocència com aquesta".
(Paul Fussell, 1977, p. 19).

Per a enfrontar-se a totes les decepcions, al terror del foc, a la irracionalitat del comandament, a la incomprensió de la reraguarda, als combatents els són concedits escassos recursos. El més essencial de tots és la solidaritat, que nua la sort de les colles d'homes:

"(...)
Mostreu-me'n dos de tan estretament lligats
com nosaltres, pel lligam moll de la sang,
per l'amistat, que floreix al fang,

²⁴² Wilfred Owen (1893-1918): "Dulce et decorum est". In: Jon Silkin, 1981, p. 183

per la mort: la varem enfrontar i varem trobar
bellesa, en la mort, en l'alè dels homes morts ²⁴³ (...).

i, tal com va dir Arthur Bryant el juliol del 1917,

"Només del camp de batalla mateix l'odi n'era absent: només
sofriment, resistència i infinita destrucció".

(Vansittart, 1983, p. 187).

4.5.2.- La reraguarda

Les relacions entre els combatents i la reraguarda són especialment difícils, fetes d'incomprensió recíproca i del desconeixement de la població civil de les veritables condicions del front. Aquest desconeixement es fonamenta en dues raons complementàries: d'una banda, la sistemàtica desinformació de l'opinió pública dels països bel·ligerants; de l'altra, la incomunicabilitat de l'experiència bèl·lica dels combatents.

L'opinió pública dels països bel·ligerants la conformen artificiosament la informació tergiversada que difonen els mitjans de comunicació i la censura que afecta no sols les notícies sinó inclús la correspondència dels soldats amb la seva família i les seves amistats.

Un capítol especial en la configuració de l'opinió pública és el paper que se li confia al cinema, art gairebé acabat d'arribar a l'àmbit dels mitjans de comunicació de masses, i encara mut, però extremament influent i exitós. Tots dos bàndols fan pel·lícules adreçades a mantenir la pròpia moral, denigrar l'adversari i exaltar l'esforç bèl·lic, amb l'ajut de figures populars, com Sarah Bernhardt, que protagonitza *Mothers of France* el 1916²⁴⁴. Però, gens

²⁴³ Robert Graves: "Two fusiliers", citat per Jay Winter, 1987, p. 292

²⁴⁴ *El costat alemany de la guerra*, *El creuer del M* són alemanyes; *Salvant la bandera* (1914) i *Inútil o la força dels febles* (1915), britàniques. També es fan documentals, com *La batalla del Somme* (1916), *Arras*, *Ancre* i *St. Quintin* (1917), totes quatre de Geoffrey Malins i T.B. McDavell. *Alsàcia* (1915), de H. Pouctal i *La Unió Sagrada*, 1915, de L. Feuillade, són franceses. En el marc del Congrés organitzat per la Universitat de Barcelona el mes de febrer del 1992 sobre el tema "Cinema, guerra i història" vaig tenir l'oportunitat de veure un dels primers documentals cinematogràfics oficials. En efecte, la doctora Armgard Schiffer-Eckhart va portar un reportatge filmat durant la guerra en el camp de presoners russos de Mühldorf, prop de Feldbach, al Sudoest de Styria (Àustria). A la cinta s'hi veia la vida quotidiana dels presoners, que presentaven un aspecte molt joïós i saludable.

sorprenentment, són els films nordamericans els més recixits, molts dels quals procedien de les novelles indústries de Hollywood i d'un país que encara no es trobava del tot immers en l'esforç bèl·lic. De tota manera, la majoria es decantaven pel bàndol aliat, ja abans de la participació dels Estats Units a la guerra²⁴⁵.

La premsa aclaparava els lectors amb notícies persistents sobre les pèrdues de l'adversari, però callava les pròpies. La premsa francesa, per exemple, presenta els alemanys com a bàrbars, covards "cap quadrats", etc. La mostra següent, procedent de *Le Petit Journal*, ens pot semblar sorprenent; correspon al 13 de gener del 1915 i es refereix a la regió de l'Aisne:

"En aquesta regió, els nostres èxits són constants, i els nostres progressos, diaris des de fa molt de temps. Prenem trinxeres i, conseqüentment, terreny. L'enemic s'hi torna amb ofensives; el refusem i ho aprofitem per apoderar-nos de més trossos de trinxera. Sempre és igual, la mateixa acció es repeteix en cada ocasió propiciada pel moviment ofensiu de l'enemic. Tanmateix, de vegades prenem la iniciativa de l'atac i cal remarcar que, en aquest cas com en els altres, molt rarament perdem allò que hem pres. Pel que fa a la superioritat de la nostra artilleria pesada sobre la de l'enemic, igual com la del nostre canó de batalla sobre el seu, hores d'ara és un fet indiscutiblement acceptat".

(in: S. Audoin Rouzeau, 1986, p. 117).

Com es pot comprovar, el text precedent s'ajusta amb exactitud al concepte de *bouffage de crâne*, és a dir, a la intenció d'"inflar el cap" de l'opinió pública que, segons Michael Baumont equival a

"mentida optimista sobres les operacions, denigració infantívola de l'adversari i presentació idíl·lica de les trinxeres".

(J.I. Becker, 1980, p. 158).

En aquest sentit, són molt conegudes les diatribes que Karl Kraus va dirigir insistentment contra els periodistes dels grans diaris de Viena, que considerava culpables d'acceptar les directrius, les consignes i les frases fetes

²⁴⁵ Entre les pel·lícules més conegudes hi ha *La petita americana*, de Cecil B. De Mille, amb Mary Pickford o *Cors del món*, de D.W. Griffith, amb Lillian Gish i Robert Harson, del 1918. Molt més a prop de la dura realitat es troba, però, *Armes a l'espatlla*, de Charles Chaplin (1918). Sobre aquest tema, vegeu el capítol 2 del llibre d'Ivan Butler, 1974

de la jerarquia militar, i que a l'Epíleg d'*Els darrers dies de la humanitat* hi apareixen caracteritzats com hienes que despullen els cadàvers dels soldats (1990, pp. 673 i ss).

Tanmateix, i en defensa de l'esperit crític d'alguns paga la pena de remarcar l'aparició del periòdic francès *Le canard enchaîné*, el juliol del 1916, que naixia amb el disseny de respondre "als professors de patriotisme" i d'actuar contra el *boufrage de crâne*. Era d'esquerra i pacifista, però no derrotista, ens diu J.J. Becker (1985, p. 26). El juny del 1917 va fer un concurs per a triar el gran cap de la tribu dels "infladors de cap"²⁴⁶, que guanya Gustave Hervé, seguit de ben a prop de Maurice Barrès. Quan s'acaba la guerra *Le Canard*... posa un *Ouf!* a primera plana.

D'altra banda, el ministeri francès d'instrucció pública va encomanar els mestres —aquells "hússars de la República" com els deia Charles Péguy— la tasca de comentar les notícies, parlar de la Pàtria i llegir als seus conciutadans "belles pàgines" de la història de França. Becker (1980, p. 152) considera que els mestres, sobretot a les zones rurals, van fer un paper de foment del patriotisme mentre les activitats de la petita minoria pacifista que hi havia entre els *instituteurs* amb prou feines van tenir ressò.

El *Wipers Times*, diari de les trinxeres britàniques al front occidental²⁴⁷, mostra, el 26 de febrer del 1916, que si els càlculs optimistes d'algunes conegudes fonts fossin reals, els alemanys tindrien 16 homes al front occidental (Jay Winter, 1987, p. 288).

La sistemàtica desinformació de la població alemanya, que desconeixia l'evolució real dels aconteixements del front, permetrà el 1918 que la tesi de la "punyalada a l'esquena", és a dir, la traïció feta per determinats grups de civils a l'exèrcit que no ha fet altra cosa durant la guerra sinó guanyar batalles, pugui semblar creïble, almenys a una part de la població.

Les oficines dels exèrcits mostren, encara ara, els resultats de la tasca persistent de les autoritats militars dirigida a eliminar de la correspondència dels combatents tots els elements que poguessin semblar nocius per la "moral" de la població: la desesperança deguda a la llunyania i la incertesa de la victòria, la tristesa i la nostàlgia, la mala alimentació, la por, l'horror dels combats, la crítica als oficials, tot era objecte de depuració (Annie Cochet, 1990).

En conseqüència, bona part de la població civil segueix mantenint una opinió extremament xovinista i bel·ligerant à *outrance*, ridículament allun-

²⁴⁶ Potser en podríem dir "menjacocos".

²⁴⁷ "Wipers" és l'anglicització del nom d'Ypres.

yada de la realitat dels camps de batalla, propícia a mantenir allò que alguns han anomenat "infanticidi ajornat", i molt contrària a resoldre la guerra d'altra manera que no fos la victòria total. Aquestes característiques provocaven topades amb els combatents en les ocasions en què ambdós grups humans entraven en contacte:

"Anglaterra ens resultava estranya als soldats repatriats",

explica Robert Graves.

"No podíem comprendre la histèria bèl·lica que s'estenia follament per tot el país. Els civils parlaven un llenguatge que ens era aliè; era el llenguatge dels diaris. Em vaig adonar que qualsevol conversa seriosa amb els meus pares era absolutament impossible".

i afegeix el testimoni publicat massivament per la premsa britànica d'aquells dies, a finals de l'estiu del 1915, d'"una petita mare" que adreça una carta al director del *Morning Post*:

"Senyor:

Permeteu-me, com a mare d'un fill únic, un fill que ben aviat va sentir la necessitat de complir el seu deure, que respongui Tommy Atkins, la carta del qual va aparèixer en l'edició del 9 del mes en curs. Tal vegada aquesta carta farà arribar als seus amics de les trinxeres no pas allò que pensa el govern, ni allò que pensen els pacifistes, sinó allò que pensem les mares de raça anglesa sobre els nostres combatents. (...) a l'home que modestament es proclama "un soldat de tants" li puc dir que nosaltres, les dones, que exigim que se'ns escolti, no tolerarem pas crits de "Pau! Pau!" en un món en què, de pau, no n'hi ha. El blat que germinarà en terres inundades amb la sang dels nostres nois tan valents serà un testimoni, en el futur, que la seva sang no ha vessat en va (...)"

(1985, pp. 268-269).

De més a més, hi ha la generalitzada incapacitat dels combatents per a explicar la seva experiència. Els sembla tan horrenda que acaben creient que ningú que no s'hi hagi trobat se'n podria fer ben bé la paga. Els homes tornen del front

"*emmudits, no pas més rics sinó més pobres d'experiència comunicable*"

diu Walter Benjamin (in R. Calasso. 1990, p. 764).

A *Res de nou a l'oest*, el protagonista, Paul, dedueix, en el transcurs d'una estada a casa seva, que hagués estat molt millor no haver tingut permís (Remarque, 1968, p. 160).

Tot plegat fa que els combatents acabin odiant cordialment la reraguarda. Els *poilus* francesos han deixat constància, a través dels seus diaris, d'algunes tendències generals: menystenen l'esforç de la població civil i s'horroritzen de l'egoïsme i la frivolitat que demostra omplint els cafès i els teatres de la reraguarda mentre ells pateixen al front; s'exclamen que ningú no vol seure a vora seu als trens a causa de l'infecte estat del seu abillament; tothom els demana perquè no avancen d'una vegada; odien els comerciants que s'aprofiten d'ells, els obrers que guanyen molts diners sense perill, els diaris que es dediquen al *bouillage de crâne*, els militars "emboscats" que ocupen càrrec sense acostarse al foc. I quan la *Grosse Bertha* dispari sobre Paris, la primavera del 1918, els *poilus* gairebé se n'alegren: ara sí que la població civil podrà comprar el pa que hi donen, al front! (Audoin-Rouzeau, 1986, p. 136).

Altrament, Siegfried Sassoon parla amb repugnància del "*profiteur*" .. qui havia sentit a dir en un tren que, si la guerra durava divuit mesos més ja es podria retirar dels negocis²⁴⁸.

Els combatents tene... por de no trobar feina quan tornin a casa. L'odi i la indignació són molt més aguts en el cas de's soldats d'origen urbà; els de procedència rural se senten molt més integrats en la seva comunitat.

4.5.3.- "*Glory of women*"

Els sentiments dels combatents envers les dones es mereixen un xic de detall. Si deixem de banda les preocupacions més o menys comunes relacionades amb l'oblit o la infidelitat, els *poilus* d'origen rural, que han constatat la millora de l'abillament de les dones camperoles, —degut als bons preus pagats per l'exèrcit— se n'escandalitzen i es demanen qui els hi pot haver pagat, tot aquest luxe.

D'altra banda, els soldats estan convençuts que les dones no entenen els seus sofriments i, a més, en determinades ocasions, les fan objecte del seu odi, a elles que s'han quedat a casa, fora de perill, i han esdevingut cada cop més poderoses mentre ells quedaven condemnats a la impotència del front. En efecte, les dones han anat ocupant una part de les funcions que ells han desallotjat i, com aviat veurem, no sols ian de mestresses de casa i infermeres,

²⁴⁸ *Memoirs of an Infantry Office*, 1937. Transcrit per Glover i Silkin, 1990, p. 329

sinó que han anat a la fàbrica i hi fan municions, condueixen autobusos, es guanyer la vida millor que abans i, a sobre, s'han posat uniforme i han arribat fins els camps de batalla (Sandra M. Gilbert, 1987, p. 200). Aquestes circumstàncies expliquen, segons l'autora citada, el to de ressentiment misògin que exhibeixen molts autors i que resulta palès en aquest poema de Siegfried Sassoon que s'anomena, significativament "Glory of women":

"Ens estimeu quan som herois, a casa de permís,
o bé ferits en un lloc que es pugui esmentar.
Perdeu el senderi per les medalles; creieu
que la cavalleriesitat redimeix la desgràcia de la guerra
Ens feu projectils. Sentiu amb delit i
fervorosament esgarrifades contalles de brutícia i perill.
Coroneu les nostres llunyanes xardors mentre lluitem
i planyeu les nostres llorejades memòries quan ens maten.
No us podeu creure que les tropes britàniques "es retirin"
quan el darrer horror de l'infern les destrossa, i corren,
aixafant els cadàvers terribles, cegues de sang.
Oh, mare alemanya, que somies a la voia del foc,
mentre tu teixeixes mitjons per enviar-los al teu fill
el seu rostre el trepitgen i l'enfonsen al fang".
(in: Jon Silkin, 1981, p. 132).

4.5.4.- *La progressiva escassetat de combatents*

Amb el pas dels mesos, les baixes s'acumulen i ja no afluïxen voluntaris que puguin substituir-les. Gairebé tots els governs es troben amb dificultats cada cop més greus per a aplegar els homes necessaris.

A l'imperi austro-hongarès la manca d'homes és greu a partir del 1917, oi més si es té en compte que gran part dels disponibles no arriben al front: molts tenen permís per malaltia; d'altres esperen inútilment els trens que els duguin a la zona de combats; d'altres, encara, s'ocupen de vigilar el front interior: guarden indústries i instal·lacions, requisen per a l'exèrcit, empaiten desertors, etc. (István Déak, 1965, p. 308).

A l'imperi alemany, a partir de finals del 1916, es comencen de cridar a files homes dels grups d'edat extrems: nois de setze anys i homes de cinquanta. Erich M. Remarque fa una descripció dels més joves en aquest fragment:

"(...) Al nostre sector cobreixen les baixes amb reforços. Són xicots d'un regiment creat de poc, gairebé tot jovenets del darrer reemplaçament. A penes saben la instrucció, no han pogut fer més que exercicis teòrics abans d'entrar en campanya (...). En aquesta zona d'atacs violents es troben desemparats i cauen com mosques. (...) Els trinxen tots perquè a penes poden distingir un shrapnell d'una granada (...) S'apilonen com xais en lloc d'escampar-se, i fins i tot els ferits són rematats, com si fossin llebres, pels aviadors.

Aquestes cares pàl·lides de menjar pastanaga, aquestes miserables mans crispades: la lamentable aridesa d'aquests pobres gossos valents que estan tan intimidats que no es gosen queixar en veu alta (...) llurs cares magres, punxegudes, lleument ombrejades de pel moixi, agafen, en morir, l'espantosa manca d'expressió dels cadàvers d'infants".

(1968, pp. 116-117).

Les baixes patides pels exèrcits russos ultrapassen tota expectativa. Per a substituir-les, la burocràcia tsarista es va trobar molt superada per les circumstàncies i, entre 1914 i 1917 va aconseguir de mobilitzar poc més de 14 milions d'homes, és a dir, no gaire més que França, malgrat l' enorme diferència de població d'una i altra. La nova llei de desembre del 1915 crida a les armes els nois més joves i els homes més vells perquè per al grup d'edat intermedi no hi ha mitjans de control i convocatòria adients, i, així, al camp de batalla hi coincideixen avis i néts, mentre els pares en són absents (Stone, 1985, pp. 214-217).

Les necessitats del front obliguen el govern britànic a promulgar diverses lleis que, el 1916 i el 1918, instauren el servei militar obligatori. De primer, pels solters i vidus sense fills entre 18 i 41 anys; segonament, per a tots els homes d'aquestes edats i, finalment, per a tots els homes d'entre 18 i 50 anys. En quedaven fora els obrers reclamats per les indústries de guerra i els inútils (Ian Beckett, 1990, p. 340). La manca de tradició britànica en la conscripció universal fa que el govern actuï amb prudència: liberals, sindicalistes, laboristes d'esquerra i sectes religioses esvaeixen la il·lusió del consens

sobre el tema, a més del perill dels immigrants irlandesos a Anglaterra, sovint simpatitzants de Sinn Fein. La modificació de les lleis en ocasió de la guerra —feta a imatge i semblança dels odiosos "mètodes prussians" segons els seus detractors— permetrà amb la supressió de l'*habeas corpus* i la possibilitat de l'empresonament sense judici, la persecució sistemàtica dels objectors de consciència i els pacifistes. A la Gran Bretanya s'hi donen més objectors de consciència que enlloc (uns 16.500, oficialment). La *No Conscriptio Fellowship*, que incloïa liberals, socialistes, etc., fou tan perseguida en base a les "Lleis de Defensa del Regne" que Bertrand Russell va dir que perillava "tot el sistema de les llibertats angleses" (Nigel Young, 1987, pp. 28, 31, 36)²⁴⁹.

La consideració que els reclutes del nou tipus mereixen a les jerarquies militars és pèssima. N'han quedat alguns testimonis, com el d'un comandant que es queixa que "li han fet malbé el batalló" perquè "tant se-l's en dóna, del seu bon nom", o les execucions ordenades explícitament per tal d'impressionar-los i que vegin les conseqüències de la deserció (Ian Beckett, 1990, pp. 339-340). Beckett conclou, de tota manera, que aquestes apreciacions són poc objectives i que el comportament dels reclutes obligats no és pitjor que el dels voluntaris o els professionals. Sí que és cert que alguns eren els que s'havien negat obstinadament a prendre les armes durant anys, i el text següent inclou les reflexions d'un d'aquests soldats:

"No em considero un soldat, és un insult que et diguin soldat. Tampoc no sóc un fotut patriota: considero el patriotisme com una fotuda maledicció. Vaig quedar fora de l'exèrcit tant com vaig poder, però em varen arreplegar (...) i em varen embotir el caqui, però mai n'han fet un soldat, de mi. Mai no els he servit de res. Només he treballat quan m'hi han forçat. Els he fet més despesa i més nosa que no pas servei. No els he pas ajudat a guanyar aquesta guerra horrorosa, i n'estic orgullós".

(Ian Beckett, 1990, p. 349).

Com ja hem avançat, les potències bel·ligerants que posseeixen imperis colonials fan ús, durant la Gran Guerra, de les tropes indígenes. Els britànics usen la gran majoria dels aproximadament 1.500.000 soldats "nadius" a Mes-

²⁴⁹ Els objectors reben maltractes inclús a la "liberal" Gran Bretanya; com a resultat de la seva objecció cal constatar 73 morts i 40 casos de bogeria. Es varen dictar 30 sentències de mort, a més dels qui foren tramesos, forçats, al front. Nigel Young, 1987, p. 35

sopotàmia, Egipte i Àfrica. D'aquestes tropes, uns 1.250.000 són indis. En conjunt, representen el 16

Els francesos, en canvi, incorporen magrebins i senegalesos a les seves unitats de combat del front occidental i, encara que la seva xifra és gairebé simbòlica (un 6,6efecte psicològic notori en els adversaris. Es tracta, en general, de tropes d'eficàcia dubtosa: són obligats a incorporar-se per diversos mètodes coactius no tenen cap mena de coneixement de la guerra europea ni de l'instrumental de combat i pateixen molt pel clima. Malgrat tot, els testimonis asseguren el seu coratge (Marc Michel, 1990, pp. 394-395 i 397).

L'escassetat d'homes en edat militar suposa que en alguns casos, inclús, s'accepten dones. Les britàniques les duen a França, i, allà, no sols fan d'infermeres, sinó de missatgeres en motocicleta, de conductores d'ambulància, de metgesses, etc. La incorporació de les dones al servei militar actiu va provocar una intensa discussió: si en mataven gaire, com es reproduïria, la societat britànica? quines conseqüències morals tindria, la convivència amb els homes? etc. (Jenny Gould, 1987, p. 118). Les reaccions de disgust davant la presència de dones uniformades són nombroses. Jenny Gould (*Ibidem*, p. 119) ofereix alguns exemples de cartes al director del *The Morning Post*, l'estiu del 1915, amb queixes del ridícul que fan les dones en uniforme i del ridícul que fan fer a l'uniforme del rei, i proposen que, en lloc d'imitar els homes, facin allò que les dones poden fer per tal d'ajudar a la guerra: recollir fruita o fer melmelada...

Ara bé, l'opinió de les protagonistes del canvi és tota una altra. Les dones allistades a l'exèrcit viuen la seva actuació com una aventura divertida, emocionant i positiva ni que fos enmig de les canonades. Sandra Gilbert adueix exemples d'aquesta valoració extrems de Rose Macaulay, Vera Brittain i d'altres autores coetànies (1987, pp. 214-216): per a la immensa majoria, era la primera vegada que adquirien un protagonisme a la vida social que les feia tan importants com els homes, i així, mentre els combatents havien quedat "tancats" a les trinxeres, immobilitzats, elles corrien en moto pels camins de França; mentre ells se sentien foragitats de tota civilització, vivint entre desferres humanes en un paisatge desposseït de vida, elles s'havien incorporat als llocs des dels quals es feia la història²⁵⁰. Aque...

²⁵⁰ Inclús hi ha una —única— corresponsal de guerra: Alice Schalek, que escriu amb el pseudònim masculí Paul Michaely. Schalek era redactora del diari liberal vienès *Neue Freie Presse* i va escriure un llibre sobre la Gran guerra al front italià, *El Tírol en armes* (1918). La proverbial animositat de Karl Kraus contra el diari pel qual treballava Schalek i el seu tractament de la guerra l'empeny a convertir-la en un personatge de la seva obra *Els últims dies de la humanitat*

conjunt d'elements ajuda a comprendre la missoginia a què ens hem referit abans.

4.6.- La perseverança dels combatents

Un cop hem respost, més o menys convincentment, la qüestió de perquè els soldats van al front, ens en queda una altra que, segons James Joll, Audoin-Rouzeau, Jay Winter, etc. fa de molt més mal respondre: per què s'hi queden, al front? què és allò que els hi manté, malgrat les dantesques condicions en què combaten i sobreviuen? I, quan un sergent crida als seus homes, a Verdun, l'abril del 1916 "Vinga nois, som-hi!", com explicar que "el nois hi siguin", que saltin tots el parapet i s'enfrontin al perill mil vegades conegut²⁵¹?

Per a respondre aquestes qüestions, la major part dels autors coincideixen en tres elements essencials: el sentit del deure, la solidaritat amb els companys i la por a la justícia militar.

4.6.1.- El sentit del deure

Als testimonis recollits entre els combatents, siguin cultes o poc alfabetitzats, el sentit del deure sembla ésser-hi omnipresent. El següent testimoni, procedent d'un exemplar del diari de les trinxeres francès *Le Crapouillot* de l'època de l'ofensiva alemanya de primavera del 1918 ens en dona una mostra:

"Ens trobem la lamentable desfilada dels evacuats de la regió (...) aquesta gent no ploren, però se sent que es dirigeixen a una desgràcia immensa i que se n'hi van com a bèsties expulsades, sense saber on aniran a parar (...) De manera que "nosaltres" no ho hem pogut impedir: em fa venir una mena de vergonya".

(in: Audoin-Rouzeau, 1986, pp. 208-209).

Al mateix periòdic, però d'uns mesos després, s'hi pot trobar una altra explicació, també ben clara:

²⁵¹ La frase correspon literalment a la pronunciació pel sergent de la reserva Duroselle, pare de l'historiador francès: "Allons, les gars, il faut y aller". Vid. el prefaci a Becker i Audoin-Rouzeau, dir, 1990, p. 21

"El pobre noi, aïllat en un esvoranc d'obús, enmig dels elements desfermats [té] el sentiment d'allò "que cal fer" i d'allò "que no s'ha de fer" (...) Separat de totes les paraules altisonants, el sentiment del deure (...) es clou en l'amor propi, personal i col·lectiu, dels excel·lents obrers de la guerra. És el sentiment normal del bon home primmirat, que es guanya la paga honestament, que, bo i sabent que cal fer la guerra, s'estima més la feina ben feta que no pas la feta a mitges i que (...) troba en el compliment de la seva dura obligació una intensa satisfacció personal".

(Audoin-Rouzeau. *Ibidem*, p. 210).

La versió alemanya, novel·lada, no se n'allunya gaire, de les anteriors:

"Romanc en el meu clot. Miro l'hora; només han passat pocs minuts. Tinc el front mullat; les conques dels ulls, humides; les mans em tremolen i panteixo baixet. No és res més que un terrible accés de por, una simple i vulgar por canina de treure el cap enfora i avançar. (...) no puc avançar; resolc de quedar-me. Però de seguida m'inunda l'ona renovellada, una ona de vergonya, de penediment i, tanmateix, també d'enteresa. (...) Em dic: "ho has de fer; és pels teus camarades; no és pas una ordre forassenyada" (...)

(Remarque, 1968, p. 179).

4.6.2.- Desercions i motins

Al llarg dels anys de la guerra es donen revoltes i incidents de diverses menes, la irrellevància quantitativa global dels quals criden poderosament l'atenció.

Quan es produeixen desercions o aldarulls, els combatents no només infringeixen el seu proverbial sentit del deure sinó que, de més a més, s'enfronten als càstigs previstos als diversos codis militars. Hi ha actes de rebel·lió individuals, com la deserció, la simple fugida del soldat del seu lloc, al front o a l'acantonament, i l'automutil·lació, feta amb la intenció d'ésser tramès a l'hospital i, en última instància, poder tornar a casa després de quedar classificat com a inútil. Mai no sabrem la quantitat d'aquests casos de deserció i automutil·lació que es varen donar perquè les autoritats militars consideraven que, igual com ja hem vist pels suïcidis, podrien "fer davallar la moral

de la nació" i les amagaven, encara que, en d'altres ocasions, n'exageren les xifres per tal de cobrir la incompetència de la direcció militar (Gunther Rothenberg, 1985, p. 294). Els autors que descriuen el front sovint ens presenten un combatent que, un dia, no pot més i, tot i el perill que l'envolupa, fuig amb l'esperança d'arribar a casa. Així és com, a *Res de nou a l'oest*, un dia, en l'època en què floreixen els cirerers, Detering, que és pagès, fuig incapaç de suportar més temps la separació de la seva família i la seva terra. El resultat sembla ser un consell de guerra (Remarque, 1968, pp. 226-227).

El consell de guerra és, en efecte, allò que espera tots els convictes d'actes contraris al codi de justícia militar. Robert Graves en descriu un que jutja uns fets més greus que la simple desertió: dos soldats, minaires d'ofici, s'autoinculpen davant del capità de la companyia:

"— Venim per informar que ho sentim molt, mon capità, però que hem disparat contra el sergent major de la nostra companyia.

— Mare de Déu Santíssima! — diu el capità — com ha estat, això?

— Ha estat un error, mon capità.

— I que voleu dir amb això, idiotes? Que potser l'heu confós amb un espia?

— No, mon capità, el vam confondre amb el sergent del nostre escamot".

Tots dos els varen jutjar en tribunal de guerra i els afusellà un escamot de la seva companyia, contra la tàpia del convent de Béthune. Les seves darreres paraules foren: "Piqueu ben fort, gal·lescs!" (1985, pp. 133-134).

En algunes ocasions, però, es donen desordres massius, seguits per una quantitat respectable de combatents o d'unitats. Pel que fa a les desertions, són més notòries les dels exèrcits dels imperis rus i austrohongarès, a més de l'italià.

Les desertions russes comencen de ser nombroses el 1917, no sols per l'esgotament de la guerra sinó també perquè les notícies de la Revolució relacionades amb els canvis en la propietat empenyen els pagesos-soldats cap a casa seva: volien ser-hi, quan es repartís la terra. El fragment següent, que pertany a *El doctor Givago*, de Borís Pasternak, ens presenta els inútils esforços de Hinz, un comissari del govern provisional, per a convèncer un regiment desertor de tornar al front:

"Dintre l'anella formada per la cavalleria, Hinz va enfilem-se dalt d'un munt de feixos de llenya i va fer un discurs als soldats encerclats.

Novament, segons el seu costum, va parlar del deure militar, del significat de la pàtria i de moltes altres coses igualment enlairades. Conceptes que no hi van fer cap efecte. L'assemblea era massa nombrosa i els homes havien sofert molt durant la guerra, i estaven cansats i fets uns salvatges. Ja feia temps que paraules com les que deia Hinz els sonaven estranyes a les orelles. El fet de vagabundejar quatre mesos sense parar els havia exasperats. A més, gent senzilla com eren, es van disposar malament pel cognom no rus de l'orador i pel seu accent.

Hinz (...) cada vegada més irritat determinà d'usar un llenguatge més dur i de recórrer a l'amenaça (...)

— Heu vist, companys, com parla? al vell estil! Encara no ha desaparegut aquesta mena d'oficials! Així: som traïdors, no fa? I tu qui ets, noble senyor? (...)"

L'escena es clou amb la fraternització entre cosacs i desertors i el linxament de Hinz (Pasternak, 1987, I, pp. 195-196).

En el transcurs de l'any 1917, d'altra banda, es materialitza en l'exèrcit rus allò que els oficials s'havien inventat i que van anar provocant amb la seva despòtica i infortunada actuació: la seva "desintegració". El tipus de disciplina tradicional, fonamentada en una severitat inadequada als temps que corrien i a la mena de guerra que es feia va acabar provocant la insubordinació de les tropes. Tal com ho va formular el coronel Lavergne, enviat de l'exèrcit francès a la Rússia revolucionària,

"la paraula disciplina representa pels soldats actes brutals, els menyspreu absolut dels homes, les humiliacions diàries que caracteritzaven la manera d'actuar dels oficials durant l'antic règim. La llibertat, per a ells, és l'alliberament del jou dels oficials, l'absència de tota disciplina, de tot constrenyiment²⁵²".

Com ja hem avançat, l'exèrcit austrohongarès es considera molt afectat per les desercions, encara que no n'hi ha dades fiables. El primer incident

²⁵² Informe tramès per Lavergne l'11 de maig del 1917 i citat pel general Jean Delmas, 1990, p. 381

serios data de l'abril del 1915, quan el 29è batalló d'infanteria de Praga fa deserció en massa (G. Rothenberg, 1985, p. 294). Després de l'ofensiva de Brussilov del 1916, van quedar en mans dels russos entre 250.000 i 300.000 "presoners voluntaris" txecs i eslovacs, molts dels quals van integrar unitats que posteriorment combatrien el costat dels aliats. Norman Stone considera, però, que pitjor que les desercions, no massa nombroses a parer seu, és la baixa moral dels combatents, deguda als innumbrables problemes de proveïment, de tracte a la tropa, etc. (1985, p. 127).

El febrer del 1918 hi ha un motí a la base naval de Kotor (Cattaro): els soldats protesten per la fam que pateixen i demanen: una pau sense annexions, tracte digne, dret d'autodeterminació per a tots els pobles, menys feina i menys instrucció, més permisos, el mateix menjar per a oficials i tripulació, atenció a les seves famílies i abolició de la censura del correu. El resultat són quatre mariners executats (Richard Georg Plaschka, 1985, p. 347).

A l'exèrcit italià s'hi donen nombrosos incidents. Ur 6dels soldats, és a dir, uns 350.000, els van jutjar per crims de guerra, 4.028 els condemnaren a mort, dels quals 700 foren efectivament afusellats (John Gooch, 1990, p. 183). A aquestes xifres se'ls ha d'afegir les de les execucions sumàries *in situ* i les que resulten de delmar algunes unitats convictes de rebel·lió. Pel que fa a les execucions sumàries, són especialment conegudes les aproximadament 34 que va fer fer el general Andrea Graziani durant la retirada de Caporetto. En conjunt, sembla que passen molt del centenar (Monticone, 1972, p. 219). El recurs a una mesura tan extrema havia estat promogut per la màxima autoritat militar general Cadorna que, el 26 de maig del 1916, havia adreçat al general Lequio, comandant de les tropes de l'altiplà d'Asiago, l'ordre següent:

"S'han cedit a un enemic escàs posicions de capital importància i fàcil defensa sense cap resistència. Prengui la V.E. les més enèrgiques i severes mesures: si això passa *faci afusellar* immediatament i sense cap procediment, *els culpables* de tan enorme escàndol, *sigui quin sigui el grau a què pertanyin*".

(Monticone, 1972, p. 222).

En alguns casos molt ben documentats consta que determinades unitats les varen delmar com a conseqüència d'actituds rebels o conducta inadequada davant l'enemic. El cas més greu —28 afusellats— és el derivat de la revolta de la brigada Catanzaro el juliol del 1917, durant la qual havien fet ús

d'armes de foc contra els oficials (Monticone, 1972, p. 225). Algunes unitats havien de combatre amb l'amenaça permanent d'una metralladora situada darrera seu. El document intern de l'exèrcit italià que cita Monticone no fa esment de les eventuals baixes que pogués provocar aquest fet. En conjunt, la disciplina és molt dura a l'exèrcit italià i la duresa de les condicions de vida i de combat de les tropes italianes l'agreuja l'escassetat dels permisos. Però quan esclaten els motins de la primavera i l'estiu del 1917, Cadorna els atribuirà a la propaganda socialista i a l'excessiva flexibilitat del ministre de l'interior. J. Gooch afirma, en canvi, que, a la vista de l'actuació del comandament, és sorprenent el coratge de les tropes. Bo i coincidint amb aquesta apreciació, els soldats amotinats que compareixen a *Un anno sull'altipiano* criden

"Volem reposar!

A baix la guerra!

Prou trinxeres!

Prou mentides!"

(E. Lussú, 1975, pp. 203-204)²⁵³

Els motins que han merescut més atenció dels historiadors han sigut els francesos de la primavera del 1917, precisament l'any que marca la primera fallida greu de la moral d'alguns grans exèrcits²⁵⁴. La indisciplina de les tropes havia preocupat la jerarquia militar francesa gairebé des del 1914; Pedroncini (1967, cap. II, passim) menciona algunes queixes del general Joffre el mes d'agost mateix, alhora que constata l'existència de fugitius, autoferits i, no cal dir, d'acords de no bel·ligerància amb l'adversari. Hi ha consells de guerra i s'amenaça amb acusar tothom qui es relacioni amb els alemanys de connivència amb l'enemic, acusació per la qual es demana pena de mort (Pedroncini, 1967, p. 34).

Però la primavera del 1917 es produeix un fenomen molt més greu i d'abast massiu: moltes de les divisions que integren els exèrcits IV, V, VI i X, situats a la regió del Chemin des Dames, a la Xampanya, refusen sortir

²⁵³ A la novel·la d'Ernst Hemingway (1982), escrita a partir de la pròpia experiència al front italià, s'hi troben soldats que es neguen a combatre, que llencen els fusells i que amenacen els oficials, i també l'exercici sumariíssim de la justícia militar.

²⁵⁴ En una carta a la seva mare, el poeta anglès Wilfred Owen diu, el gener del 1917: "ahir vaig censurar centenars de cartes i el desig de pau era en totes" Glover i Silkin, 1990, p. 392

a l'atac quan se'ls en dona l'ordre. Aquestes accions, que semblen seguides per uns quaranta mil homes, escampats per moltes divisions, les autoritats les varen atribuir a la tasca destructiva dels pacifistes o a la covardia dels soldats, en un judici similar a l'italià. Avui dia es consideren degudes a causes estrictament militars (Pedroncini, 1967, pp. 308-311). En efecte, un seguit de dades s'acumulen per a explicar la negativa a l'atac. Les incomoditats a què han estat sotmesos, durant anys, els combatents francesos són greus: manca de repòs i d'alimentació adequats, escassetat de permisos, duresa de la disciplina, la pitjor atenció mèdica del front occidental, etc. De més a més, en aquesta ocasió, les imprevisions s'amunteguen; els senegalesos estan en un estat llastimós: morts de fred, pateixen la pluja al ras, per dormir, han de fer vivac i han perdut el 50's'havien passat dues nits a la serena, tenien les armes inservibles pel fang i han d'atacar a la baioneta. Feia dos dies que no menjaven ni bevien calent. I les línies Hindenburg eren intocades i farcides de defensors (Pierre Miquel, 1983, p. 404).

A tot això se li ha d'afegir la decepció per l'incompliment de les promeses del general Nivelles: l'ofensiva del Chemin des Dames havia d'ésser la decisiva i, en cas que no reeixís, s'aturaria en 48 hores. La realitat fou molt diferent, i és la desil·lusió pel manteniment d'uns mètodes d'atac que havien demostrat infinites vegades la seva inutilitat allò que acaba empenyent els homes a la revolta.

Allò que demostra més consistentment que els revoltats no eren ni traïdors ni covards és el fet que mai no refusen de combatre si es tracta de defensar les posicions. De més a més, alguns dels amotinats presentaven una trajectòria gens ambigua; és el cas d'un *insurgé* molt famós, el caporal Vincent Moullia, pagès originari de Pau, de 29 anys, repetidament condecorat per valent i per haver fet molts presoners sense ferir-los. Moullia és condemnat a mort per no haver volgut entrar a la filera, però s'evadeix abans d'ésser afusellat²⁵⁵. En general, els amotinats no solen ésser intel·lectuals, sinó pagesos i menestrals. Les unitats revoltades són, habitualment, les de trajectòria militar més brillant pel fet que són les més maltractades.

Pel que fa a la repressió no sabem exactament quants morts va costar perquè, deixant de banda els 49 executats (dels 554 condemnats), es van donar afusellaments sumaríssims in situ i molts convictes foren enviats a missions impossibles i a seccions disciplinàries (Marc Ferro, 1988, p. 321). Afortunadament, d'ençà del 1915, el comandament militar tenia l'obligació de comunicar al govern totes les penes capitals que dictava, cosa que perme-

²⁵⁵ Pierre Miquel, 1983, pp. 417-418; Pedroncini, 1967, pp. 116-117

tria la concessió de gràcia.

Els canvis introduïts per Pétain, que eliminà els mètodes d'atac anteriors, va retornar la confiança a les tropes franceses.

De les forces armades de l'imperi alemany, només la marina protagonitza incidents notoris. El primer té lloc l'estiu del 1917; els mariners del vaixell "Prinz Luitpold" fan una vaga de protesta per l'excés d'instrucció, cosa que provoca alguns empresonaments. Una vaga de solidaritat en d'altres navilis de la base de Kiel provoca cinc sentències de mort (dues d'executades). El segon es dona quan la guerra ja s'acaba, l'octubre del 1918 i constitueix un dels punts de partença de la Revolució alemanya. En aquesta ocasió, la marineria, prou informada sobre l'evolució dels aconteixements, va considerar fora de lloc l'ordre de sortir a mar: molts s'hi varen negar i d'altres varen aturar les màquines en alta mar. El resultat fou el retorn de la flota. Poc després, el 3 de novembre, una patrulla va matar vuit mariners i això feu esclatar una revolta als ports que s'encomanà a l'exèrcit (Jay Winter, 1988, p. 158).

Entre 1914 i 1920, l'exèrcit britànic va reunir 304.262 consells de guerra i va executar 343 penes de mort (Ian Beckett, 1990, p. 349). Els desordres col·lectius més notoris es localitzen al camp d'instrucció d'Étaples i, amb posterioritat a l'armistici, tenen lloc les protestes contra el manteniment de la conscripció (Nigel Young, 1987, p. 47, n. 63). Tanmateix, els "Tommys" no protagonitzen incidents de l'abast dels francesos, russos o italians. Jay Winter (1988, pp. 158-159) atribueix la diferència al fet que els britànics no eren, majoritàriament, pagesos com en els altres exèrcits, sinó que constituïen "la força industrial més disciplinada del món" però deixa la qüestió més aviat oberta.

En qualsevol cas, no era ignorància ni inconsciència allò que feia submisos els combatents britànics, tal com demostra el contingut d'aquesta cançó anònima:

"milles darrera les línies
darrera les línies
tenim un brigada
que mai no ha vist un fusell
el citen als despatxos
perquè es beu el rom dels soldats
i quan veu un Jerry [alemany]

haurieu de veure el molt marica com córre milles darrera les línies²⁵⁶.

I, quan en el full d'instruccions per al combat s'hi diu:

"No s'espera que l'enemic ofereixi resistència seriosa en aquest punt"

Weeper Smart, el personatge de *Her privates we* que ja hem citat crida:

"Quines fotudes esperances que tenim! (...) aneu rient, cony d'estúpids —va cridar amb ràbia vehement— Sí, ara rieu, ja riureu quan sentiú a venir tota la fotuda fundició de can Krupp! (...) ens prenen per una colla de nanos desgraciats que mai no han estat a les línies (...)"

(Glover i Silkin, 1990, pp. 294-295).

Els components de l'exèrcit alemany eren pagesos en proporció elevada però tenien l'avantatge d'haver anat acumulant una bona sèrie de victòries tàctiques. Una millor adequació del comandament a les necessitats del combat i més relacions més flexibles amb la tropa signifiquen menor perill de sedició. Però també cal tenir present l'actitud dels poderosos sindicats, capaços de fer afirmacions tan agradablement sorprenents per a les autoritats imperials com les següents:

"Amb els moderns exèrcits de masses, la conducció de la guerra no s'ha fet més fàcil pels generals. Els desplegaments moderns d'infanteria arriben als 2000 metres i fins i tot, de vegades, als 3000, cosa que fa impossible pels directors de les operacions fer avançar grans concentracions de tropes en columnes tancades de marxa. En aquestes condicions s'ha d'"estirar" a temps, i, per a estirar, s'han de menester moltes patrulles, i també disciplina i clarividència, no sols en les seccions sinó també en cada home, de manera que en aquesta guerra es demostrarà veritablement la tasca educativa dels sindicats, així com fins a quin punt es pot confiar, en dies tan dolents com els presents, en aquesta educació. Potser el soldat rus o el francès faran miracles de coratge,

²⁵⁶ Transcrita per Vansittart, 1983, p. 84

però en la reflexió freda i tranquil·la el sindicalista alemany estarà per damunt d'ells (...) Si l'any 1866 es va poder dir que l'èxit de les tropes prussianes havia estat un èxit dels mestres d'escola, en aquesta ocasió es podrà parlar d'un èxit dels funcionaris sindicals²⁵⁷"

De revoltes, a l'exèrcit alemany de terra en tenim poques mostres. L'agost del 1917, a Verdun, la 80a divisió pomerana s'amotina a causa de l'excés de baixes patides (P. Miquel, 1983, p. 409) i, al front oriental, sabem que la infanteria es nega a avançar en ocasió de l'ofensiva Brussilov, l'estiu del 1916 (N. Stone, 1985, p. 260). La moral de l'exèrcit alemany l'enforteix, de més a més, l'existència d'una paradoxal consciència d'actuació defensiva que es pot constatar en els discursos oficials, com el de Hindenburg del 12 de novembre del 1918:

"Fidel al seu deure, l'exèrcit ha fet gestes heroiques (...) Heu mantingut l'enemic lluny de les nostres fronteres i heu salvat el vostre país de les desgràcies i els desastres de la guerra (...) La consciència d'haver lluitat a ultrança per la defensa del nostre país i del nostre honor ens és font d'una força nova (...)"

(Krumeich, 1990, b, p. 372).

Un esperit similar es troba en els escrits dels combatents mateixos, que viuen la "Guàrdia al Somme" (*Wacht am Somme*) simplement com una "avançada" de la "Guàrdia al Rin" (*Wacht am Rhein*). Per exemple, Otto Riebigke escriu un llibret anomenat *Llysta al Somme: esqueizament de l'ànima* (1917) en el qual el soldat alemany és un "heroi de casc d'acer" que resisteix contra el "mercenari britànic" que destrueix el territori dels seus aliats, els francesos. El "mur vivent" de l'exèrcit alemany impedeix la invasió anglesa. Al Somme els alemanys hi defensen el seu país i les seves dones (Krumeich, 1990, b, p. 370).

Quan el comandament alemany s'assabenta dels motins francesos decideix de no aprofitar-se'n: els avantatges militars no haguessin compensat el perill de contagi de l'esperit de revolta, oi més en les condicions de precarietat material en què vivien els combatents alemanys.

4.7. Conclusions

²⁵⁷ *Frankfurter Volksstimme*, 18-VIII-1914 citat per Rosa Luxemburg, 1977, p. 342. El subratllat és de l'autor

A les pàgines precedents ens hem ocupat del primer dels elements fonamentals en el proveïment de la guerra: els combatents, l'element humà de què disposen els caps militars per tal de fer la seva guerra.

La Gran guerra és la primera ocasió en què, simultània i massivament, els Estats europeus contemporanis experimenten els recursos i els resultats de la conscripció universal i obligatòria. Allò que més en sobta, a primera vista, és el seu bon funcionament, malgrat la fonamentada sospita en sentit contrari. Les raons per les quals els soldats accepten el seu destí es poden atribuir a dues categories complementàries. D'una banda, l'Estat ha reeixit a inculcar un seguit de principis en els futurs combatents i en la societat en general, com la identificació de la defensa de la pàtria amb un deure indefugible i la noció de la ca, acitad del poder estatal per a obligar sense dret a rèplica, a exercir-lo. El sentiment de pertinença a una comunitat nacional és, en canvi, de potència variable, segons el país que es tracti.

D'altra banda, els moviments socials potencialment generadors d'ideologia alternativa no són ni prou potents ni prou coherents —segons els casos— per a oposar-se a la iniciativa estatal i entrebancar-la.

De totes les vies de foment d'actituds bel·ligenes a nosaltres ens interessa especialment l'escola, que, en les dècades prèvies a la guerra i amb ben poques excepcions, va fer una tasca persistent en favor del nacionalisme, el revanxisme, la glorificació de les armes, etc.

Les circumstàncies específiques de les societats europees del 1914, en via de modernització més o menys avançada, afavoreixen una astoradora explosió d'entusiasme a les ciutats que la realitat de les trinxeres no trigarà a dissoldre. Arribats al front de forma voluntària o per coacció, els combatents s'hi mantenen mesos i anys en condicions literalment inhumanes. Convençuts de la justícia de la causa del seu país o simplement acostumats a obeir amb una mansuetud per a la qual han estat preparats durant generacions, mancats de sentit crític i d'interès o simplement resignats i impotents, aguanten. I només trenquen el seu compromís de compliment de les ordres superiors en alguns casos extrems. És aleshores que uns caps militars que només es presenten al front en ocasions ben comptades acusen les tropes de covardia. Hores d'ara, però, el judici ha canviat i els especialistes, habitualment, qualifiquen les tropes d'heroiques.

Altra cosa és la mena d'heroisme que permet la guerra moderna, els elements mecànics i tècnics de la qual reclamen uns combatents d'iniciativa més aviat reduïda, semblant a la que reclamen les màquines als operaris que les manegen dins d'una fàbrica. La forma i el preu (econòmic i humà) a què s'obtenen els elements tècnics de la guerra constitueixen el tema del capítol

següent.

CAPÍTOL 5.- EL PROVEÏMENT DE LA GUERRA. EL MATERIAL

5.1.- Introducció

L'objecte d'aquest capítol és analitzar la manera en què els diversos països bel·ligerants organitzen la producció de material de guerra —armament, municions, equipament— que els seus exèrcits reclamen per tal d'atendre les necessitats del front. El tipus de guerra de posicions a gran escala que té lloc al front occidental i la indecisió general que caracteritza el conflicte es traduïran en la reclamació de quantitats massives de material durant molt de temps. La via que cada país triï per a proveir els seus combatents marcarà intensament la situació del seu front interior i influirà poderosament en el desenllaç de la guerra.

Un fet comú marca, d'entrada, tots els bel·ligerants: l'esgotament de les reserves de material durant els primers mesos del conflicte. França s'hi troba després de la batalla del Marne, el setembre del 1914. Alemanya, l'octubre. Els austrohongaresos ja comencen la guerra mal provistos i els russos faran de la queixa per la manca de projectils una mena de lletania que durarà anys. Els britànics no s'enfronten a l'escassetat fins a principis del 1915, com a resultat de la seva entrada gradual a la guerra. Gerald Feldman (1969, p. 105) considera que

"l'actitud predominant a l'exèrcit [alemany] pel que fa al paper del material a la guerra era una curiosa barreja de lleugeresa i d'ignorància²⁵⁸".

Una imprevisió tan general s'ha d'atribuir a la convicció que la guerra havia de ser curta, i la prova n'és que els governants no tenen consciència que calgui aparellar mobilització militar i econòmica: "business as usual", diuen a la Gran Bretanya i, de fet, la Gran Guerra havia començat en una data

²⁵⁸ Aquesta qualificació es pot generalitzar

"justa, assenyada i tradicional de qualsevol guerra regional. El primer d'agost: quan queden un parell de mesos per batre's abans de les pluges de la tardor però amb la collita ja feta".

(L. Ceva, 1985, p. 364).

Ara bé, els països que, com la mateixa Gran Bretanya, tenien una experiència bèl·lica recent podien saber que la guerra del segle XIX precisava disposicions complementàries a la simple mobilització de tropes. En efecte, Clive Trebilcock (1975) recorda que la guerra dels bòers havia ensenyat a l'administració militar britànica que la imprevisió resultava especialment negativa: el material —complex, especialitzat i car— requeria la mobilització tant de l'Estat com dels sectors productius privats, cosa molt complicada i delicada. Per a eliminar un simple granger bòer s'havia gastat una mitjana d'una tona de bales i la guerra, en conjunt, havia costat una xifra mai no vista, equivalent al 14,4% del PIB. Aquesta guerra es van haver de superar amb una pressió excessiva sobre les indústries productores, incapaces de fer front a comandes massives i sobtades. Aquesta experiència, però, l'administració militar la perd a partir del 1906, com a resultat d'una conjunció de circumstàncies burocràtiques. També hi ha d'altres imprevisions econòmiques sorprenents: Alemanya no fa res per a acumular primeres matèries indispensables mentre es prepara per a la guerra, i França no té cap pla per a protegir els seus departaments del Nord i Nordest, on es concentra una part substancial de la seva mineria i indústria pesada, d'evident importància estratègica.

Un cop enfrontats a aquest problema inesperat, els governs bel·ligerants es troben forçats a prendre les mesures adients per atendre les necessitats de proveïment de material, que anirà creixent tot al llarg de la guerra.

A aquestes mesures inclouen les directrius productives, de captació de mà d'obra, d'obtenció i distribució de primeres matèries, etc., i s'han d'emmotllar a les condicions en què es troba cada país: grau de desenvolupament industrial, de llibertat per a fer bescanvis comercials, etc., però la tria d'una política productiva o de proveïment no es fa de manera socialment neutra i, en aquest sentit, hi ha diverses opcions segons la distribució del cost de la guerra entre els diferents sectors socials que en resulti.

Les pàgines següents es dediquen a analitzar l'actuació dels governs bel·ligerants pel que fa al proveïment en armament, municions i productes alimentaris. De l'èxit d'aquestes actuacions en dependrà en bona part el de la guerra, no sols perquè l'activitat bèl·lica hi està subjecta sinó també perquè, en el transcurs del conflicte, i a la vista de l'empantanegament dels

fronts, el potencial industrial de cada bel·ligerant es considerarà, cada cop més, com a decisiu (Gerd Hardach, 1977, p. 81).

Bo i fent un evident abús simplificador, podríem dividir el procés d'adaptació a les inesperades circumstàncies bèl·liques, des de l'angle del proveïment, en dues fases.

La primera inclou els mesos immediats a la constatació de "escassetat", i, en general, consisteix en l'adopció de decisions econòmiques més o menys continuïstes. L'adaptació efectiva consisteix en la segona fase, amb el resultat de la producció massiva que produirà la "*Materialschlacht*". Cada cop més, el conjunt de l'aparell productiu i distributiu de cada país s'encara a l'esforç bèl·lic: estem arribant a la "guerra total", i, com, veurem, la gran transformació econòmica que tindrà lloc a les diferents potències es farà sobre fonaments diversos però preten un mateix objectiu, que en la famosa formulació de Bertrand Russell consistia en la "màxima matança al cost mínim" (Gerd Hardach, 1986, p. 66).

Analitzarem les polítiques de producció armamentística, de captació de mà d'obra, agrària i de finançament de les diferents potències bel·ligerants, així com les seves conseqüències globals en el marc social de cada potència.

5.2. L'adaptació de la producció a l'allargament de la guerra

Les opcions dels governs bel·ligerants les determinen, amb més o menys intensitat, les circumstàncies geopolítiques i econòmiques en què han quedat situats des de començament de la guerra, però també les característiques generals de les seves societats.

Els aliats es troben amb l'avantatge de disposar de la flota britànica, que els podrà unir amb els centres de proveïment ultramarí i serà instrument de col·laboració entre els membres de l'entente. L'ús d'aquesta flota el limiten les campanyes de cors submarí dels alemanys. D'altra banda, Londres és la capital financera del món, i França i Gran Bretanya reuneixen una indústria molt poderosa. Els desavantatges són la pèrdua immediata de les regions industrials dels departaments del Nord i Nordest de França i l'aïllament de Rússia, que no podrà exportar el seu gra —i això és avantatjós per a la població russa, d'entrada— ni importar material de guerra.

Les potències centrals tenen l'avantatge de la cohesió territorial, l'enorme potencial industrial alemany, els nuclis productius d'Àustria i Bohèmia i la capacitat (teòrica) d'autoabastir-se en aliments. Com a desavantatges, la im-

mobilització de la flota comercial i les creixent dificultats de proveïment des de l'exterior derivades del bloqueig aliat, l'escassetat de vies de comunicació practicables amb Turquia —i, després, amb Romania i Bulgària—.

En qualsevol cas, la guerra desmanega el complex entramat del comerç internacional de forma gairebé automàtica i aquest capgirament tindrà conseqüències econòmiques notòries a escala mundial.

5.2.1.- *Les Potències centrals*

5.2.1.1.- *Alemanya*

Com a conseqüència del bloqueig naval organitzat pels aliats, Alemanya s'ha d'enfrontar a la supressió gairebé total de les importacions, a la vista del qual, el sector privat proposa al govern de controlar els estocs de primeres matèries. L'industrial Rathenau promou la funció del Departament de primeres matèries de guerra (la "KRA"), que serà administrat per societats privades, fundades expressament. Aquest sistema afavoreix les grans empreses, que disposen d'informació privilegiada, en detriment de les mitjanes i petites (G. Hardach, 1986, pp. 72-75)²⁵⁹.

Durant els dos primers anys de guerra, fins a mig 1916, la provisió d'armament per a les tropes alemanyes es feu d'una forma que podríem anomenar tradicional, i no serà fins el "Programa Hindenburg", l'agost del 1916, que el sistema es modificarà substancialment. El 1914, el 60% de la producció de primeres matèries de guerra depenia d'empreses privades. Els contractes es feien entre el Comitè de Guerra de la Indústria Alemanya —que aplegava les patronals més importants— i el ministeri prussià de la guerra que, durant aquest període, estava en bones relacions amb l'alt Estat Major. Això no treia, tanmateix, que els industrials poguessin tenir contactes directes amb les autoritats i fins i tot amb el Kaiser.

Malgrat les propostes del colonel Max Bauer —del qual aviat tornarem a parlar—, el ministeri de la guerra no tenia intenció d'engegar una producció massiva de material de guerra pels colls d'ampolla que preveia, tant per la

²⁵⁹El fet d'haver-se de confiar forçosament dels propis recursos, té alguns caires positius. N. Stone (1985, p. 164) suggereix la possibilitat de fer la "història-ficció" dels béns de guerra que Alemanya no hauria produït sino hagués estat pel bloqueig. Per exemple, el setembre del 1914, a Nuremberg i la regió de Franconia, el bloqueig hi havia provocat una desocupació laboral de 40 llapisos i maquinetes de fer punxa en proveïen tot el món. Amb una rapidesa sorprenent, l'habilitat dels operaris i les seves primeres matèries es reconverteixen per a la producció de municions.

manca d'algunes primeres matèries, com el salnitre de Xile, que ara s'havia d'obtenir per mètode de síntesi Haber-Bosch, com de la relativa escassetesa de mà d'obra, acaparada per les unitats de combat.

En aquest període, el ministeri actua amb relativa independència dels industrials privats i practica una política social encarada a evitar l'enfrontament amb els sindicats que, de bon grat, havien fet costat al govern amb l'acceptació de la Burgfrieden. Per això, el ministeri animà la constitució de "Comissions de guerra", compostes per amos i treballadors, per a decidir sobre els canvis de feina dels obrers, suggerí la necessitat de vacances periòdiques i procurà acabar les vagues amb acords (Gerald Feldman, 1969, pp. 109-110). L'intent de mantenir la neutralitat de les autoritats militars en els conflictes de classe no és pas degut a l'acceptació definitiva de les organitzacions obreres sinó al desig que la producció funcionés adequadament. La visió dels industrials és tota una altra. El 1914 responen a la demanda del govern amb poques ganes d'ampliar instal·lacions productives però, alhora, es neguen a cedir els monopolis de què gaudeixen. A partir d'organitzacions de càrtel puguen els preus dels seus productes. La guerra no estronca el seu tradicional corrent exportador que, a través de països neutrals, és capaç de fer arribar els seus productes a l'adversari mentre els seus lliuraments a l'exèrcit propi sovint es fan amb retard. El 1916 la Gran Bretanya prohibeix l'exportació de productes de ferro i acer de manera que la demanda de productes alemanys augmenta a l'exterior i els empresaris consideren que no és cosa de desaproïtar-ho.

Els industrials alemanys critiquen durament tant la política social — massa progressiva— com la dispersió dels seus operaris i les variacions de la demanda, provocades per les modificacions de les circumstàncies bèl·liques. Els pocs intents del govern per a gravar amb impostos els guanys de guerra els indignen. Com diria el doctor Reichert, de l'Associació dels industrials alemanys del ferro i l'acer,

"Qui actua de manera extraordinària [pels riscos que enfrontaven en adquirir nova maquinària] en circumstàncies extraordinàries té dret a compensacions extraordinàries. És per això que els grans beneficis en temps de guerra són absolutament justificats. Ens permeten pagar bons sous; ens permeten suportar els impostos i altres càrregues sempre en augment, faciliten l'increment de la productivitat industrial, reforcen la posició de la nostra economia en la competència internacional i reforcen les nostres possibilitats

de victòria en la futura batalla econòmica mundial²⁶⁰.

Els empresaris de la indústria de guerra tendeixen a abundar en expressions patriotes i defensen sorollosament l'anexionisme i les indemnitzacions de guerra. Aquestes solucions derivades d'èxits futurs al camp de batalla es destinarien a eixugar les despeses de la guerra. Els diversos tipus de propostes anexionistes no varen aconseguir de posar d'acord els interessos divergents de Junkers i industrials però tenien l'avantatge, tal com reconeixia Alfred Hugenberg, director de la casa Krupp, de

"distreure l'atenció, deixant via lliure a les fantasies d'extensió del territori alemany".

(Feldman, 1969, p. 115).

La batalla del Somme sorprendrà el comandament alemany per la capacitat material aliada i li farà projectar l'increment de la pròpia. Això i la transició en la cúpula militar l'estiu del 1916, donarà peu als industrials per avançar les seves posicions. En efecte, ara arribaran a l'alt Estat Major alguns militars "menys buròcrates i més moderns" com Ludendorff i Max Bauer, amic aquest darrer dels industrials més influents.

La reorganització administrativa engegada pel nou comandament suprem es concretarà tant en l'augment substantiu del seu poder mateix i la fi de la col·laboració amb el ministeri de la guerra, com també en la institucionalització de la influència de la gran indústria en la política econòmica de l'exèrcit: es crea l'oficina de Guerra, que dirigirà Groener, però el director del servei tècnic de la qual serà el doctor K. Sorge, alt emp'eat de la casa Krupp (Gerald Feldman, 1969, pp. 120-121). Aquest conjunt de modificacions ens endinsa en la segona fase de la producció bèl·lica.

En efecte, a finals d'agost del 1916 s'endega el "programa Hindenburg" que consisteix en un projecte de producció de material i de construcció d'instal·lacions veritablement massiu, preparat amb la connivència dels industrials. El programa Hindenburg preveu multiplicar per dos la producció de metralladores i per tres la d'artilleria per a la primavera del 1917, a més de la dels explosius. Paral·lelament, el desembre del 1916 el comandament suprem proposa una llei anomenada de Serveis Auxiliars destinada a forçar tota la població del Reich a treballar per a la guerra, restringir-ne el moviment, militaritzar tots els homes entre 18 i 60 anys i mobilitzar les dones.

²⁶⁰ Discurs pronunciat el 16 de novembre del 1916 i citat per G. Feldman, 1969, p. 115

El Reichstag va rebaixar el projecte de llei perquè comptava amb l'oposició tant dels socialistes majoritaris com del govern; el ministre de l'interior, Helfferich, considerava veritablement forassenyat no donar cap compensació a l'evident esforç bèl·lic dels treballadors, i els socialistes varen aconseguir que els comitès d'arbitratge, obligatoris permetessin de canviar de feina si se'n trobava una de millor.

Un dels primers efectes de la nova direcció econòmica és la puja dels preus: el de les metralladores puja, de cop, en un terç. Al capdavant, la puja és tan contínua que els preus no es fixen fins que el gènere no és acabat. D'altra banda, la competència entre empresaris per a captar mà d'obra encareix els salaris i acaba d'empènyer els preus amunt.

En canvi, qualsevol possibilitat de reduir o controlar els guanys dels empresaris queda abocada al fracàs: Helfferich considera els beneficis excessius "un mal menor" i troba que no s'han de desanimar pas, els industrials, puix que el seu concurs és indispensable per a la victòria. I, quan Groener prova de controlar l'espiral inflacionista de preus i salaris, el juliol del 1917, entre els industrials i Bauer, el fan caure.

Altra cosa són els resultats pràctics del programa Hindenburg, que poden considerar-se un veritable fracàs: sobrecarrega la xarxa de ferrocarrils, ajuda a col·lapsar la distribució de carbó durant la primavera del 1917. A més, la producció d'acer davalla en xifres absolutes perquè els esforços es concentren en la construcció de noves instal·lacions. Durant l'ofensiva de primavera, les indústries de guerra ocupaven més de dos milions d'obriers exemptes d'obligació militar i G. Feldman considera (1969, p. 125) que si el fracàs de l'ofensiva procedia, com deia Ludendorff, de la manca d'homens, aleshores les culpes les tenia totes ell mateix.

L'origen de la mà d'obra de les indústries de guerra alemanyes és heterogeni. Tal com hem vist, la xifra d'obriers industrials exemptes de servei al front augmenta: de 1.200.000 el 1916 a més de 2 milions el 1918. De més a més, s'ha de comptar amb la mà d'obra no qualificada, joves i sobretot dones, que el 1918 constitueixen el 34260.000 polonesos, unes 500.000 persones procedents dels territoris de l'imperi rus, més de 200.000 belgues i 260.000 presoners de guerra (J. Kocka, 1984, p. 18)²⁶¹. Si fem l'excepció dels obrers belgues, la resta d'aportacions —dones, joves, immigrants i presoners de guerra— és semblant a la resta de països bel·ligerants.

Pel que fa als productes alimentaris, el conegut empresari Rathenau va

²⁶¹ Scholliers i Daelemans (1988, p. 154) calculen uns 120.000 treballadors belgues forçats i uns 90.000 de voluntaris

suggerir, l'agost mateix del 1914, la conveniència que l'Estat els controlés, però ni el govern ni l'Alt Estat Major no ho varen acceptar perquè els semblava que no caldria (C.P. Vincent, 1985, p. 20). En efecte, segons les estadístiques, el Reich es podia autoabastir. El problema era que, segons un informe del qual ningú no n'havia fet cabal i que havia estat fet el 1912, Alemanya, en cas de guerra tindria necessitats de més productes alimentaris i ferro dels habitualment disponibles. D'altra banda, ningú, ni tan sols l'autor de l'informe, no es va adonar de la gravetat de la manca d'adobs (J. Lee, 1975). De fet, durant els primers mesos de la guerra no es fa res per a preveure el problema que, més endavant, significaran els proveïments alimentaris i, de moment, l'única mesura estatal consisteix en fixar alguns preus. Els primers són els dels cereals (octubre, 1914). El racionament s'inicia amb el del pa i la farina el gener del 1915, però el 1916 ja és general. La fixació de preus d'un producte significa la seva desaparició més o menys general del mercat legal i el seu pas al mercat negre, en el qual els preus es disparen. El mercat negre és indispensable perquè les racions oficials són clarament insuficients: el professor Neumann, de la Universitat de Bonn va fer l'experiment de viure durant tres mesos amb la dieta "oficial" i, com a resultat, va perdre un terç del seu pes i tota la seva capacitat de treball (C.P. Vincent, 1985, p. 124).

La ració de pa es redueix encara l'abril del 1917. Alhora, la qualitat dels productes alimentaris disponibles davalla continuament. Alguns, com la llet, el te, el cafè o la fruita desapareixen del mercat oficial i hi compareix una sèrie de succedanis de valor nutritiu dubtós, com les salsitxes sense carn, que el 1913 sumaven diversos centenars de variants. El "pa de guerra" (*Kriegsbrot*) era especialment adulterat²⁶².

A la població urbana s'hi congria una intensa rancúnia contra els pagesos, a qui consideren culpables de la minva de l'oferta. És veritat que els pagesos podien defugir relativament els controls estatals. Ara bé, no tot el problema se'ls podia atribuir, ni de bon troç; d'entrada, la producció agrària alemanya davalla en xifres absolutes al llarg de tota la guerra²⁶³.

Les raons s'acumulen: la manca de mà d'obra s'hi coneix molt perquè la

²⁶² El novel·lista alemany Ernst Glaeser (1902-1962) reflecteix les privacions de la vida quotidiana de la població civil alemanya durant la Gran guerra. Vegi's *Class 1602*, Londres, Martin Secker 1929. Glover i Silkin en reproduïxen alguns fragments molt interessants (1990, pp. 222-224)

²⁶³ Si prenem les dades del 1913 com a 100, el canvi és el següent:

majoria dels combatents són d'origen agrari²⁶⁴. S'han requisat les cavalleries, la terra se sobreexplota, no hi ha altre adob sinó la potassa, augmenten la superfície erma i les pastures. D'altra banda, i fins el 1917 l'exèrcit té preferència per davant de la població civil. I, de més a més, les collites del 1915 i sobretot, 1916, són especialment escasses (Gerd Hardach, 1986, cap. 5). Deixant de banda el mercat negre, hi ha alguns circuits de distribució privilegiats; els empresaris de les indústries de guerra poden aconseguir racions extres per als seus operaris.

La pitjor temporada fou l'hivern de 1916-1917, "l'hivern dels naps": aquesta hortalissa, únic producte abundant, va substituir les escasses patates. La crisi alimentària l'agreuja el trastorn del sistema de transport que ja hem comentat. A l'obra de J.M. Winter (1988) s'hi pot veure una imatge fotogràfica que probablement resulti xocant: una colla de mestresses de casa alemanyes fent cua per a obtenir peles de patata.

5.2.1.2.- Àustria-Hongria

L'imperi austro-hongarès militaritza d'entrada tota la seva economia, amb la finalitat de proveir adequadament l'exèrcit: la producció industrial se l'apropia l'Estat sense passar pel mecanisme dels preus lliures i els obrers queden sota jurisdicció militar (G. Hardach, 1986, p. 89). Des de finals del 1914 s'hi instaura un control de primeres matèries semblant a l'alemany però l'escassetat serà molt més greu.

L'imperi disposava d'indústria de guerra, malgrat el qual es troba amb greus problemes de proveïment. D'una banda, és degut a la impossibilitat d'estandaritzar la producció: els 2000 canons de l'exèrcit són de quaranta cinc menes diferents, incloent-hi els de bronze, i cadascun usa un tipus de munició diferent —només en tenen 278 en reserva. De més a més, la inefable burocràcia imperial entrebancava els processos de decisió fins a l'infinit: la centralització era impossible i Norman Stone diu que fins i tot fa difícil de consultar la documentació (1985, p. 124). D'altra banda, les indústries aus-

	1917	1918
sègol	58	66
blat	50	57
ordi	50	58
civada	38	50
patates	65	56

Font: L. Burckhardt, 1985, p. 42

²⁶⁴Per a compensar aquesta mancança el camp alemany incorpora uns 79.000 presos comuns. J. Kocka, 1984, p. 18

trohongareses havien establert acords de cartel amb Alemanya i disposaven d'una base productiva més reduïda, encara que treien guanys de la seva participació en les empreses alemanyes.

La manca de mà d'obra comuna a tots els països bel·ligerants se soluciona també amb el recurs a les dones. Les vieneses entren massivament a treballar en la producció bèl·lica. D'entrada, cosint uniformes. Quan el fil i la roba desapareixen, s'ocupen a les fàbriques de municions. La seva participació en el sector metal·lúrgic passa del 18 acompanyia d'autobusos de Viena hi representen el 54,1 personal. En conjunt, el treball femení a Àustria durant la Gran guerra s'incrementa en un 40 (Sieder, 1988, pp. 117-199).

L'imperi es troba amb greus problemes de proveïment alimentari de bon començament. La collita del 1914 només arriba als dos terços de l'habitual, i de les següents, no n'hi ha cap de bona del tot, per raons tant degudes a la maltempada com a manca de mà d'obra. I el bloqueig no permet de compensar les mancances. Els preus pugen, i el govern instaura màxims el novembre del 1914. De tota manera, cal remarcar la diferència de la situació a Àustria i a Hongria. En circumstàncies normals, Hongria abasteix de gra la part austríaca de l'imperi. Però, durant la guerra, els hongaresos se'n queden arguint la superioritat del seu esforç bèl·lic, i, inclús, obliguen a treballar en la collita del 1915 mig milió de soldats de l'exèrcit (Stone, 1985, p. 124). De manera que, ni que totes dues parts de l'imperi tinguin l'alimentació racionada, la situació austríaca és molt pitjor que no l'hongaresa.

Finalment, i pel conjunt de les potències centrals, hi ha dos elements positius en matèria de proveïments: el comerç amb els països neutrals, tot i el bloqueig, es manté, amb alts i baixos, fins el 1918. I, en el transcurs de la guerra, s'expremen els recursos dels països que aconsegueixen de dominar: Bèlgica, Sèrbia, Polònia, Romania, Ucraïna, malgrat els problemes de transport que es troben. Les conseqüències per a la població d'aquest països són greus, sobretot en el cas de Sèrbia.

5.2.2.- *Els aliats*

5.2.2.1.- Gran Bretanya

L'inici de les hostilitats no fa canviar l'actitud general del govern britànic pel que fa a l'economia: "Business as usual" significa el manteniment de la llibertat econòmica, tot i que les lleis de Defensa del Regne (1914 i posteriors esmenes) donen dret a requisar producció d'interès bèl·lic. Pel que fa

al proveïment de material de guerra, el 1914 es repeteixen els mètodes de la guerra dels bòers amb el resultat d'una escassetat quasi catastròfica de munició del 1915. Clive Trebilcock (1975, p. 150) considerava que

"els oficials de proveïments eren tan ineptes en la consecució de canons com el comandament de tropes en usar-los".

El 1906, el superintendent del Royal Laboratory, el major especialista en projectils de tot l'exèrcit britànic havia previst que

"si algun dia hem d'anar a una guerra gran de debó, ni que nosaltres, la indústria i tothom treballem al màxim, no arribarem a cobrir les necessitats dels serveis (...) La capacitat productiva del país s'haurà de forçar fins al límit".

(Trebilcock, 1975, p. 151).

Malgrat això, el govern fa tot el possible per a reduir la producció de les fàbriques estatals i no encomana res a les privades amb la intenció d'estalviar despeses (Comissió Murray, 1905-06). El 1914, l'estat de les factories públiques és tènicament molt mancat. El ministeri de la guerra (*War Office*) inicia la guerra encomanant als especialistes del sector privat allò que ha de menester, tot i que, als industrials —que, a més, han perdut bona part de la seva mà d'obra: entre un 16 i un 24 no els és rendable l'ampliació d'instal·lacions que cal per tal de servir les comandes. Com a resultat, el material es lliura amb molt de retard i és d'una qualitat pèssima. L'augment de les necessitats, el *War Office* pretén cobrir-lo pel simple recurs d'augmentar les comandes.

El punt d'inflexió d'aquest problema arriba quan Sir John French, comandant de les tropes britàniques a França, provoca un escàndol: després de la batalla de Festubert, el maig del 1915, durant la qual, el proveïment de municions ha estat nefast, declara a la premsa que "l'imperi es troba amenaçat". Com a conseqüència, el govern d'Asquith cau —val a dir que també hi contribueix la qüestió dels Dardanel— . L'abril del 1915, David Lloyd George assumeix el ministeri de municions i, a partir d'ara, la línia de la política de proveïment es modificarà: el nou ministre, que també ho serà de la guerra d'ençà de juliol del 1916, dobla els objectius i, per tal de conèixer les necessitats exactes, consulta directament els militars que actuen a França sense passar pel filtre del ministeri de la guerra. El sector productiu públic s'extén i s'especialitza en producció massiva poc sofisticada.

Les empreses privades també les estimulen a incrementar la producció, però els preus baixen a causa del control del govern: per la llei de municions de guerra, del juliol del 1915, el govern podrà declarar "fàbrica sota control" les que consideri indispensables i, així, els salaris no s'hi poden modificar sense aprovació del govern, no es pot reduir la productivitat i els guanys no poden sobrepassar un 20% mitjana dels dos anys anteriors al 1914. L'obrer queda adscrit al lloc de treball (G. Hardach, 1986, pp. 99-100). Com ja sabem, el 1916 es prohibeix l'exportació d'acer. Les mesures provoquen algunes protestes dels obrers, però, en general, el govern fa esforços per tal de no perdre el recolzament sindical. La producció esdevé massiva a partir de l'estiu del 1915 i l'èxit del canvi es constata a la batalla del Somme.

Però, com diu Hardach, ara, el problema, serà un altre: la guerra submarina a l'oceà Atlàntic, engegada a finals del 1916, amenaça els subministres britànics i francesos. També per a solucionar aquesta qüestió s'incrementarà la intervenció estatal en l'economia: s'augmenta la producció naval, alhora que es racionalitza, per tal de poder substituir els vaixells enfonsats, i els obrers del ram de la construcció naval queden exemptes d'obligació militar. Es requisen vaixells, amb la intenció de fer baixar el preu dels nòlits que, evidentment, s'havia disparat. I, per tal d'evitar el col·lapse del transport naval, un comitè —el *Tonnage Priority Committee*— controla la navegació mercantil i decideix quins productes tenen prioritat i quins no. De més a més, els Estats Units engeguen també un programa molt intens de construcció naval amb elements estandaritzats. Per tal d'estalviar temps i vaixells, els aliats occidentals prescindiran dels proveïments ultramarins tradicionals, com els australians, i es refien en elevada proporció dels nordamericans i canadencs (G. Hardach, 1986, p. 58-61). La relativa escassetat d'alguns productes (carbó, acer, ...), deguda tant a la guerra submarina com a l'esforç bèl·lic decideix el govern. "de gran coalició" de desembre del 1916, que presideix Lloyd George, augmenta el control sobre l'economia.

Els acords amb els sindicats provoquen que, un cop instaurat el servei militar obligatori, els obrers especialitzats no hagin d'anar al front. Els intents d'incompliment dels acords per part del govern després de les baixes de 1917 provoca protestes sindicals que fan desdir les autoritats; però els obrers cediran en veure les necessitats del front després de l'ofensiva de primavera del 1918. Mentrestant, l'increment de mà d'obra necessari per a la indústria s'ha cobert amb una part de mà d'obra no qualificada, és a dir, amb joves i dones.

Els preus dels productes alimentaris pugen al començament de la guerra, tant per la inflació bèl·lica mateixa com per l'augment de preu dels nòlits.

Les collites són bones fins a la del 1916. L'escassetat d'aquesta darrera anyada decideix el govern a intervenir: una comissió controla el blat i l'executiu s'atribueix el monopoli de la importació de carn congelada. La guerra submarina implica que el govern s'ocupa d'importar i distribuir els productes que considera necessaris. Alhora, fomenta la producció agrària interior en detriment del bestiar: en temps d'escassetat, és més raonable produir gra que no pas carn i, a més, així, s'estalvien nòlits. D'aquesta manera, la Gran Bretanya recorre, a la inversa i amb gran rapidesa, el camí que l'havia conduïda, d'ençà del 1870, a dependre cada cop més de les importacions agràries. Al camp se li assigna mà d'obra, encara que el país en vagi escàs, inclònt-hi dones i presoners de guerra, i, malgrat la mancança de fertilitzants i de bestiar, l'operació de reconversió es pot considerar prou reeixida. L'Estat fomenta la introducció de tractors i assigna els productes a conrear, i, quan l'estiu del 1917, els preus pugen, s'introdueixen sistemes de fixació de preus i de racionament que acaben essent molt eficients perquè, en assignar una botiga per a unitat de consum, el públic no cal que faci cua (Gerd Hardach, 1986, p. 155).

5.2.2.2.- França

El proveïment bèl·lic de la república francesa queda compromés de bon començament. L'ocupació dels departaments del Nord i Nordest, on raïen el 14 del ferro colat, el 58 país en situació de dependència de les importacions (Gerd Hardach, 1986, p. 105). Aquesta situació i la pressió britànica, de qui depèn gran part del proveïment de primeres matèries, facilitaran l'opció planificadora, que es concreta progressivament a partir del novembre del 1915 i, sobretot, quan Clémentel, ministre de comerç, amenaça els industrials amb la reducció de les importacions, el març del 1917, si no accepten la seva direcció econòmica (Joan F. Godfrey, 1987, p. 93).

Pel que fa a la producció de material de guerra, malgrat els greus inconvenients esmentats, la mobilització de la indústria francesa és ràpida i la seva producció és molt superior a la britànica, fins al punt de poder proveir en gran part el contingent de tropes nordamericanes que, amb aquell "*Nous violà, Lafayette!*", havien arribat el 1917²⁶⁵.

L'inici de la mobilització industrial francesa el constitueix la conferència

²⁶⁵ Aquesta frase posa de manifest la consciència de reciprocitat de l'esforç bèl·lic nordamericà envers França: el 1777, el marquès de Lafayette havia col·laborat militarment a la independència dels Estats Units i, posteriorment, aconseguí la implicació de la monarquia francesa en aquesta causa.

de Bordeus (20 de setembre del 1914), durant la qual, el ministre de la guerra, Millerand, fa nombroses comandes a la indústria privada amb l'objectiu d'aconseguir 100.000 obusos del 75 per dia i una notòria producció de canons. Val a dir que el projecte reeixirà: el gener del 1915 es produïen 300 fusells i 10 metralladores diaris que, el desembre del mateix any havien passat a 1.500 i 300, respectivament. Pel que fa a la pólvora i els explosius, de 41 tones diàries l'agost del 1914 es passa a 255 el juliol següent (G. Hardach, 1977, p. 84). A aquesta producció s'hi arriba amb el funcionament paral·lel de les factories públiques i privades. Abans del 1914, la majoria de la producció depenia del sector públic però l'evolució econòmica de la guerra donarà la preeminència a la iniciativa privada, ni que sigui amb el concurs econòmic de l'Estat, perquè els empresaris temien arriscar-se tots sols en un projecte d'ampliació poc rendable a la llarga. La iniciativa privada, havia dirigit la seva oferta dels anys de preguerra a l'exportació. Per tal d'organitzar-se adequadament des del 1914 mateix, els industrials, dirigits pels més influents del sector, és a dir, per Le Creusot i Saint-Chamond, es divideixen en grups i es distribueixen les comandes.

De la intensitat de l'activitat productiva de les indústries de guerra franceses ens en podem fer idea per les interessants descripcions que el periodista Agustí Calvet, Gaziol, feu el 1915 per a *La Vanguardia* de Barcelona (Gaziol, 1917, pp. 366-367 i 376-377):

"(...) Bajamos hacia el pueblo por la ladera del monte, lo mismo que si nos hundiéramos en el interior de un volcán. Apenas era posible distinguir de la villa algunas casas dispersas. Las fábricas del Creusot se hallan formando un círculo, dentro del cual, quedan aprisionados los edificios del pueblo. De las chimeneas, que son incontables como los troncos de un bosque, brotan día y noche humaredas densas y turbias, empañando por completo la claridad del espacio

(...)

"El Creusot". El Creusot, 4-IX-1915.

"(...) Aquí se estaban modelando, al rojo, granadas de 376, que miden 1,50 metros de altura. Al mismo tiempo, para transportarlas velozmente del horno a la forja, rodaba sobre nuestras cabezas una grúa capaz de levantar 30.000 kilogramos, y que podría servir, por su tamaño y robustez, de puente para traspasar las orillas de un río. Más allá chirriaba una sierra de

lingotes candentes. En un taller proporcionado al caso, un torno de 40 metros de largo, perforaba un cañón parecido a una chimenea de fábrica. Al otro lado, había una suerte de prensa, que cortaba en pocos segundos barras de acero gigantescas, como si fueran de queso. Para templar los grandes cañones de precisión, hay en el centro de una cuadra insondable, una bañera o piscina de aceite que, a los que nunca lo vieron, debe sugerirles una idea aproximada del mar. Trenes blindados, rellenos de ametralladoras, se hallan en El Creusot a cada esquina y en número tal, que ya no interesan por su misma abundancia, puestos en fila y perdidos en un rincón, como juguetes baratos (...).

"Los talleres Schneider". El Creusot, 4-IX, 1915.

L'Estat té com a interlocutors representatius de l'empresa privada al poderós *Comité de Forges* i la *Chambre Syndicale des fabricants de matériel de guerre*. Al ministeri de la guerra, la "*Troisième direction*", és a dir, la *Direction d'Artillerie*, és el nucli organitzatiu de la producció, que acabarà convertit en sotsecretariat d'Estat per a l'artilleria i les municions i, posteriorment, en ministeri, adjudicat al socialista Albert Thomas (entre maig del 1915 i setembre del 1917)²⁶⁶.

De fet, a França, la iniciativa pública i la privada es reparteixen els organismes de planificació i coordinació productives. Thomas estableix programes de producció, reparteix mà d'obra i primeres matèries, engega la producció de noves armes i, inclús, dona normes d'ús d'armament per tal d'evitar que es malmeti, i ajuda a organitzar les unitats de tancs. La major part dels controls s'introdueixen al llarg del 1915. També s'introdueixen sistemes per a frenar la creixent tensió social. Per un decret aprovat a iniciativa d'Albert Thomas, el gener del 1917, s'introdueix l'arbitratge obligat a les indústries: l'amo no pot rescindir el contracte en cas de conflicte: els obrers, abans d'aturar la producció, han de sotmetre les qüestions que els dividien a la comissió d'arbitratge (Gerd Hardach, 1977, pp. 89-90).

Al *Comité des Forges*, una de les organitzacions patronals més influents de França, li correspon la distribució dels metalls a les fàbriques franceses en qualitat de monopoli des del maig del 1916 (Godfrey, 1987, p. 223). En general, les oportunitats per a fer bons negocis són nombroses durant la

²⁶⁶ Aquest fet sobta els coetanis: *The Times*, de Londres, deia, el 30 de novembre del 1915. "Un pacifista esdevé productor de canons". I, en efecte, la situació era d'allò més sorprenent. Thomas, per raó del seu càrrec era cap de generals i alts funcionaris. En tant que socialista, però, el vetllava la policia política. Gerd Hardach, 1977, p. 89

guerra: els preus aconseguits pels fabricants són alts; sovint, els contractes els deixen l'opció de triar la quantitat. I, de cara als impostos, es podien ocultar fàcilment els grans beneficis, cosa que l'Estat acceptava com a "estímul per a la producció". Hi ha beneficis espectaculars, com la Hotchkiss, que els multiplica per 6 (G. Hardach, 1977, p. 102).

La captació de mà d'obra es fa de forma similar a la de les altres potències industrials. Com era habitual, l'exèrcit i la indústria competeixen pels homes. D'entrada, costa que els obrers especialitzats tornin del front, però aquesta és una de les reclamacions dels empresaris, i els la concedeixen. De tota manera, posteriorment, els seran presos: Pétain en reclama 80.000 per Verdun i, l'abril del 1918, Clemenceau n'envia al front 200.000 més (D. Porch, 1990, p. 198). Com a substituïts, hi trobem una xifra creixent de joves, dones, immigrants i presoners de guerra.²⁶⁷

Marc Michel explica que la presència d'operaris no qualificats —joves i dones— i, encara més, la dels immigrants ultramarins, acabats de sortir de les activitats rurals i molt dòcils en raó de la seva vulnerabilitat social, constitueix el marc ideal per a la instauració dels mètodes tayloristes de producció, que havien estat refusats amb fortes vagues pels obrers qualificats francesos els anys 1912 i 1913 (Michel, 1990, p. 400). En algunes ocasions, els industrials només acceptaven de llogar la mà d'obra qualificada que hi havia al front sota la pressió de l'opinió pública. Un cop desmobilitzats, aquests operaris segueixen militaritzats i, per tant, no tenen drets sindicals: encara que reben medalles al treball, els sous es mantenen al nivell de pre-guerra. A la vista de situacions d'aquesta mena, Albert Thomas introduí, l'estiu del 1915, la vigilància dels sous i algunes puges (G. Hardach, 1977, p. 98). Però el mateix A. Thomas era un gran defensor dels mètodes taylorians i, malgrat les queixes de *surmenage* dels treballadors, el govern col·laborà en la seva introducció. El resultat va ser un notori increment de la productivitat. Tot i la consideració general d'endarreriment que s'havia adjudicat a la indústria francesa, al final de la guerra, el país produïa 30 tancs diaris i, en el transcurs de tot el conflicte havia arribat a produir més de 90.000 motors d'aviació —és a dir, el doble que Gran Bretanya i Alemanya—. La societat més important en aquest sector era la Gnôme et Rhône (Laux, 1977). La divisió internacional del treball, amb l'aportació de primeres matèries dels altres

²⁶⁷ Les dades corresponents al 1918 són segons Gerd Hardach (1977, p. 86): 497.000 militars; 430.000 dones; 425.000 obrers civils; 133.000 menors de 18 anys; 13.000 mutil·lats; 108.000 estrangers; 40.000 presoners de guerra. Als quals s'hi han d'afegir 61.000 immigrants colonials que, segons Marc Michel (1990, p. 399) serien molts més: 120.000 algerians, 50.000 indoxinesos i 13.000 xinesos

aliats occidentals, permet a França convertir-se en una mena d'"arsenal de la democràcia" *avant la lettre*, sempre que s'ens permeti aquest anacronisme, que usa McNeill (1988, p. 358).

A la regió del Sena, que és el principal nucli de producció d'armament, les dones hi constitueixen el 30% de les fàbriques de guerra són les *munitionnettes* (Dubesset, Thébaud i Vicent, 1977, p. 191). La descripció següent, també deguda a Gaziel (1917, pp. 378-379), ens mostra les dones treballant a la Creusot:

"En otro departamento de las fábricas no se producen más que balines de *shrapnell*. Los hay a millones, puestos en grandes pirámides sobre el suelo del taller, pequeñitos, negros, brillantes como montones de moras. En esta instalación trabajan únicamente mujeres. El aspecto del taller es claro, limpio, ordenado. Las obreras están sentadas a lo largo de mesas capaces, por lo grandes, de servir para dar de comer a los habitantes de una aldea entera. De trecho en trecho, destacan sobre las mesas unas como esferas de alambre, llenas de balines y suspendidas de un brazo de hierro. Una obrera les va dando vueltas por medio de un manubrio, muy sosegadamente. El taller está lleno de ese rumor peculiar y festivo que producen los balines — sean de hierro, de cristal o de piedra — al ser removidos y entrechocar con blandura (...)"

"Los talleres Schneider", 4-IX-1915.

Per les raons habituals del cas, la producció de l'agricultura francesa davalla molt: el 1917 només arribava al 60% de pagesos, la requisita del bestiar, etc., i la pèrdua de la superfície del Nord, dedicada en gran part a la producció de remolatxa ho expliquen. També en aquest àmbit l'Estat hi intervé, però, de tota manera, els preus pugen. El govern estableix acords d'importació amb els aliats. El 1915 s'inicia el control dels cereals i l'abril del 1916, el de la resta de productes de primera necessitat. L'estat monopolitza la producció i la distribució del sucre el 1916; i dels cereals el 1917. El 1918, tothom té cartilla de racionament: (Gerd Hardach, 1986, pp. 157-158). El carbó era escàs i la calefacció domèstica no sempre es podia atendre (Winter, 1988, p. 170).

5.2.2.3.- L'imperi rus

Durant el primer any de la guerra, el govern rus no considerava el país capaç de proveir-se per ell mateix de material de guerra i confia la major part del proveïment a les importacions. Les conseqüències d'aquesta opció són, en general, problemàtiques: els fabricants estrangers, britànics i estatunidencs, lliuren les comandes amb gran retard i poca eficiència. La raó és que, com ja sabem, els fabricants s'havien compromés de fer més quantitats de material del que eren capaços, i, en qualsevol cas, el govern britànic tenia preferència, malgrat els avenços russos rebuts. Les complicacions burocràtiques entrebanquen la qüestió, i l'actitud predominant entre els empresaris americans, que es presenten a Petrograd com si haguessin trobat un nou "Yukon trail" els desprestigien davant dels russos (N. Stone, 1985, p. 153). L'Estat rus no té prou or ni inversions a l'exterior per a respondre de les creixents importacions i, entre 1914 i 1917, el seu deute exterior es multiplica per tres. De tota manera, els britànics tenien gran interès per quedar-hi bé per por que Rússia, si se sentia abandonada, no signés una pau per separat.

D'altres problemes s'afegeixen encara als anteriors: la manca de ports adients per a descarregar-hi les mercaderies decideix les autoritats a construir el que després s'ha anomenat Murmansk. Però aviat es presentà el perill dels submarins alemanys. Mentrestant, els pressupostos fets per a les factories estatals criden l'atenció per la seva gasiveria, sobre la qual ironitza Stone, que remarca que les xifres que s'hi referien inclouen l'escaig en còpecs (1985, p. 163). Tanmateix, la primavera del 1915, es produeix una girada en la política de proveïment que tindrà incalculables conseqüències a curt i llarg termini. L'abril del 1915, bo i decebut per les falles del proveïment estranger, el govern decideix d'encomanar a fabricants autòctons la producció de munició i armament. La forma com es desenvoluparà el procés d'adaptació serà una de les raons de l'esclat revolucionari del 1917, però, com remarca Norman Stone, convé de tenir present que, en termes estrictament econòmics, Rússia demostra la seva capacitat de substituir les importacions, malgrat la seva fama d'endarreriment industrial. En efecte, entre 1915 i 1916 les quatre empreses Shetinin, Lebedev, Dux i Anatra proveeixen el 801990, p. 261), a un ritme de quasi 200 avions mensuals (Stone, 1985, p. 210). La producció de projectils creix un 200% l'artilleria, 1000de què disposava l'exèrcit el 1914 es passa a 50.000 el 1916.

La producció de guerra es concentra en les grans empreses, que multipliquen la seva producció en detriment de les menors i amb un ajut molt consistent de l'Estat; a finals del 1916 s'havia arribat a una conjuminació prou efectiva dels interessos de tots dos (N. Stone, 1985, p. 208). El centre de producció de guerra més important és Petrograd, que concentra dos

terços del total. Entre 1914 i 1917, la quantitat de treballadors industrials de Petrograd augmenta d'un 60

Pel que fa a l'agricultura russa, els seus problemes procedeixen molt més de la distribució que no pas de la producció. L'escassetat de mà d'obra només és greu després del 1916, sobretot als latifundis. Malgrat això i al fet que les quantitats abans destinades a l'exportació ara són a disposició del mercat interior, al gra li costa d'arribar a les ciutats i els seus preus es disparen: la inflació, que Stone qualifica d'"estratosfèrica", fa augmentar el blat, a les zones industrials, en un 808 (G. Hardach, 1986, p. 160). La clau de l'escassetat agrària és que els pagesos s'estimen més no vendre la seva producció i l'emmagatzemen, l'autoconsumeixen o bé la donen al bestiar: l'Estat no se'n surt, de fer-los lliurar les quantitats necessàries de gra i el fet que no fossin els pagesos mateixos, sinó més aviat els intermediaris, qui es beneficiava dels alts preus inflacionaris explica el seu voluntari apartament del mercat: pel seu gra n'obtenien pocs diners, i de més a més, poca cosa podien comprar a canvi (N. Stone, 1985, pp. 295-296).

Pel que fa a la inflació, més elevada que en cap altra economia bel·ligerant, és deguda a diverses raons. En primer lloc, a l'augment de l'oferta de diner, engegada en suprimir-se l'equivalència ruble-or al principi de la guerra. Però també hi contribueix l'escassetat, provocada, entre d'altres coses pels gravíssims colls d'ampolla que pateix el sistema ferroviari amb motiu de la retirada russa de l'estiu del 1915. L'escassetat dona ales a l'especulació. Els grups monopolistes tendeixen a pujar els seus preus per tal d'aprofitar l'excelsa conjuntura i les empreses industrials es troben en la necessitat de millorar els sous que ofereixen si volen contractar l'escassa mà d'obra qualificada disponible. El govern no troba cap mesura adient per aturar la inflació (N. Stone, 1985, pp. 287-288).

5.2.2.4.- Itàlia

Itàlia va entrar en guerra amb greus deficiències materials: el tancament dels Dardanels impideix de rebre cereals dels seus proveïdors habituals, Rússia i Romania, cosa que la fa dependre dels Estats Units i Gran Bretanya. Alhora, compta amb uns recursos armamentístics lamentablement escassos (John Gooch, 1990, p. 162). Però el 1916 els problemes abans esmentats havien quedat aïllats gairebé del tot. El general Dallolio fa a Itàlia un paper que John Gooch equipara al de Lloyd George o Walter Rathenau: des del juny del 1915 és secretari per armes i municions i, el setembre, presideix el comitè central per a la mobilització industrial fins que, el 1917 esdevé

ministre d'armes i municions. Malgrat alguns inconvenients en el lliurament de les comandes, D'Alloio aconsegueix endegar la col·laboració de les empreses privades i la millora de les estatals i, després del desastre de Caporetto, són capaços de repondre l'armament perdut. De tota manera, compten amb l'ajut material dels aliats (John Gooch, 1990, p. 163).

Efectivament, la indústria italiana multiplica la seva producció. Per exemple, les indústries elèctriques, augmenten la seva producció en un 85% i 600 modificacions al conjunt de la societat italiana, raïa a l'Estat. L'Estat pagava alts preus pel proveïment de les seves tropes i els salaris se'n beneficiaven; les dones són cridades a participar en l'esforç de producció bèl·lica (Piero Melograni, 1990, pp. 334-335).

El proveïment alimentari es plenament garantit per a l'exèrcit però molt menys per a la població civil, que, en una proporció gens menyspreable, ja estava en condicions precàries abans de la guerra. El 1916 s'introdueix el control dels preus pels productes de primera necessitat i s'inicia el racionament. El 1917 la cartilla serà obligatòria (Gerd Hardach, 1986, p. 159).

5.2.2.5.- Els Estats Units

La manca d'antecedents en la demanda regular i a gran escala de material de guerra implicava que, en entrar a la Primera guerra mundial, ni la indústria privada ni els arsenals públics dels Estats Units no disposaven de capacitat per a proveir adequadament un exèrcit que, a més, s'estava convertint d'una força reduïda d'uns 100.000 homes en una de 4 milions.

No cal dir que els Estats Units ja eren una gran potència industrial. Però les seves empreses havien acceptat, el 1917, una enorme quantitat de comandes aliades, el compromís de les quals es va decidir de mantenir. Això, la dispersió d'entitats responsables del proveïment militar i el caos de la mobilització de la indústria privada varen contribuir a provocar una escassetat crònica de material a les tropes nordamericanes que actuaven a Europa. Al *War Industries Board*, organitzat el juliol del 1917, teòricament li pertocava de centralitzar els esforços productius, però sovint s'actuava bo i deixant-lo de banda.

De manera que, com ja hem avançat, bona part del proveïment de guerra de les tropes dels Estats Units és de fabricació francesa o britànica; en el transcurs dels mesos de combat reben 10 milions de tones de material europeu —artilleria, municions, tancs, avions, metralladors— i només 7 milions de procedents del seu país (Timothy Nenninger, 1990, pp. 119-121). Bona part del material pesat està disponible quan la guerra ja és ben decidida

(Gerd Hardach, 1986, p. 118).

D'altra banda, l'actuació del *War Industries Board*, del qual feien part grans homes de negocis, no és neutral, i els preus pugen tant que el govern ha d'intervenir per a establir-hi màxims (ferro, coc, coure, transport, etc.) tant per a la població civil com per a subministres militars (Gerd Hardach, 1986, p. 117).

5.2.3.- *El finançament de la guerra*

Els mètodes seguits pels diversos governs bel·ligerants són, en general, similars. En començar el conflicte, tots abandonen el patró-or i incrementen l'oferta de moneda, malgrat el qual mantenen l'esperança que, un cop acabat el conflicte, el sistema financer internacional tornarà a ser com abans.

Els governs que tenien previsions econòmiques fetes per cas de guerra, com Alemanya, havien pres l'opció de finançar-la exclusivament a base d'emprèstits perquè estaven convençuts de la seva curta durada. Quan la realitat va mostrar que la previsió era errada, però, són pocs els governs que van pujar els impostos. El gruix de la guerra es paga, en general, a base de successius emprèstits, que tenen força èxit de subscripció, amb l'excepció de Rússia, fet que Hardach (1986, p. 201) atribueix tant al sistema bancari poc desenvolupat del país com a l'acaparament de diners fet per la pagesia. Els impostos, no massa progressius, d'altra banda, cobreixen aproximadament el 15de les despeses bèl·liques de França, Alemanya i Rússia. En canvi, tant la Gran Bretanya com els Estats Units pugen els impostos com una de les primeres mesures en entrar al conflicte.

Altrament, els governs bel·ligerants havien dipositat grans esperances en el cobrament de les indemnitzacions de guerra, que confiaven que els rescabarien de les despeses extraordinàries a què es veien abocats. Després de les descripcions que hem fet, tant de la intensitat i la perllongació dels combats com del compromís econòmic dels governs no pot sobtar la multiplicació de les despeses estatals durant el període bèl·lic. Els pressupostos de guerra es disparen en la proporció següent: entre el corresponent al primer any d' guerra i el del darrer hi ha un increment del 505Bretanya i del 315la guerra mateixa com a la inflació generada (1986, p. 180).

Com a conseqüència, el nivell d'endeutament exterior també es multiplica. El principal financer dels aliats són els Estats Units però, entre els membres del bàndol aliat, s'estableix una cadena de concessions: Gran Bretanya en concedeix a França i Rússia; França a Sèrbia, Rússia, Bèlgica i

Grècia (Gerd Hardach, 1986, pp. 173-175).

5.3.- Les conseqüències socioeconòmiques del model de proveïment

Després d'haver vist l'evolució de les diverses opcions preses pels governs bel·ligerants per tal d'assegurar els subministres de material als seus exèrcits convé de fer un repàs de l'impacte que aquestes opcions varen tenir per a cada un dels grans grups i classes socials dels diferents països.

5.3.1.- Els empresaris industrials

Per als empresaris industrials, la Gran guerra és un bon moment, sempre que facin part (o bé que s'hi adaptin) dels sectors productius considerats fonamentals per a l'esforç bèl·lic. Els imperatius del front, que reclama producció massiva, acceleren la introducció dels mètodes tayloristes en graus diversos segons els països; la protecció estatal minva els riscos; la treva social redueix la conflictivitat laboral; la por dels governs a perdre el favor dels industrials els fa permissius en matèria impositiva mentre cuiten a contenir la pressió obrera encara que, segons el lloc, respectin amb més o menys fermesa els drets adquirits pels treballadors.

A l'imperi alemany, Jürgen Kocka hi constata la complementaritat del risc estatal amb el guany privat, una enorme acceleració del procés de cartel·lització i d'associació d'industrials, que sobreviurà a la guerra mateixa, i un increment dels beneficis elevat però de quantificació dubtosa a causa de l'ocultació (1984, p. 31). L'Estat fomenta la mecanització perquè li interessa estandaritzar els subministres i la massivitat de la demanda facilita el procés. Els grans productors tenen majors avantatges, sobretot pel que fa a capacitat de maniobra per l'accés a la informació més decisiva i perquè l'escassetat de subministres bàsics, com primeres matèries o combustibles els afecten molt menys. En conjunt, la producció industrial alemanya davalla en un 40% a causa de la recessió. Després, es podrà constatar una minva de la productivitat, relacionada amb la poca qualificació de la nova mà d'obra i també amb el fet que els obrers vagin mal alimentats, treballin més hores del que es pot suportar raonablement i, molt probablement, afirmi Kocka (1984, p. 27), pels dubtes sobre la utilitat de la feina que feien.

Moltes indústries, dedicades a produir bens civils, són obligades a tancar, però aquesta intromissió estatal es compensa amb una indemnització, i, a més a més, els propietaris afectats per aquestes mesures no els obliguen a anar al front en atenció al fet que han de seguir vigilant les seves instal·lacions. Kocka acaba afirmant que els rics —industrials i els seus alts empleats, i també negociants, intermediaris del mercat negre, i d'altres *profiteurs* de la guerra— varen haver de suportar molt poques reduccions en els seus costums: un informe del 1918 observa que

"encara es pot trobar de tot, tant com se'n vulgui, a preus alts"

i aquests preus es pagaven. Durant la guerra, la producció d'aliments de luxe davalla menys que no pas la producció industrial, i el comandant militar de Berlín informa el 1918 que els espectacles de tota mena són plens de gom a gom i que hi ha cues a les guixetes. L'estil de vida d'aquests grups contrastava molt visiblement amb el de la massa de la població (Kocka, 1984, p. 39).

També els empresaris aliats poden fer bons negocis arran de la guerra. Ja hem fet esment de les avantatjoses ocasions que es presentaven a França per a introduir els mètodes taylorists a causa de la nova mà d'obra disponible, mancada de tradició sindical. Una altra raó que la facilita és, però, la possibilitat de construir instal·lacions industrials noves, lluny de les localitzacions tradicionals, ocupades pels alemanys. A la metalúrgia, la productivitat puja en un 50p. 86). Alguns empresaris aconseguen èxits veritablement sòlids. Per exemple, Louis Renault, que ja havia guanyat una vaga als seus treballadors durant la preguerra, aprofita la guerra per a organitzar un veritable imperi industrial. El 1918 tenia 22.500 treballadors i produïa projectils, tancs, camions, tractors, avions, peces de canó, etc. Renault comptava amb un bon equip de joves enginyers per a planejar els processos productius i, en fer de president del comitè industrial de la regió de París, disposava d'informacions privilegiades per a acaparar nous contractes (McNeill, 1988, p. 357).

Pel que fa als avantatges empresarials, el cas de Rússia és més similar al d'Alemanya, en el sentit que els industrials, un cop superat el primer període de dependència exterior, disposen d'enormes estímuls a la concentració i massificació productiva i poden obtenir guanys immensos que contrasten amb un enduriment sense precedents de les condicions de vida de la majoria de la població. Norman Stone mostra que, mentre la producció industrial es multiplica, es tanquen més empreses que no pas se n'obren com a resultat

d'un procés d'ampliació de la capacitat productiva i de la xifra de treballadors de cada factoria. (1985, p. 201)²⁶⁸. Els guanys dels industrials, com també els dels banquers, que especulen amb productes bàsics, es disparen. Per exemple, els de sis grans empreses metal·lúrgiques de Petrograd passen del 10,4 al 18,6 (1985, p. 206).

5.3.2.- *Les classes treballadores*

L'especialització de totes les economies en la producció de guerra que, segons Gerd Hardach (1986, p. 129) se n'endua el 50 del producte nacional, provoca l'irremeiable empobriment de tots els bel·ligerants en termes absoluts. Ara bé, tal com hem comprovat en les pàgines anteriors, es pot generalitzar l'afirmació que els industrials s'enriqueixen, en proporció variable segons el país i sempre que participin en la producció considerada d'interès bèl·lic. L'empobriment afecta, en canvi, la majoria de la població civil, dins de la qual, però, s'han de fer algunes distincions. Una de les vies més directes per a traspasar el pes negatiu de l'economia de guerra és la inflació, intensa en molts països, i que afecta més la part de la població que disposa d'ingressos fixos. Tanmateix, revisarem, en primer lloc, l'impacte de l'economia de guerra en les masses salariables urbanes.

5.3.2.1. Les potències centrals

Els treballadors industrials alemanys pateixen, a causa de la guerra, una situació d'escassetat, privacions i explotació que J. Kocka (1984, p. 26) equipara a la dels inicis de la industrialització. Per a la gran majoria dels assalariats es trenca la tendència de preguerra a millorar els guanys reals de manera lenta però perceptible. En termes reals, els ingressos davallen, entre 1914 i 1919, en la proporció següent: a les indústries de guerra, un 2344% menor per a les dones: 121984, p. 22).

Les raons són nombroses: la política de proveïment de la guerra és declaradament inflacionista, la escassetat de productes de primera necessitat és greu a causa de la concentració preferent en la producció de guerra i el pas al mercat negre d'aproximadament un terç dels productes alimentaris destinats a civils; i també compta la situació de feblesa de les organitzacions obreres que, des del 1914, havien practicat allò que Rosa Luxemburg

²⁶⁸ Les factories Putilov de Petrograd, compten amb uns 30.000 obrers (Steve A. Smith, 1987, p. 63)

va anomenar "suspensió unilateral de la lluita de classes" (1977, p. 344).

Alguns grups d'obriers disposen d'avantatges comparatius considerables: els que treballen a les indústries armamentístiques sovint tenen dret a racions extraordinàries. En canvi, les famílies de combatents amb nens petits rebien una pensió mínima. Les malalties degudes a malnutrició augmenten. Els vestits i les sabates, el carbó i l'habitatge es fan progressivament escassos i impagables. El testimoni següent procedeix d'un obrer esmolador, que treballava en una factoria armamentística a Berlín, el 1917:

"Les condicions de treball eren com les que devien donar-se en els primers temps del capitalisme. (...) Cada nit, una o més dones es desmaiaven a les màquines, de cansament, fam o malaltia. Files de màquines quedaven aturades una hora i una altra perquè les corretges de transmissió es trencaven; de vegades no hi havia material, de vegades, eines. Alguns dies d'hivern no hi havia calefacció, els treballadors s'estaven en colles, no podien treballar i no treballaven. La cantina servia naps dos cops a la setmana, naps a migdia i a mitjanit; algunes vegades, les menys, amb patates. A la cantina, les dones fien crits gairebé cada dia, i de vegades tenien tristes baralles perquè deien que "el cullerot no era prou ple"."

(Kocka, 1984, p. 26).

Els temps de treball augmenta: a les fàbriques d'armament és de 60 hores la setmana pels homes i entre 56 i 57 per a les dones. Augmenten les malalties i els accidents laborals.

D'altra banda, les pensions rebudes per les vídues de guerra arribaven amb prou feines per a cobrir la subsistència. Karin Hausen (1987), que es queixa del fet que autors com Kocka oblidin les vídues de guerra, ofereix diversos testimonis de les condicions de vida veritablement extremes en què es trobava aquest grup social, sobretot quan es tractava de mares de nens petits. Un testimoni, recollit d'una d'aquestes dones en els anys trenta, explica:

"Recordo que la meua pensió de dues setmanes va servir una vegada només per a comprar quatre lliures de pa. Em vaig veure obligada a enviar el meu fill petit a captar pel veïnat perquè els altres poguessin menjar una mica de pa i anar a treballar".

(Hausen, 1987, p. 128).

El total de vídues de guerra era, aproximadament, de 600.000. La llei que regulava les seves pensions en determinava la quantitat a partir dels ingressos que tenia el combatent abans de la guerra i anava adreçada no pas a compensar les desigualtats sinó, explícitament, a mantenir l'estatus social. És clar que encara era pitjor la situació de les vídues que l'Estat no considerava susceptibles de cobrar pensió, perquè el marit havia desaparegut o s'havia suïcidat al front, i de vegades, la mort no es considerava derivada del servei militar.

Algunes entitats feien donatius per a les vídues de guerra i, des de l'abril del 1915, aquests ajuts queden coordinats; cada cas s'investiga acuradament però, com a contrapartida, el control social exercit sobre la dona objecte d'ajut és molt fort: les mestresses de casa "endreçades" rebien "premis" (K. Hausen, 1987, p. 136). Hausen conclou que és sorprenent la quantitat de dones que, amb les seves famílies, van poder sobreviure al descens del nivell de vida i s'hi varen adaptar, i es queixa de l'absència dels sofriments de guerra de les dones de les cròniques i la literatura bèl·liques.

Àustria, i més concretament, l'aglomeració urbana de Viena, és la part de l'imperi austrohongarés més maltractada per la guerra pel que fa a les seves condicions de vida. El cost de la vida per a les famílies obreres puja, entre 1914 i 1918 al ritme següent: si prenem com a base de partida 100, per a 1914, el 1916 li correspon 382, 616 al 1917 i 1560 al 1918. El gener del 1918 les racions de pa són de 226 grams per dia per aquelles persones que no fan feina dura i de 264-300 grams per als que en fan (Richard Georg Flaschka, 1985, pp. 342 i 340).

Segons Reinhard Sieder (1988)²⁶⁹, de la Viena d'aquests anys tothom en recorda les inacabables cues per a adquirir menjar —"pa de guerra", que s'esmicolava als dits, i naps—, la fam i el fred. Les dones i la canalla anaven a espigolar els camps de la vora de Viena. Les estadístiques mostren un agut increment de la "criminalitat": molts nois tenen topades amb la policia, representant d'un Estat que protegia els rics. En efecte, a la canalla els pertocava recollir llenya al bosc i, sovint, s'enfilaven als arbres i en trencaven les branques, inclús a les propietats privades quan ja no sabien on anar a raure. A les estacions del ferrocarril hi trobaven carbó de mala qualitat. També havien de fer cues: hi quedaven glaçats i els adults els empenyien enrera, de manera que sovint, quan arribaven al taulell ja no hi quedaven

²⁶⁹ Sieder ha usat el testimoni dels sobrevivents per al seu treball, que se centrà en la classe treballadora de Viena. Com a norma general, a les famílies treballadores el pare es a la guerra o bé a la indústria de guerra, la dona treballa —no sempre— i els fills lluiten cada dia per a subsistir.

patates. Els diumenges anaven a les granges de pagès a veure si trobaven ous, carn o llet. El problema era que només ho podien pagar amb els seus vestits i sabates. Quan ja no els quedava res, havien de captar.

El 1918, en el clímax de la misèria, la població urbana comença de prendre per la força allò que els pagesos no els volien donar, protegits per soldats d'uniforme en situació de permís. La policia hi carrega.

L'Estat ofereix ben poc a canvi de l'esforç de guerra de la població: un ajut insignificant a les famílies dels combatents, i, en temps de l'emperador Karl, unes habitacions d'ús públic amb calefacció, destinades a aquells que no poguéssin escalfar casa seva²⁷⁰.

La quantitat de víctimes civils degudes a l'escassetat i les malalties són nombroses a les potències centrals. J.M. Winter (1990, p. 459) fa algunes quantificacions referides a Alemanya. Entre els grups d'edat de 15 a 59 anys, es poden atribuir a la guerra 100.000 morts d'homes i 200.000 de dones. Pel que fa a la mortalitat infantil, es dispara: les dades de mortalitat femenina entre 5 i 9 anys del 1915 són un 40% preguerra. A Àustria s'hi constata la desaparició del cicle menstrual en moltes dones, deguda a la manca de nutrició adient.

5.3.2.2. Els aliats

Les classes treballadores de les grans potències occidentals -el cas de Rússia és, evidentment, a part— varen patir menys que les seves homòlogues de les potències centrals. No és pas que la inflació no les afectés greument, ni que les condicions de vida i de treball no empirjoressin en molts aspectes en comparació amb la preguerra ni, inclús, que la *Union Sacrée* es mantingués incòlume. Es tracta del fet que, amb tot, l'Estat va poder contrapesar les dificultats que patia la majoria amb el seu intervencionisme, ajudat, sens dubte, pels avantatges geopolítics de la posició aliada, que mai no va quedar desconnectada del mercat mundial ni condemnada, per tant, a autoproveïr-se. La decisió intervencionista de l'Estat es reforçava, a més, per la facilitat de controlar les mercaderies de procedència exterior que s'acumulaven als molls dels ports: inclús si deixem de banda la ineficàcia o la indecisió de les burocràcies dels imperis centrals, és evident que els béns de consum de primera necessitat resultaven molt més difícils de controlar a Alemanya i a Àustria-Hongria perquè s'hi trobaven més esparsos (McNeill, 1988, p. 383).

Alguns estudis fets en els darrers anys mostren que la guerra no va sig-

²⁷⁰Totes les dades procedeixen de R. Sieder, 1988

nificar, per a la majoria de la població civil britànica o francesa, l'empitjorament de les seves condicions de vida²⁷¹. En aquesta mateixa línia, J.M. Winter considera que un dels fonaments materials de la victòria aliada és la capacitat dels governs francès i britànic per a mantenir el nivell de vida de la seva població i, inclús, per a millorar-la en alguns aspectes, i la seva eficiència per a distribuir béns i serveis entre les necessitats civils i militars, és a dir, en ser capaços de posar al camp de batalla exèrcits massius i de dotar-los convenientment de pertrets sense perjudicar les condicions de vida de la població civil (Winter, 1990, p. 455).

De fet, Winter va més enllà i, en diverses obres (1987, 1988, 1990) sosté la tesi que la pitjor massacre mai patida pels exèrcits britànics va acompanyada amb una sorprenent millora de l'esperança de vida de la població civil britànica, que també registra algunes altres millores, con l'increment de la capacitat de consum de les classes socials més desfavorides. Això és el que Winter anomena "paradoxes de la Primera guerra mundial". La tesi de Winter sembla força acceptada, hores d'ara²⁷², i no cal dir que resulta molt atractiva, igual com les de Dewey o Barnett. Malgrat tot, s'han de tenir presents algunes matisacions, com les que Linda Bryder (1987) li va fer a Winter.

Hi ha, en efecte, tot de circumstàncies positives per a la classe treballadora britànica, per exemple que certs grups socials tinguin la possibilitat de trobar feina més ben pagada que en temps de pau, tant en la indústria com en la burocràcia; la pressió del govern per tal d'ajustar els sous a la inflació o l'ampliació de la cobertura de la seguretat social a bona part dels obrers de les indústries de guerra. El setembre del 1916 s'obren 435 cantines pagades per l'erari públic que permeten menjar calent i de franc 640.000 obrers de les fàbriques de municions. A finals de la guerra, la xifra d'obers que se'n beneficiava passava del milió (Winter, 1987, p. 211). Lloyd George, molt amoïnada pel problema de l'alcoholisme, féu introduir limitacions en el subministre de begudes alcohòliques (algunes de les quals encara ara són vigents) i com a conseqüència, les despeses obreres en aquest àmbit es redueixen. D'altra banda, les pujades dels lloguers que, a començaments del 1915, amenaçaven els pressupostos dels treballadors, queden congelats pel govern. També milloren les condicions dels assalariats rurals. Winter remarca que les sol·licituds d'acolliment a la Llei de Pobres decauen molt

²⁷¹ Vegeu, per exemple, els estudis de Dewey (1989) o Barnett (1984) sobre els temes alimentaris a la Gran Bretanya i el de Patrick Fridenson (1977) sobre l'impacte de la guerra en els treballadors francesos.

²⁷² Vegeu el lloc d'honor que ocupa la seva contribució al col·loqui de Nanterre, 1990

ostensiblement i que les acusacions i condemnes per robatori es redueixen igualment (1987, p. 245)²⁷³. Paral·lelament, la Gran Bretanya dels anys de la Primera guerra mundial pateix allò que The Times anomenà "culte al nen": La societat britànica, amb una barreja de patriotisme i filantropia, intensifica la seva atenció a les criatures. Tal com va dir el bisbe de Londres, el juny del 1917:

"El 1915 mentre morien nou soldats per hora, en el mateix temps morien dotze bebés, de manera que era més perillós ser bebé que no pas soldat. La pèrdua de vides en aquesta guerra ha fet la vida de cada bebé el doble de preciosa".

(Winter, 1987, p. 193).

o dit en els termes del *Daily Telegraph*, 2-VII-1917:

"Si, en els darrers 50 anys, haguessim estat més acurats en evitar un malbaratament de vides infantils en què ningú no s'hi ha fixat, haguessin tingut, pel cap baix, mig milió més d'homes disponibles per a la defensa del país".

(*Ibidem*).

En conseqüència, i tant per iniciativa pública com privada, es millora l'atenció rebuda per les dones embarassades, els nadons i els nens petits, i la mortalitat infantil minva²⁷⁴.

La millora en la situació econòmica, laboral i social de les dones és visible i ja ens hi hem referit anteriorment. Com conclou Sandra Gilbert (1987, p. 204):

"malgrat la tragèdia massiva que la guerra va significar per a tota una generació d'homes joves i per a les seves afligides dones, mares, filles i germanes, també va representar la primera ruptura amb una història socioeconòmica que fins aleshores havia negat a la majoria de les dones l'oportunitat de les feines i les pagues de primera classe".

²⁷³ Compari's aquest fenomen amb el cas austríac, absolutament oposat, que hem vist a l'apartat anterior

²⁷⁴ De tota manera Linda Bryder (1987, p. 150) considera que la raó de la minva de la mortalitat infantil és deguda en bona part a l'augment de les mares que alleten els seus bebés com a conseqüència de l'escassetat de llet que, en general, no es consumia en bones condicions higièniques en les llars de les classes més desfavorides

Les dones de la classe treballadora es van incorporant gradualment a l'esforç de guerra i, el 1918, se'n calculaven 700.000, que havien substituït homes —i cobraven com a homes— (Gilbert, 1987, p. 205). Per això s'entén l'acudit presentat pel Punch, en el qual dues dones deien que no creien que la guerra durés massa: "era massa bona per a durar". I, quan arriba la desmobilització,

"moltes ploren per la fi d'allò que ara veien com els dies més feliços i plens de sentit de la seva vida"²⁷⁵ⁿ.

La constatació de tots aquests aspectes, indubtablement positius, no treu que n'hi hagi d'altres de declaradament negatius i que, sense malmetre el fonament de la tesi de Winter, li desqualifiquen algunes de les seves conclusions. Per exemple, Bryder li critica l'acceptació acrítica d'informes oficials i l'ús de dades a escala nacional, sense matisos regionals ni de classe: les dades de mortalitat no es complementen amb les de morbiditat i les taxes de mortalitat infantil s'usen per a jutjar el nivell de salut del conjunt de la població. Però, sobretot, allò que Bryder més li retreu a Winter és el fet que consideri secundaris els increments en la incidència de la tuberculosi pulmonar i que l'atribueixi, simplement, a les condicions de treball i d'allotjament, bo i negant explícitament que aquesta malaltia tingui res a veure amb el tipus d'alimentació. Bryder recorda que hi ha un increment del 25 tuberculosi pulmonar a Anglaterra i Gal·les entre 1913 i 1918 i d'un 35 (1987, p. 146). I, alhora, addueix nombrosos testimonis d'especialistes en salut pública i inclús d'autoritats que, al contrari de Winter, consideren que les deficiències alimentàries són responsables de la major propensió per a contraure aquesta malaltia. I, d'altra banda, insisteix Bryder, que potser les condicions de treball i d'habitatge no són degudes a la guerra? que potser no mancaven cases de lloguer perquè els propietaris no trobaven al·licient a construir-ne mentre els lloguers fossin congelats? De la mateixa manera, Bryder troba massa optimista afirmar que el fet que en moltes famílies sigui la dona qui duu el sou més important canvia els costums alimentaris que, tradicionalment, li deixaven la pitjor part del menjar disponible darrera el marit i els fills: aquests costums, inveterats, és improbable —i no comprovat— que es modifiquessin de cop i volta. Finalment, Bryder considera que cap prova no permet constatar la millora dels sectors més desfavorits de la societat britànica i que Winter oblida, és a dir, els sectors productius no relacionats

²⁷⁵ David Mitchell. *Women on the Warpath*, citat per Sandra Gilbert, 1987, p. 204

amb la producció de guerra que, com a tot arreu, pateixen efectes de la inflació sense que ningú pressioni per tal d'apujar-los el sou.

Pel que fa a França, les conclusions de Jean-Jacques Becker concorden bàsicament amb les de Vinter en el sentit que les circumstàncies materials dels francesos són suportables, tant pel que fa als ingressos com als abasteïments, i això explica, almenys parcialment, la resistència de la població civil durant tot el conflicte (Becker, 1980, p. 303). Cosa que no vol dir, naturalment, que no hi hagués problemes, malcontentament ni conflictes.

La mobilització empobreix immediatament les famílies de classe obrera encara que la situació no arriba mai a ser catastròfica. El govern atorga subsidis, molt reduïts, a les dones dels combatents —encara que no paga res a les mares, les germanes o les companyes que també en depenien econòmicament— i ajorna el pagament dels lloguers fins acabada la guerra, que, evidentment, tothom creu que serà molt curta. Però, sobretot, l'activitat econòmica reprèn de manera gairebé immediata durant la tardor del 1914 i, tal com anota un comissari de policia a finals de novembre, "la població està satisfeta": la protesta contra la guerra no procedirà pas de la misèria (J.J. Becker, 1980, p. 32). Un any més tard, però, les preocupacions bàsiques de la majoria de la població de París són degudes a l'encariment de la vida. Els aliments i el carbó han pujat molt i els propietaris de les cases de lloguer pressionen per tal de poder cobrar.

De penúria veritable no n'hi arriba a haver. És clar que, en alguns llocs, com en el camp que envolta Le Creusot, els pagesos, malcontents amb la fixació dels preus del blat, s'estimen més de donar-lo al bestiar i provoquen el desabastiment del nucli industrial de Le Creusot. Però l'ajuntament ho apanya ràpidament amb l'adquisició de blat (Becker, 1980, p. 137). De tota manera, els preus aniran pujant i durant la primera meitat del 1917 es dispararan veritablement. Mentrestant, els sous no augmenten proporcionalment fins que, el 1917, i als sectors lligats a la producció de guerra, el ministre de l'armament, Albert Thomas, hi introdueix tarifes. Convé recordar que una part gens menyspreable de la producció industrial era en mans dels soldats reclamats del front, sota jurisdicció militar, i que, com ja hem vist, cobraven uns sous molt reduïts.

Els horaris de treball són més perllongats que els de la preguerra. La perillositat de les instal·lacions industrials, sovint muntades de pressa i corrents, és alta, i la legislació relativa a la pols, els gasos o els fums tòxics no s'aplica sistemàticament. Les carencies de treball s'incrementen i els dies de festa es redueixen a dos per mes. El mes de juliol del 1917, Albert Thomas, publica unes normes que prohibeixen les jornades de més de deu hores i la feina noc-

turna als menors de 18 anys, i que prescriuen un dia de festa setmanal, però no sempre s'apliquen (Dubesset, Thèbaud i Vincent, 1977, p. 200). Igual com a la Gran Bretanya, a França millora parcialment l'atenció sanitària a la població obrera i s'introdueixen els menjadors de fàbrica, mentre s'agreuen els problemes d'allotjament en barris insalubres i els de transport als llocs de treball.

La nova mà d'obra industrial femenina ocupa, bàsicament, llocs de treball poc qualificats. El diari socialista *L'Humanité* deia el 16 de novembre del 1916 que mai com aleshores s'havia explotat tant les dones, i tenia raó pel que fa a les condicions de treball. Però elles, i inclús les feministes socialistes com Madeleine Pelletier, parlen de sous fantàstics. De fet, la diferència entre sous masculins i femenins no desapareix però es redueix (Dubesset, Thèbaud i Vincent, 1977, pp. 196-197). Igual com a la Gran Bretanya, el 1918, les obreres que guanyen bons sous a les fàbriques de guerra — i que saben que després, les coses canviaran — són les úniques a voler que la guerra no s'acabi. Tal com ens mostra aquest testimoni anònim citat per Becker,

"(les dones) han passat fàcilment sense els seus marits i, així que la guerra s'acabi, hi haurà molts divorcis i drames. La dona que ha substituït avantatjosament l'home en totes les ocupacions ja no suportarà ni els seus renys ni els seus consells".

(1980, p. 287)

A l'imperi rus, els obrers antics, especialitzats i amb formació política, es veuen complementats per una massa enorme d'obriers acabats d'arribar del camp i de dones. Les presses en la producció per les necessitats del front s'utilitzen per a justificar un considerable enduriment de la disciplina laboral, que ja era prou severa abans de la guerra. D'aquesta forma, les condicions de treball es deterioren globalment, augmenten l'horari laboral i la quantitat d'accidents. La protesta per les condicions de treball implicava la detenció, l'acomiadament o la tramesa al front (Steve a Smith, 1987, p. 60). És veritat que els sous pugen però, com és habitual, no pas en tots els sectors productius, i, a més, no igualen la inflació, que es dispara a les ciutats. Durant els primers mesos de guerra, alguns productes de primera necessitat, com el sucre, havien pujat en un 50% cost de la vida havia pujat en un 50% multiplicat per quatre el gener del 1917 i per més de deu cops abans de la Revolució bolxevic (Stone, 1985, p. 288). L'esfondrament econòmic de l'estiu del 1917, procedent de la paralització del sistema de transports i de

l'ensulsiada de la producció de primeres matèries i combustibles va provocar el desabasteixement dels centres productius i dels magatzems d'articles alimentaris, responsables, al seu torn, tant de la desocupació massiva com de la carestia que, poc abans d'octubre, havien deixat una gran part de la població obrera en el límit de la simple indigència: els salaris reals havien baixat, del gener a l'octubre del 1917 entre un 10 i un 60p. 74): la inflació actua com a mitjà de transmissió de recursos del consumidor a l'inversor.

Al seu llibre *Les conseqüències econòmiques de la pau*, John M. Keynes assegurava que Bèlgica havia patit poc durant la Gran Guerra²⁷⁶ Scholliers i Daelemans dediquen el seu treball (1988) a demostrar que la situació real era força diferent d'aquest diagnòstic optimista. En primer lloc, es poden constatar l'escassetat i la inflació: la producció interna s'esfondra tant per l'ocupació de part del territori per les línies del front com per l'emigració de mà d'obra— forçada o no—, de més a més de la mobilització militar. D'altra banda, la guerra submarina entorpeix substancialment la importació d'aliments mentre els alemanys requisen recursos segons els seus propis albir i conveniència. Aquest conjunt de circumstàncies expliquen l'extensió de la misèria i la malnutrició, l'increment de la mortalitat de la població civil, la minva de la natalitat (entorn del 40s'hi troba, però, l'organització força racional de l'assistència als desvalguts, que proveeixen les classes dominants autòctones amb el consentiment de les forces ocupants, que s'estimen més que hi hagi calma. I, així, s'obren els menjadors per a mares joves i dones embarassades, es fa distribució de llet per a infants, etc.

5.3.3.- *Classes mitges urbanes i pagesia*

La inflació pròpia de la guerra empobreix especialment els grups socials dependents econòmicament d'ingressos fixos. Les classes mitges compostes d'empleats i professionals, sovint poc necessaris per l'esforç bèl·lic s'empobreixen notablement i més si es comparen amb la relativa millora d'alguns oficis manuals. Per exemple, els actors austríacs segueixen guanyant un sou similar tot al llarg de la guerra, mentre els preus es multiplicaven per cinc o sis; el sou dels alts empleats de banca es doblà, però el d'un ajudant de llauner es va multiplicar per quatre (N. Stone, 1985, p. 219).

En els països on la inflació és més elevada, com Alemanya, l'imperi austrohongarés o Rússia, s'hi dona la proletarització de gran part de la classe

²⁷⁶ vegi's les pàgines 80-83 de l'edició castellana, 1987. Keynes escriu: "És una il·lusió vulgar el creure que Bèlgica és la víctima principal de la guerra".

mitja urbana. Kocka (1984, p. 88) mostra que el sou dels empleats de "coll blanc" alemanys es redueix, en termes reals, aproximadament a la meitat. L'empobriment, tant absolut com relatiu pesa molt en l'estatus social d'aquest grup, que mira amb ressentiment creixent el tracte rebut pels obrers de les factories de guerra i que ataca repetidament la incorporació de dones a les seves ocupacions tradicionals, amb la consegüent minva dels sous. I encara cal afegir el tracte gens respectuós que els empresaris donen a les seves organitzacions malgrat o potser precisament, a causa de la manca de tradició sindical reivindicativa, mentre es tenien molt més en compte els sindicats obrers indispensables per a l'esforç bèl·lic (J. Kocka, 1984, p. 90).

La pagesia, en canvi, es troba en una situació gairebé oposada: malgrat haver de patir la major part de la mobilització militar —amb l'excepció britànica— la pagesia dels països bel·ligerants es beneficia dels alts preus dels subministres agraris. A Itàlia, la xifra de propietaris agraris s'incrementa d'un 85% condicions materials de la pagesia milloren molt visiblement, amb gran indignació de la població urbana que no s'adona del preu pagat en esforç i en sofriment: la guerra se n'ha endut la fracció més activa de la mà d'obra —una cinquena part de la qual no tornarà mai més—. Els qui queden —dones, vells i canalla— els han de substituir dins del possible, amb l'ajut accidental de presoners de guerra o bé de treballadors immigrants: a França s'hi compten uns 150.000 espanyols i portuguesos i uns 60.000 alemanys (Pierre Barral, 1990, p. 239), encara que en molts llocs la feina es fa amb l'ajut solidari dels veïns: sobretot durant els primers anys, les famílies pageses volen estalviar i els sous han pujat molt (Becker, 1980, pp. 20-21).

A les dones, constituïdes ara en "gardiennes" de la llar, de la terra i de les riqueses tal com mostra la literatura referida al tema²⁷⁷ els toca ocupar-se de la collita de cinc anys —i, en molts casos, també durant la postguerra—.

La millora de la situació pagesa es pot constatar a partir d'aquest testimoni del departament de les Côtes-du-Nord. A la sortida de missa d'un diumenge d'abril del 1918, a Saint-Lormel, un testimoni explica:

"El panorama és diferent del del 1914. Hi ha menys simplicitat en la roba, més preocupació per la moda i les seves exageracions. Igual com a ciutat, s'hi veuen faldilles curtes, botes de canya llarga, barrets segons les darreres revistes de modes. Només duen

²⁷⁷ vegeu, per exemple, les dues obres d'Ernest Pérochon (1885-1942), *La parcelle 32* (1922) i *Les gardiennes* (1924), citades pel mateix P. Barral, 1990, p. 243.

còfia les dones més velles. Totes les noies tenen bicicleta. Al camp hi ha diners, i les pageses joves volen que se sàpiga”.

(Becker, 1980, p. 115).

A Alemanya, la pagesia que considera que els obrers cobren sous altíssims, és objecte de l'animositat de la població urbana parcialment empesa en aquesta direcció per la censura militar de la premsa (W. Deist, 1990, p. 203). Els propietaris petits i mitjans sospitaven que l'Estat concedia tracte de favor als grans propietaris mentre a ells els feia víctimes de les requisites més estrictes (Kocka, 1984, p. 118 i ss).

5.3.4.- *La protesta obrera*

La treva social, que inicialment havia permès els governs de començar la guerra, es trenca a tots els països bel·ligerants. El ritme d'agreujament de la tensió social és variable, però igual com al camp de batalla, l'any clau és el 1917, quan el cansament pels esforços que la guerra demanava comença de fer efecte també al front interior. A tot arreu, els obrers es queixen no sols del cost que la guerra els suposa —molt alt en alguns casos—, sinó, sobretot, de la desigualtat amb què aquestes costos es distribueixen entre les diferents classes socials, és a dir, allò que Rosa Luxemburg sintetitzava, al seu pamflet *Junius* (1916) bo i dient "els dividendes pugen, els proletaris cauen" (1977, p. 393). La protesta dels obrers serà bàsicament econòmica encara que es polititzarà amb intensitat en alguns casos. Els sindicats tradicionals majoritàriament tendeixen a mantenir la treva social, cosa que durà l'espontaneïtat i la independència organitzatives de molts actes de protesta i de les revoltes que es produeixen, protagonitzats, de més a més, per nous tipus de treballadors: dones, joves, etc.

A Alemanya, els sindicats havien començat la guerra col·laborant amb el govern a reclutar mà d'obra per a les indústries bèl·liques i ajudant els obrers sense feina, mentre el govern no hi feia res. Tal com havia diagnosticat Rosa Luxemburg, la socialdemocràcia creia que, després de la guerra se la recompensaria pels seus serveis amb l'ampliació de les llibertats democràtiques i la igualtat de drets civils (1977, p. 347). El problema raïa, però, en què, mentrestant, amb la vigència de la llei marcial i la suspensió dels drets constitucionals, la capacitat de pressió dels treballadors era mínima i, en qualsevol cas, els empresaris ja els recordaven que els escadussers avantatges concedits —per exemple, en ocasió de la llei de serveis auxiliars— no havien

de sobreviure la pau (Friedhelm Boll, 1990, p. 265). L'empitjorament de la situació en relació a la preguerra fa remarcar als treballadors la injustícia de les desigualtats. També se senten decebuts per l'incompliment d'allò que ells consideraven una promesa del Kaiser quan, l'agost del 1914, havia dit "ja no reconec partits, només veig alemanys". Cap reforma política no té lloc ni els drets laborals i sindicals no es reconeixen de ple i, així, de les càrregues entomades per la majoria de la població no se'n deriva cap avantatge. (J. Kocka, 1984, pp. 40-43).

La llei marcial i la censura vigents impedeixen l'arribada de la informació, fomenten els rumors i estableixen la base per a la posterior teoria de la "punyalada a l'esquena". La prohibició de reunions priva la discussió sobre la tensió social i l'augmenta. La moral de la població civil decau. Hans Delbrück escriu que l'alta moral es manté només en les classes mitges, no pas entre els treballadors (Kocka, 1984, p. 199). Durant la segona fase de la guerra s'escampa l'opinió que la guerra no s'acaba perquè molta gent té integrés en què duri tot el possible i, en un vagó de tercera s'hi troba una inscripció que diu:

"Hi ha autèntics imbècils que els agrada aquesta guerra horrosa".

(Kocka, 1984, p. 55)²⁷⁸.

L'oficial que comandava la plaça de Coblença escriu el gener del 1917 que

"per a les masses, la paraula "pau" ja s'ha dissociat de la idea de victòria".

(Kocka, 1984, p. 51).

Malgrat els greus càstigs previstos per als vaguistes i agitadors, la tensió social esclata per primera vegada el 1915 en forma de protestes per la carestia i els sous baixos i la protagonitzen, generaiment, dones i joves. La quantitat de vaguistes augmenta progressivament en els anys següents: 124.000 el 1916, 651.000 el 1917, 1.304.000 el 1918. (Friedhelm Boll, 1990, p. 269). Les vagues del 1916 són bàsicament econòmiques: els obrers de les indústries bèl·liques, els únics que s'ho podien permetre, protesten per la inflació i l'escassetat, i també per l'excés d'hores de feina. Però es donen, igualment,

²⁷⁸ És clar que no podem saber si l'autor (o autora) era militar o bé civil

protestes polítiques: el Primer de maig, Karl Liebknecht, dirigent del Partit Socialdemòcrata independent (VSPD) demana pau i revolució davant milers de manifestants i quan el detenen es produeixen vagues a Berlín i d'altres llocs per la pau, per la seva llibertat i contra la llei marcial (J. Kocka, 1984, p. 50).

"L'hivern dels naps" enfurisma els ànims i la reducció de la ració de pa provoca un esclat de vagues l'abril del 1917 (200.000 vaguistes a Berlín). El grau de tensió creix encara l'any següent, i entre gener i febrer més d'un milió de vaguistes reivindiquen una pau ràpida, sense annexions ni reparacions, consulta als treballadors sobre els termes de la pau de Brest-Litovsk, millor alimentació, final de l'estat de setge i de la militarització de les empreses, alliberament dels presos polítics, democratització de l'Estat i reforma electoral a Prússia (Kocka, 1984, p. 57). O, com va dir una veu en una assemblea d'Hamburg el 29 de gener,

"... ens voldrien impedir de dir allò que ens ha dut aquí, volem la pau, la llibertat i la justícia".

(Friedhelm Boll, 1990, p. 272).

Mentrestant, i fins el 1917, els empresaris alemanys, inicialment sorpresos per l'esclat patriòtic dels treballadors, se segueixen refiant d'aquest inesperat recurs i atribueixen el malestar obrer a la duresa de les condicions de vida generades per la guerra. Quan, el 1917, s'adonen que no només es tractava d'això, les grans organitzacions patronals juguen la carta del socialimperialisme i recolzen el *Vaterlandspartei*, anexionista, que dirigia la seva propaganda als obrers (Kocka, 1984, p. 69). Val a dir que l'anexionisme no era aliè a la classe obrera i que, en canvi, hi havia liberals i centristes que se'n distanciaven.

A Àustria-Hongria també s'hi produeix un esclat de protesta social que s'acabarà solapant amb el moviment de desintegració de l'imperi. Les vagues i protestes a causa de les dificultats de proveïment s'havien anat donant malgrat la militarització de l'economia i el control militar de les factories. El gener del 1918 es produeix una vaga general amb especial incidència a Viena i Budapest deguda tant a l'escassetat de productes de primera necessitat com a les expectatives de pau amb Rússia. El motiu immediat és, però, la reducció de la ració de farina en un 50%. Les vagues s'inicien de forma immediata a Viena, Trieste i Cracòvia i acaben participant-hi uns 700.000 treballadors. La propaganda expressa reivindicacions com les següents, degudes als socialdemòcrates que, en aquesta ocasió, s'afegeixen a la protesta:

"Per la fi immediata de la guerra!

Per la pau sense annexions ni obertes ni encobertes!

Per la pau basada en el dret d'autodeterminació de tots els pobles!"

(Richard Georg Plaschka, 1985, p. 341).

Pel seu cantó, els socialistes radicals explicaven en un dels seus pamflets:

"Ja és el quart any que milions de persones pateixen la brutícia de les trinxeres; a casa, milions passen gana o es moren de mal-nutrició i tuberculosi, acceptem sense resistència la misèria i el sofriment (...) a Rússia, la terra, les fàbriques i les mines les donen a la gent. És només per la Revolució russa que són possibles les converses de pau (...) Elegiu consells de treballadors i soldats! (...) Lluiteu per la pau ara mateix! Lluiteu per la llibertat social i política! A baix la guerra! A baix el govern!"

(Richard Georg Plaschka, 1985, p. 340).

El recurs a l'exèrcit provoca crides com la següent, que es dirigeix als repressors de la vaga:

"Soldats! Germans! (...) sou la darrera protecció que tenen els terratinents! Cerquen recer darrera les vostres baionetes. Com reaccionareu, soldats, si us criden a esclafar aquest moviment dels vostres germans de sang?"

(Richard Georg Plaschka, 1985, p. 345).

Els sindicats britànics també comencen la guerra ajudant el govern a reclutar combatents i a mobilitzar operaris per a les indústries bèl·liques. Però aviat sorgeix el problema de l'intent empresarial de rebaixar la qualificació dels obrers, i els sindicats, formats justament per una majoria d'obers especialitzats, hi reaccionen durament i, fins l'acord signat el març del 1915, es produeixen diverses vagues. Després els ànims es calmen fins que la puja de preus fa esclatar nous conflictes, els més notoris dels quals són els de la conca del Clyde, entorn de Glasgow. Després d'aquestes vagues, el govern decideix d'intervenir en la qüestió i es compromet a controlar els guanys dels empresaris, alhora que imposa les comissions d'arbitratge i restringeix la mobilitat dels obrers. Amb tot, hi ha vagues a les mines de Gal·les l'estiu

del 1915 i el govern acaba cedint. La primavera del 1917 s'organitzen vagues per a protestar contra el projecte de retirar als sindicats els seus privilegis respecte a la mobilització militar, a la qual es plegaran el 1918 a la vista de la gravetat de la situació durant l'ofensiva de primavera alemanya. Bona part dels moviments vaguístics del període de guerra s'organitzen independentment dels sindicats tradicionals. En el transcurs de les vagues del Clyde compareix el Shop Stewards' Movement, que reivindica el control obrer de la producció²⁷⁹.

A França, la *Union Sacrée* no era, segons Jean-Jacques Becker

"sinó la pràctica momentània i excepcional de la unió per la defensa nacional"

pel fet que l'única veritable coincidència general dels francesos consistia en què França havia estat agredida i calia defensar-la (1980, p. 302). I aquest clima dura fins a finals del 1916. Durant el 1916 hi havia hagut poques vagues²⁸⁰. Però el 1917 se'n donen dues fortes onades, el gener i la primavera. En tots dos casos, els vaguistes procedien de sectors productius variats, tant de guerra com no, i les tres quarts parts són dones (Becker, 1980, p. 197). Les causes són la carestia de la vida que ha pujat escandalosament i la fatiga física i moral provocada en els treballadors per l'esforç bèl·lic, agreujades, en el segon cas pel fracàs de l'ofensiva de Nivelles al Chemin des Dames. Les vagues tenen lloc, sobretot, a la regió de París i a Tolosa. En alguns casos, els treballadors es manifesten amb el cant de *la Internacional* i criden "A baix la guerra!" i "A baix la República!" i es donen topades amb l'exèrcit i la gendarmeria. Però d'aquestes vagues en deriva la introducció de mesures afavoridores del poder adquisitiu dels treballadors, degudes al ministeri d'Albert Thomas i de les quals ja hem parlat. De tota manera, malgrat l'èxit econòmic de la majoria de les vagues, sovint els amos apugen la paga només dels homes o només de les dones, per tal de trencar-los l'organització (Dubesset, Thébaud i Vincent, 1977, p. 214). Les dones, sobretot les *munitionnettes* de la regió del Sena, aviat s'afegeixen a les activitats de protesta malgrat haver arribat a les fàbriques sense experiència sindical, igual com els joves o els immigrants, d'altra banda. Un cop introduïdes a la feina, moltes s'afilien als sindicats, però les dificultats se'ls amunteguen:

²⁷⁹ la informació d'aquests paràgrafs procedeix de Hardach, 1986, pp. 221-233

²⁸⁰ 41.309 vaguistes, segons Gerd Hardach, 1977, p. 100. És clar que aquestes xifres no són senzilles de calcular perquè "Anastasia", és a dir, la censura, vetlla les informacions estratègiques. El mateix autor comptabilitza 293.860 vaguistes pel 1917

moltes famílies ho troben inadequat, els seus companys homes se les miren amb superioritat i, a les reunions, poques gosen parlar. La seva inferioritat de condicions es manifesta en el fet que la cotització que paguen és la meitat de la dels homes (Dubesset, Thébaud i Vincent, 1977, p. 211). Les dones protesten per qüestions salarials però també contra els amos brutals o culpables d'encalç sexual. En aquests casos la protesta pot oscil·lar des de trobar-los, simplement, un malnom fins a plantejar-los vaga. (Ibidem, p. 209).

En canvi, les vies de protesta arbitrades pels obrers immigrants, sobretot els de procedència ultramarina, són més aviat marginals i individuals: alcoholisme, violència, etc. Però l'experiència adquirida en les vagues franceses dels anys 1917, 1918 i 1919, s'utilitzarà posteriorment als seus països d'origen (Marc Michel, 1990, p. 404).

El 1918 les vagues es repeteixen en diverses regions franceses; ara, però, amb un component més marcadament polític, atès que coincideixen en reclamar la fi de la guerra. Becker, que fa un seguiment acurat de les vagues a l'Isère, al Gard, a la Loire i a la regió de Paris durant la primavera del 1918, conclou que

"les vagues reivindicatives o purament reivindicatives foren poc nombroses, i des d'aquest punt de vista s'ha pogut parlar "d'un clima social poc tens". (Annie Kriegel, 1967). No és pas que la condició obrera no tingués problemes; sinó que els poders públics, esdevinguts prudents, imposaven o bé provaven d'imposar a la patronal, sempre reticent, la satisfacció de les reivindicacions obreres. En canvi, l'agitació havia passat indiscutiblement al plànol polític i el seu objectiu sovint era obligar el govern a la pau".

(1980, p. 278).

La contradicció dels vaguistes sembla haver estat, però, en el fet que no eren —o bé no gosaven dir que eren— derrotistes. De fet, la majoria de la població va considerar, tot al llarg de la guerra, que les vagues eren un acte de sabotatge a l'esforç bèl·lic, (cosa que coincideix amb les apreciacions britàniques) i les vagues plantejades el 1918 no tenen èxit en molts llocs, o bé s'acaben al cap de poc d'haver estat engegades "a causa de l'hostilitat del públic" (J.J. Becker, 1980, p. 282).

A Itàlia, la major part de les nombroses revoltes contra la guerra són rurals i les inicien les dones de forma espontània. En canvi, l'activitat dels socialistes és força reduïda després de la protesta del maig del 1915, a Torí,

contra l'entrada en guerra. L'estricta actuació de la policia, la marxa al front de molts militants i la gradual militarització dels obrers de les indústries bèl·liques serien, segons Aiberto Monticone (1972, p. 90) les causes d'aquesta reducció. De fet, els socialistes italians es divideixen i, mentre un sector es radicalitza, l'altre utilitzarà comunament la fórmula de "ni adherir-se ni sabotejar les protestes". La revolta urbana més important és la de Torí de l'agost del 1917. La inicien les dones, que protesten per la manca de pa i s'hi afegeix la vaga dels obrers industrials i l'ocupació dels carrers. S'acaba amb una quarantena de morts: en aquesta ocasió, i a diferència d'allò que passava a Petrograd, els soldats-pagesos tiren amb ràbia contra els insurrectes. Monticone fa constar l'explicació donada per Antonio Gramsci:

"Havien esperat inútilment el recolzament dels soldats, els soldats es varen deixar enganyar per la insinuació que la revolta l'havien provocat els alemanys".

(1972, p. 129).

Però també hi ha el fet que els soldats considerin els obrers com a privilegiats: mentre ells s'havien de jugar la vida per 50 cèntims diaris, els obrers guanyaven sous de 9 a 20 lires sense exposar-se al mateix perill. En raó de les necessitats bèl·liques, la gran majoria dels obrers eren exemptes de servei a les trinxeres i els soldats els consideraven "emboscats". En el transcurs dels escassos permisos de què frueixen, els combatents s'adonen de la seva exclusió dels avantatges socioeconòmics que ha dut la guerra i, aïhora, no troben qui escolti els seus relats d'horror. Melograni considera, finalment, que el fet que els socialistes es mantinguessin allunyats del front els va fer ignorants dels problemes reals dels combatents i va contribuir notòriament al triomf del feixisme (1990, p. 336).

De totes les explosions de protesta que es varen donar en el context de la Primera guerra mundial, les que tenen lloc a l'imperi rus són les de conseqüències més remarcables i duradores atès que d'elles en deriva no sols l'esfondrament del règim polític tsarista sinó també la radical transformació de tot el sistema econòmic i de les relacions socials establertes entorn de la producció. De fet, malgrat la duresa de la legislació que s'aplicava als obrers que fessin vagues o protestes en temps de guerra, els treballadors havien anat manifestant el seu malcontentament. Però és durant el 1917 que el dràstic empitjorament de la situació provoca la massiva protesta de la població treballadora.

La Revolució de febrer la inicien les obreres que, el dia de la dona treballadora, surten als carrers de Petrograd per a manifestar-se contra la fam i la carestia i arrossegueu els homes en la seva protesta (Steve A. Smith, 1987, p. 61)²⁸¹. A diferència del que havia passat el 1905, la guarnició militar de Petrograd es passa al bàndol dels treballadors revoltats. D'aleshores ençà, els fets de les revolucions russes queden marcats per l'empremta de la col·laboració entre els soldats i la població civil; com diran uns treballadors,

"El poble i l'exèrcit no sortim pas al carrer per a substituir un govern per un altre, sinó per a dur a terme les nostres consignes, que són: Llibertat, Igualtat, Terra i Llibertat i fi d'aquesta guerra sangonosa. Per a nosaltres, classe proletària, aquesta carnisscria sangonosa és innecessària"²⁸².

Els treballadors i els soldats pressionen les noves autoritats del govern provisional en dues direccions: per tal d'obtenir una pau democràtica, sense indemnitzacions ni annexions i per tal de transformar les relacions laborals a les fàbriques, sense multes ni càstigs i amb un horari de 8 hores. En aquest sentit, els comitès de fàbrica s'ocupen tant d'expulsar els capataços dels bòtics —com l'odiat Puzanov de can Putílov— com d'organitzar la producció i vetllar pels subministres, en un moment en què molts propietaris han fugit espaiats o bé entrebanquen decididament la producció. Els comitès s'ocupen de qüestions tan variades com vigilar les instal·lacions de les fàbriques i engegar campanyes antialcohòliques (Steve A. Smith, 1987, p. 64).

En un context com aquest, es compien la fúria escampada per fàbriques i casernes en ocasió de la nota tramesa pel ministre d'afers exteriors del govern provisional, Miliukov, el 10 d'abril del 1917, per la qual, la nova Rússia es comprometia a mantenir el seu esforç bèl·lic en el bàndol aliat. Aquest decantament desenganya els soldats i treballadors de les intencions del nou govern i provoca massives protestes i enfrontaments als carrers. El posterior empitjorament de la situació a les ciutats, on dominaven la fam i la misèria, les cues del mercat negre i una inflació desaforada, juntament amb el fracàs de l'ofensiva Kerensky del mes de juliol provoca, com diu Steve A. Smith, el bon acolliment dispensat pel poble als atacs bolxevics contra el sistema

²⁸¹ Segons el calendari julià, vigent a la Rússia d'aleshores, la diada de la dona treballadora, el 8 de març, corresponia al 23 de febrer

²⁸² Assemblea general de la fàbrica Dinamo, de Petrograd. Citat per Steve A. Smith, 1987, p. 62

capitalista, la guerra imperialista i el govern dels propietaris. La girada a la dreta del govern Kerensky que, entre d'altres coses, restaura la pena de mort al front i pretén de retornar l'antiga disciplina a l'exèrcit acaben d'exasperar els ànims i d'obrir el camí a l'alternativa bolxevic...

Com conclou Norman Stone, l'economia russa havia demostrat la seva capacitat per a mantenir una guerra mundial, però la societat russa no havia pogut resistir la pressió:

"La Primera guerra mundial havia oferit un primer experiment dels mètodes estalinistes de modernització i 1917 fou una protesta en contra: l'estiu del 1917 pràcticament tot Rússia anà a la vaga. La Revolució bolxevic fou un fet abans que no s'esdevingués"

(1985, pp. 282 i 301).

5.3.5.- *Continuïtat o ruptura en l'evolució de les societats bel·ligerants?*

Alguns anys enrera, molts especialistes consideraven la Gran guerra com un punt d'inflexió en l'evolució social i econòmica europea, tant per l'intervencionisme estatal com pels canvis en els rols i en les relacions socials durant el conflicte. Darrerament, però, s'ha anat imposant la convicció que els canvis introduïts, tot i ser molt llampants en alguns casos, varen resultar més aviat transitoris i no representen modificacions substancials i a llarg termini.

Pel que fa a les millores rebudes pels obrers, per exemple, J.M. Winter ironitza sobre el destí d'algunes regions industrials angleses: el poble de Saint Helens, al Lancashire, que el 1915 havia proveït l'exèrcit britànic d'un dels famosos *Pals' Battalions*²⁸³, registrava en els anys de postguerra una taxa de desocupació del 25el doble de la mitjana del país, tot plegat poc després que David Lloyd George hagués parlat, el 1918, durant la campanya electoral de fer

"un país digne de què hi visquessin herois"

(Winter, 1988, p. 120).

Pel que fa a França, Godfrey explica que en els anys immediats al 1918 tot l'aparell d'intervencionisme estatal es desmunta i les coses tornen a ser com en l'època de la preguerra (Godfrey, 1987, p. 297).

²⁸³ Els *Pals' Battalions* eren unitats formades per nois i homes voluntaris, de procedència comuna i, generalment, ètnics, companyes i coneguts.

Però, per tal de veure amb una mica de detall la incidència -rupturista o no— de la Gran guerra hem triat el tema de la condició femenina, al qual se li ha dedicat un gruix considerable d'estudis.

Encara que el normal és que no figurin a les cròniques, les dones sempre han patit les guerres i hi han participat de manera indirecta. Però, la Gran guerra és la primera ocasió en què participen massivament en l'esforç productiu i, de forma molt minoritària, als exèrcits regulars.

S'ha dit que el sofriment que la guerra ha provocat a les dones ha estat sempre molt més moral que no pas físic, ni que els esbotzessin la casa. De tota manera, les noves circumstàncies dels anys de la Primera guerra mundial poden provocar morts molt semblants a les masculines:

"Respecte al sexe dels morts és un fet que un s'hi acostuma tant, a veure que tots el cadàvers són homes que la vista d'una dona morta resulta absolutament xocant. La primera vegada que vaig veure una inversió de l'habitual sexe dels morts va ser després d'una explosió en una fàbrica de municions, situada al camp, als afores de Milà, a Itàlia. Vam arribar amb camions a la zona del desastre recorrent les carreteres ombrades pels pollancre i flanquejades per basses que contenien una intensa vida animal, que no podia observar clarament a causa dels grans núvols de pols que aixecaven els camions. En arribar on havia estat la fàbrica de municions, alguns de nosaltres van ser destinats a vigilar l'ampli assortit de municions que per alguna raó no havien explotat (...). En vam trobar un bon nombre [de cadàvers] i els vam traslladar a un dipòsit improvisat, i haig de confessar, francament, que vaig experimentar una forta commoció en descobrir que aquells morts eren dones més que no pas homes. (...) Recordo que després d'haver explorat a fons el sector en cerca de morts sencers ens vam dedicar a recollir-ne fragments. Molts d'aquests fragments va caldre arrencar-los d'una filferrada de punxes que encerclava els terrenys de la fàbrica²⁸¹ (...)"

La Gran guerra duu el replantejament dels rols corresponents a cada gènere però no hi ha canvis fonamentals. La modificació més evident és

²⁸¹ Ernest Hemingway. "Història natural dels morts", 1989, pp. 379-380. Hemingway lluità com a voluntari al front italià i li va donar una immensa importància a aquesta experiència en la seva formació: posteriorment diria que els escriptors que no havien anat personalment a la guerra es passaven la vida envejant els qui sí que l'havien feta

l'increment de la quantitat de dones que treballen fora de casa, però aquest augment no serà permanent: a França, l'endemà de l'armistici, les fàbriques d'armament comencen a despatxar les seves obreres, i, els anys de postguerra, l'únic sector que manté més dones ocupades que el 1914 és l'agricultura, a causa de la greu incidència de la mortalitat entre els camperols francesos (Steven Hause, 1987, p. 106). De fet, la participació femenina al sector industrial davalla: del 34,31906 es passa al 28,6 població activa femenina el 1926 és menor que el 1911 (Ibidem, p. 105). Durant el primer semestre del 1919, la situació econòmica de les dones desocupades de la indústria francesa de guerra és dramàtica (Dubesset, Thèbaud i Vincent, 1977, p. 217). A la Gran Bretanya només troben feina com a minyones i els sous han davallat molt (Braybon i Summerfield, 1987, p. 124).

Inclús en el transcurs de la guerra mateixa, les dones es mantenen en posició subordinada i no es fa cap transformació a fons de les concepcions sobre la família: quan se'ls ofereix guarderia per a les seves criatures es deixa clar que es fa perquè es tracta d'una època excepcional. D'altra banda, es manté el natalisme intensiu fruit de l'obsessió per les mancances demogràfiques del país. Marie-Monique Huss (1988) reproduïx una bona mostra de la propaganda natalista francesa de l'època de la guerra que figura en algunes postals, amb textos com els següents:

"Par votre union pleine de vaillance vous servez deux fois la France",

diu una que ofereix la imatge d'un soldat que es casa (p. 341). Algunes són d'un gust més dubtós:

"Un bon coup de baïonnette!"

i mostra tres bebès que, amb els seus saquets, pengen d'una baïoneta. A sota hi diu:

"Armée française; permission de six jours; service compli".
(p. 342).

D'altres es dirigeixen més clarament a les dones:

"alions enfants de la Patrie! réparons le vide qu'on a fait dans nos rangs!",

diu una dona vestida i cofada de Marianne (p. 347).

El retorn dels homes significa la pèrdua dels drets obtinguts, tant dins la família com pel que fa a la feina. R. Sieder constata la frustració de les dones vieneses, que "desapareixen a poc a poc" de l'escena laboral que ocupaven i que han de suportar uns marits sovint amargats, avesats a beure i violents que no s'ocupen de la família (1988, pp. 130-131).

Sandra Gilbert parla del triomf de l'antifeminisme a la Gran Bretanya de la postguerra, de la internalització que moltes dones fan de la misoginia en boga i la culpabilització que assumeixen per haver ocupat un lloc que no els pertocava (1987, pp. 224-225).

A França, els soldats que tornen del front tenen dret a l'agraïment oficial del país²⁸⁵, mentre ningú no ofereix cap dret tangible a les dones que han contribuït a la victòria amb el seu esforç: els llocs de treball de les dones s'ofereixen als desmobilitzats, a canvi d'una petita indemnització per a elles (Steven Hause, 1987, p. 106).

D'altra banda, això és el que els combatents volien i esperaven, i així es desprèn d'aquest article aparegut al diari de trinxera *L'Horizon*, el desembre del 1918:

"(el *pou*) que ha tornat vencedor (...) que potser podria resistir de trobar-se una llar deserta, que no li reconegui la seva autoritat, comprada tan cara? (...) que potser se li haurà de dir que, d'ençà del seu retorn, ja no hi ha, des del punt de vista cívic, ni home ni dona, sinó dos éssers iguals en drets, dues unitats socials? Caigut del seu paper secular de protector en el moment en què s'acabava de guanyar aquest títol una vegada més, s'haurà de partir amb les dones les lluites civils i polítiques? Se l'haurà de trobar pertot arreu com una rival, competidora en les ocupacions que ambiciona, i en les quals ella ja ha fet seriosos avenços? (...) Dur la dona a la llar, apartar-la de les lluites polítiques, que potser no és aquest el programa que cal seguir si no volem que d'aquí a vint anys hi hagi centenars de milers de franceses de menys?

(Audoin-Rouzeau, 1986, p. 141).

A França, la postguerra veu un retrocès del feminisme i ni el dret a vot no s'obté després de la guerra, a diferència d'altres llocs: les franceses hauran

²⁸⁵ És clar que les organitzacions d'ex-combatents i mutil·lats proliferen, compten amb centenars de milers de membres i una influència molt intensa. Vid. Antoine Prost, 1977.

d'esperar a 1944 per a poder votar. Michelle Perrot (1987) considera que la Primera guerra mundial, al contrari del que molts han dit,

"contribueix a tornar les dones al seu lloc, i els homes al seu".

i, així com el final del segle XIX havia conseguit alguns avanços en la condició i els drets de les dones urbanes i de classe mitja, considera que l'amenaça dels futuristes, expressada per l'escriptor Marinetti a *Le Figaro* del 20 de febrer del 1909, s'havia complert

"Volem glorificar la guerra —l'únic acte de neteja del món—, el militarisme, el patriotisme, l'acte destructiu dels anarquistes, les belles idees que maten i menyspreen les dones. Volem destruir museus, biblioteques, combatre el moralisme, el feminisme i tota aquesta mena d'actes de covardia oportunistes i utilitaris (...)".

(Perrot, 1987, p. 60).

La seqüència que hem vist, consistent en el recurs a l'esforç econòmic de les dones i la consideració de temporal que es dona als avantatges que hi van aparellats per tal com se'ls demana, un cop finit el conflicte, que tornin a exercir el seu paper tradicional, s'ha convertit en gairebé habitual: almenys, així ho considera Cynthia Enloe, que es fixa en les dones iraquianes durant la Guerra del Golf del 1991 i compara la seva situació amb la de les dones durant la Segona guerra mundial²⁸⁶.

5.4.- Conclusions: la clau socioeconòmica de la victòria i la derrota

Tal com hem vist a les pàgines anteriors, el sobtat reconeixement de les necessitats de material de guerra i el manteniment durant més de quatre anys d'aquestes necessitats imprevistes provoca en els bel·ligerants la progressiva adequació productiva i la consegüent especialització. Aquesta adaptació es fa bo i comptant amb la col·laboració que la població civil havia ofert en les diverses versions de *Bunghfrieden* o *Union Sacrée*. El grau de patriotisme de la ciutadania es posarà a prova amb els enormes esforços que se li reclamen per tal d'aconseguir la victòria: patirà canvis en l'ocupació laboral, i, sovint, en

²⁸⁶ Vegi's Cynthia Enloe: "Mujeres y niños primero": "las herramientas propagandísticas del patriarcado", a *Papeles para la paz*, 43, Madrid, CIP, 1991, pp. 169-176.

la residència i tot, reducció de capacitat adquisitiva, increments en l'horari de treball, problemes de proveïment tant pel consum corrent com de primeres matèries i utillatge productiu, etc. Sovint, mentre la majoria de la població es veu forçada a suportar aquests inconvenients, grups reduïts d'empresaris industrials i de comerciants troben oportunitats d'aprofitar les excepcionals circumstàncies per a extreure'n guanys també excepcionals. Alhora, alguns dels trets més bàsics de l'organització social dels països bel·ligerants, queden trasbalsats per la desaparició de l'escena civil de milions d'homes en edat laboral activa. Les ineludibles necessitats productives forcen la seva substitució, i la conseqüent presència femenina en molts llocs abans propis d'homes donen a la situació l'aparença d'un canvi radical que la posterior realitat mostrarà transitori. D'altres modificacions, tècniques i organitzatives, com el taylorisme, es mantindran.

En cap guerra anterior la situació moral i material de la població civil havia tingut un pes tan gran com ara, que compta gairebé tant com l'actuació dels combatents mateixos: darrera els exèrcits desplegats en els camps de batalla on s'ha instaurat la *materialschlacht* hi ha l'esforç de tota la societat, sense la dedicació de tots els membres de la qual, el proveïment bèl·lic no es pot garantir. Ens trobem davant de la primera guerra total. Paral·lelament, però, els combatents es ressenteixen greument en la seva moral si comproven que la seva família pateix mancances bàsiques mentre ells no la poden atendre ni socórrer, i viuen aquest fet com una injustícia. Per això, tots els governs bel·ligerants vetllen les notícies bescanviades entre civils i soldats, i endeguen campanyes d'opinió per tal de mantenir la moral dels soldats, sovint a base d'ocultar les dificultats del front interior. Un exemple n'és la sèrie de cartells amb el rètol "*Stale across the Channel*", és a dir, "Somriu enllà del canal [de la Mànega]", amb els quals el govern britànic volia transmetre optimisme a les seves tropes (Linda Bryder, 1987, p. 152).

El problema és que, en les societats capitalistes, els interessos dels empresaris i els del conjunt de cada país es troben, generalment, en situació de divergència i, en les circumstàncies excepcionals de la guerra, algú ha de fer d'àrbitre si es vol que l'esforç sigui veritablement eficient i adreçat a la victòria. De la forma com l'Estat faci aquest paper *au dessus de la mêlée* en depèn, en bona mesura, que l'esforç bèl·lic sigui reeixit o no.

En aquest sentit, els governs aliats segueixen un camí oposat als de les potències centrals i amb resultats divergents. En efecte, mentre els governs aliats tendeixen, sobretot d'ençà del 1916, a incrementar el seu control sobre la producció i la distribució, amb conseqüències relativament acceptables per a la majoria de les seves poblacions, a Alemanya, a partir del programa

Hindenburg —que també correspon al 1916— l'Estat perd la seva capacitat de controlar aquests mateixos aspectes en benefici dels grans empresaris industrials, amb resultats desesperants per a la majoria.

"No és pas que, a França i Gran Bretanya els empresaris renunciessin a produir armes a les costelles de l'Estat i del consumidor. És que la política econòmica de la guerra els ho va impedir²⁸⁷".

Els governs francès i britànic posen com a objectiu prioritari la victòria bo i subordinant-hi els interessos parcials dels diferents grups socials (Mary Nash, 1991), cosa que no evita greus tensions, manifestades en forma de protesta de la classe obrera, de vegades en termes radicals. Però, en el transcurs dels anys de la guerra, cap grup social ampli no arriba a qüestionar veritablement ni l'esforç bèl·lic —tot i que els seus objectius més aviat resulten foscos per a la població—, ni els fonaments de les respectives societats.

Mentrestant, els empresaris alemanys han aconseguit d'imposar un pla i un tipus d'intervencionisme en la direcció dels afers socioeconòmics que, com ja va dir fa molts anys Gerald Feldman,

"no fou determinat tant per les demandes d'un estat d'urgència degut a la guerra com pel caràcter d'una política abocada sense restriccions als interessos de grups en un Estat autoritari, l'estructura social del qual patia transformacions radicals. La mentalitat de treure beneficis no era pas l'excrecència d'una economia de guerra, sinó, més aviat, la seva base institucional".

(Feldman, 1969, p. 126).

Com a conseqüència, la majoria de la població es veu forçada a un empitjorament radical de les seves condicions de vida. Jürgen Kocka remarca que l'agut malcontentament que es congria es dirigeix, no pas contra els grups socials responsables sinó contra l'Estat, a qui la població retreu la seva incapacitat per a controlar la producció i la distribució d'articles de primera necessitat i la seva ineficàcia per a lluitar contra la inflació i el mercat negre malgrat la retòrica de les proclames oficials. El resultat serà l'esfondrament del front interior i el qüestionament dels fonaments del conjunt del sistema socioeconòmic i polític. Com diu Wilhelm Deist,

²⁸⁷ Winter, pròleg a J. Godfrey, 1987, VIII

"com a protectors d'un ordre social determinat, (els militars alemanys) s'enfrontaven a la impossible tasca d'haver de lluitar en una guerra total amb l'ajut de classes que, tant a l'interior com al front, refusaven aquest ordre social".

1990, p. 207.

El juliol del 1914, el canceller Bethmann-Hollweg havia previst que, anés com anés, la guerra significaria un "canvi radical de tot l'ordre existent" i que una situació així només es podria controlar si hi havia unanimitat (Deist, 1990, pp. 199- 200). La societat alemanya havia entrat en guerra amb unanimitat inesperada i sòlida que l'actuació egoista de les minories dominants va malbaratar, bo i abocant el país a la revolució. La pèrdua de la unanimitat i el refús de què parlava Deist constitueixen una de les claus de la derrota del Reich.

CAPÍTOL 6.- CLOENDA

Com s'aconsegueix d'acabar una guerra com aquesta?. Si hem de creure el mariscal Montgomery,

"la guerra del 1914-1918 no es podia guanyar. Només es podia perdre per l'esfondrament final de la resistència dels homes d'un bàndol o l'altre". (1969, p. 495)²⁸⁸.

La resistència s'esfondra al bàndol de les potències centrals i del que es tracta ara és de veure com es produeix aquest fet, tant als camps de batalla com als fronts interiors.

6.1.- La fi de la guerra als camps de batalla

El panorama que es presentava a les potències centrals a finals de 1917 no era del tot negatiu, almenys en aparença: havien aconseguit dominar Sèrbia, vèncer Itàlia i deixar fora de combat Rússia, la qual cediria posteriorment enormes extensions de territoris cerealers; també disposaven dels recursos de Romania. Mentrestant, l'ofensiva britànica de Passchendaele s'havia esgotat sense resultats positius determinants ni dignes d'esment igual com la resta d'ofensives aliades de l'any 1917.

A partir de l'ofensiva de primavera, però, la situació al front occidental s'anirà girant i el mateix passarà amb els fronts considerats secundaris.

L'any 1918, l'exèrcit austrohongarès només havia de combatre en dos fronts: un de molt reduït, als Balcans, i Itàlia. Les baixes, enormes durant la primera meitat de la guerra, s'havien anat reduint d'ençà del 1916 (I. Déak, 1985, p. 308). Però la situació dels exèrcits imperials-i-reials era de desànim. El retorn dels presoners alliberats pels russos després de l'armistici fa un impacte molt intens a la doble monarquia, perquè expliquen la fi de

²⁸⁸ Valoració que comparteix: sempre que es matissin l'exclusiu protagonisme masculí: no són només els homes qui manté amb la seva tenaç resistència la capacitat bèl·lica de cada bàndol

la guerra a Rússia i fan les lloances de la Revolució. Les tropes que es mantenen als fronts el 1918 van esparracades i afameïdes, sense roba interior ni botes adequades, a més d'escassa munició; com a terme mig, els soldats pesaven cinquanta quilos i és un fet acceptat que si al Piave van avançar tan decididament era perquè volien arribar als proveïments de les trinxeres aliades, plenes de menjar, alcohol i tabac (Itsván Deák, 1985, p. 309).

La tardor del 1918 hi ha nombroses unitats que, senzillament, se'n tornen cap a casa, i inclús les tropes d'élite, com la 3a divisió tirolesa Edelweiss es neguen a combatre. Les fotografies dels fets d'octubre mostren que les revolucions socials i nacionals de Viena, Budapest, Praga, Lemberg o Zagreb les feien soldats i, especialment oficials (I. Deák, *Ibidem*). De tota manera és curiós, segons el mateix autor, que la majoria de les tropes que es mantenen fidels a la doble monarquia fins el darrer moment són esclaves, fet que dificulta la simple identificació dels amotinats amb les nacionalitats oprimides de l'imperi.

Els exèrcits alemanys, havien estat massivament concentrats al front occidental encara que a l'Est s'hi mantenia un contingent d'un milió de soldats. Ludendorff havia engegat l'ofensiva de primavera sabent que jugava la seva darrera carta abans no arribés el gruix de les tropes nordamericanes. L'operació es va concretar en cinc grans atacs, que van tenir lloc entre març i juliol, i va permetre un guany en superfície equivalent a deu vegades l'obtinguda pels aliats tot al llarg del 1917. L'avenç més gran es va realitzar al sector del Chemin des Dames, el mes de maig. En total, es van prendre 225.000 presoners i 2.500 canons (Cruttwell, 1969, p. 505) i l'abast del cop rebut pels aliats es pot mesurar per la forma en què el general Douglas Haig va redactar la seva ordre del dia del 12 d'abril:

"S'han de mantenir totes les posicions fins al darrer home. No ens podem retirar. D'esquena a la paret i confiats en la justícia de la nostra causa, tothom ha de combatre fins al final".

(Fussell, 1977, p. 17).

Però els guanys alemanys no arriben a ser decisius ni a contrapesar els elements negatius que es van presentant: la xifra de baixes se situa entorn d'un milió, moltes de les quals són tropes molt qualificades dels batallons d'assalt i ja no es podran substituir; la grip comença d'escampar-se el mes de juny i afecta més els alemanys que no pas els aliats a causa de la pitjor qualitat de la seva alimentació; la darrera gran ofensiva, la del juliol, l'havien anomenada *Friedensturm* ("ofensiva de la pau"), i esperaven que fos la decisiva

i que dugués la fi de la guerra de posicions: el fracàs d'aquesta expectativa desmoralitza intensament l'exèrcit alemany.

D'altra banda i a causa de la progressiva escassetat del seu avituallament, les tropes es dediquen al pillatge dels proveïments aliats i la disciplina minva, tal com reconeix el mateix Ludendorff, qui afirma que les provisions presses en el transcurs de l'ofensiva havien resultat vitals (1920, p. 640).

Ludendorff atribueix la poca disciplina i la desmoralització de les seves tropes a la "contaminació" procedent del contacte amb la població civil, a la "bolxevització" i a la reincorporació de combatents provinents de Rússia. Aquests darrers es pensaven que, un cop alliberats, ja no haurien de combatre més. Igualment malcontents se sentien els membres de les unitats d'altres armes que ara l'exèrcit es veia obligat a convertir en tropes d'infanteria: el seu nou destí era molt més perillós. Ludendorff es queixa també del fet que la "nova" oficialitat no se'n sortís de controlar degudament la tropa i considera molt contraproduent que el Reichstag hagués assuaujat els càstigs de l'exèrcit lligar en un narpal els individus culpables de faltes greus, mentre suposava que els aliats conservaven millor la moral i l'ordre a causa del manteniment d'una disciplina més rígida i adient (Ludendorff, 1920, pp. 609-610).

El tomoant militar de la guerra i l'inici del retorn de la guerra de moviment es dona el 18 de juliol del 1918, quan, a la segona batalla del Marne, dos exèrcits francesos se situen en una bossa deixada pels alemanys. El contraatac francès, fet per sorpresa i amb el suport dels tancs, provoca enormes baixes en les desafortunades "divisions de trinxera" alemanyes: de la XVIIIa de Baviera en queden 326 homes (Cruttwell, 1969, p. 545). A partir d'aleshores, la iniciativa es manté en el bàndol aliat. Les línies alemanyes seran, a partir d'ara, molt febles, perquè els soldats ja no tenen ni esma ni temps per a fortificar-se. Els aliats es beneficien del comandament conjunt, en mans de Foch d'ençà del mes d'abril: de la mobilitat estratègica de les seves reserves, constituïdes bàsicament per les nombroses tropes nordamericanes²⁸⁹, de la possessió de quantitats massives de *matériel*, i més especialment d'avions i tancs, que s'utilitzen amb major eficàcia que en èpoques anteriors; i, finalment, de la solidesa moral tant de les seves tropes com de la població civil. Mentrestant, els alemanys disposen de proveïments cada cop més reduïts, han quedat sense tropes de reserva i es veuen obligats a retrocedir i actuar a la defensiva. Malgrat els avantatges de la seva situació, els aliats cometien alguns errors considerables. El general Gambiez (1986,

²⁸⁹ Des del març del 1918, 250.000 nordamericans arriben mensualment a França (J. Wincer, 1988, p. 102)

p.415) parla del "colossal embotellament" de la reraguarda aliada, que no permetia arribar a les línies del front el material necessari en el moment oportú, i afirma que, fins l'armistici, l'èxit de les seves tropes sorprengué repetidament l'exèrcit francès. Gambiez considera també que la infanteria alemanya seguia essent la millor de les presents al front occidental, ben instruïda com estava en les tàctiques d'assalt i avesada alhora a la guerra de moviment com a conseqüència de la seva llarga experiència a l'imperi rus.

Una de les fites decisives en la fi de la guerra és la batalla d'Amiens, iniciada el 8 d'agost. En aquesta ocasió, l'avenç massiu dels tancs britànics en un front de 16 quilòmetres va trencar les línies alemanyes. L'èxit rau en la preparació sorpresiva de l'operació i en el bon ús dels tancs, que s'havien acostat al front dissimulats pel soroll d'una barrera d'aviació i desplaçant-se per carreteres cobertes de sorra i palla. De tota manera, tot i l'experiència, es manté el costum de fer avançar, darrera els carros d'assalt, no pas la infanteria carregada en camions sinó la cavalleria, com a mostra de la tossuderia en concedir-li un paper que es volia decisiu (Fuller, 1985, vol. III, p. 320).

La data del 8 d'agost Ludendorff la va qualificar com a "dia de dol de l'exèrcit alemany en la història d'aquesta guerra" (1920, p. 576) perquè l'atac sorpresiu dels tancs que es van mostrar capaços de trencar les línies i destruir les metralladores va desmoralitzar tant els soldats que d'ençà d'aleshores varen oferir l'espectacle absolutament inusual de la seva rendició massiva. L'estat d'ànim dels combatents havia decaïgut de tal manera que, segons informen a Ludendorff els seus oficials, al costat de "la més admirable ardidosa" es donaven situacions molt descoratjadores:

"Els nostres soldats es rendien a genets solts, i seccions senceres es donaven a simples carros d'assalt. Tropes que es retiraven havien reptat una divisió fresca, que anava valenta a l'atac, ho i dient als soldats "esquirols!, prolongadors de la guerra!", coses que en endavant sentiríem repetidament. En molts llocs, els oficials ja no tenien autoritat sobre la tropa i es deixaven dur per ella".

(1920, p. 679).

En els mesos posteriors la situació s'agreuà fins el punt que els soldats fatigats, afameïts, i convençuts que seguir combatent ja era inútil fugien massivament del front²⁹⁰.

²⁹⁰ L'ambient a l'exèrcit alemany durant la darrera època de la guerra és molt ben reflectit al capítol final de la novel·la de Renn (1984) que s'anomena "Col-lapse"

L'esperit de les tropes alemanyes s'ha modificat substancialment i, a finals d'octubre, un oficial va poder dir-li al Kaiser:

"les tropes no tenen res contra el Kaiser; de fet, tan' se'ls en dóna. Només desitgen una cosa: tornar a casa el més aviat possible".

(Joll, 1983, p. 236).

L'esfondrament moral de l'exèrcit alemany després de l'ofensiva de primavera podria equiparar-se —amb les òbvies salvetats que convinguin— al que va seguir l'ofensiva Nivelles del Chemin des Dames, l'abril del 1917: en tots dos casos s'havia promès als soldats que aquella era l'ofensiva "decisiva" que acabaria la guerra. Els francesos havien topat amb la imprevisió i el fracàs. Els alemanys no, però patien, en canvi un irremeiable esgotament d'homes i de material que impossibilitava la continuïtat de l'esforç, i això sense comptar que Ludendorff tampoc no tenia res a vi estratègic.

En efecte, la guerra submarina a l'outrance no es podia reprendre a escala massiva per la incapacitat del país per a produir la xifra necessària de submarins, mentre el bloqueig naval aliat mantenia la seva eficàcia. De fet, el Reich estava tocant fons en la seva capacitat per a proveir-se de *matériel* mentre els aliats augmentaven sostingudament la seva. Alhora, la capacitat de resistència dels aliats d'Alemanya també es va esfondrar: a finals de setembre, un exèrcit multinacional aliat, comandat pel general francès Franchet d'Espérey, va aconseguir finalment de trencar les línies a Bulgària. Aquest fet, que deixava obert als aliats el camí de la reraguarda de les potències centrals, va induir Ludendorff a pensar que havia arribat el moment de demanar l'armistici. En el transcurs del mes d'octubre els italians ensorren les línies austrohongareses del Piave (batalla de Vittorio Veneto), mentre àrabs i britànics ocupen Damasc.

Ja només quedava el front occidental en el què els alemanys van retrocedint a poc a poc però inexorablement com a conseqüència de l'ofensiva aliada, engegada per Foch a final de setembre amb una amplada que cobria des de Verdun fins el Canal. La línia Siegfried, s'ha de desallotjar. Ludendorff havia decidit demanar l'armistici abans que la continuació de les hostilitats no li desballestés del tot un exèrcit que ell volia mantenir íntegre per si calia usar-lo en cas de revolució. Abans, però, calia que Alemanya disposés d'un nou govern que entomés la responsabilitat d'aquesta humiliació. En paraules del mateix Ludendorff:

"He demanat a Sa Magestat que doni el poder a aquells cercles sobre qui recau la major responsabilitat de trobar-nos en la

situació en què ens trobem. Per tant, veurem aquests senyors en càrrecs ministerials. Han de fer la pau que cal fer ara. S'hauran de menjar la sopa que ens havien preparat".

(Joll, 1983, p. 281).

Pel que fa als aliats, accepten de signar "prematurament" l'armistici perquè desconeixen la magnitud de la feblesa d'Alemanya i perquè temen la revolta dels seus mateixos soldats davant una prolongació de la guerra que podia semblar inútil, encara que l'opinió pública francesa era favorable a dur la guerra "fins al final".

Com a resultat d'aquestes circumstàncies, l'armistici, que entrarà en vigència l'11 de novembre, arriba quan els exèrcits alemanys encara ocupen territoris francesos i belgues: els aliats mai no han tingut l'oportunitat d'entrar a Alemanya. Aquests fets, junt amb la ignorància en què s'ha mantingut la població alemanya, permetrà que s'escampi la convicció de la suposada "punyalada per l'esquena", a la qual contribueixen també políticament el socialdemòcrata Ebert que, quan rebí oficialment els soldats a Berlín s'hi referirà com a "soldats que tornen invictes d'un combat gloriós" (M. Ferro, 1988, p. 380).

Malgrat l'armistici, la guerra segueix a l'Est: la guerra civil russa es complica amb la intervenció dels aliats i la invasió polonesa engegada amb suport francès. Alhora, estols de soldats alemanys que actuen amb plena autonomia menen a la regió bàltica una espècie de croada antibolxevista.

6.2. Els fronts interiors

La situació dels fronts interiors d'Alemanya i Àustria-Hongria en l'època de l'ofensiva de primavera és crítica. A l'imperi habsbúrguic, el nou emperador, Karl, fa intents per arribar a la pau des del moment mateix de la seva coronació, a finals del 1916. Substitueix el seu cap d'Estat Major, Conrad von Hötendorff, que considera massa bel·licista, per Arthur Arz von Straussenburg i inicia a través del seu cunyat el príncep Sixte de Borbó-Parma una operació diplomàtica secreta d'acostament als aliats que resultarà fallida. Les autoritats de Viena reconeixien, la primavera del 1917, que el país havia arribat als seus límits i l'emperador Karl escrivia al Kaiser d'Alemanya, l'abril del mateix any que

"si les monarquies no fan la pau, la faran els pobles".

(F. Fejtő, 1991, p. 172).

Amb l'intent de forçar la pau, Karl ofereix al Kaiser els territoris de la Galitzia polonesa, en compensació d'Alsàcia-Lorena que previsiblement reclamaven els aliats, però Hindenburg i Ludendorff no volen ni sentir-ne a parlar. De tota manera, el nou emperador austriac comet la contradicció de mantenir un ministre d'affers estrangers bel·licista (el comte Czernin), que anul·la alguns dels seus esforços. Sigui com vulgui, la doble monarquia no aconsegueix de sortir de la influència alemanya i, el 1918, el seu poderós aliat la lliga en uns acords militars de dependència tan estreta que els aliats creuen que Àustria-Hongria s'està convertint en una segona Baviera (F. Fejtő, 1991, p. 251).

Aquesta situació compta amb l'aquiescència de determinats grups, que Joseph Roth vitupera amb duresa:

"... són els eslovens, els polonesos i rutens de Galitzia, els jueus vestits amb castà de Boryslau, els castanyers de Mostar qui canten *Déu guardi l'emperador*; mentrestant, els estudiants alemanys de Brünn i Eger, els dentistes, els apotecaris, els aprenents de perruquer, els fotògrafs artístics de Linz, Graz i Knittelfeld i els tòtilers de les valls alpines germànicament canten *La guàrdia del Rhin*. Amb aquesta fidelitat nibelunga, Àustria s'enfonsarà, senyors, l'essència d'Àustria no és el centre sinó la perifèria²⁹¹".

En èpoques anteriors, els Habsburg havien defugit les malvestats de la derrota signant la pau a temps. Però ara es trobaven junyits al carro de la guerra total, que no contemplava aquesta possibilitat.

La població de la doble monarquia es trobava en estat d'agitació. D'una banda hi havia els problemes de la carestia, que afectava sobretot les ciutats, i l'esgotament provocat per la guerra. De l'altra, les tendències centrífugues que amenaçaven amb l'esberlament de l'imperi. Aquestes tendències s'havien vist afavorides —segons F. Fejtő, en un grau determinant— per la voluntat de destruir l'imperi multinacional dels Habsburg que mostraven els aliats, en l'opinió dels quals havien influït molt poderosament les incansables activitats propagandístiques dels polítics nacionalistes emigrats. Però també hi comptaven els greuges acumulats durant segles i l'ocasió oferida per la feblesa de l'Estat. Tal com diu un personatge de Roth,

²⁹¹ Roth, 1991, p. 18. *Déu guardi l'Emperador* és un himne austriac. *La guàrdia del Rhin* és un cantic nacionalista alemany difós durant les primeres dècades del segle XIX.

"... vosaltres no us n'heu volgut adonar que aquests imbècils dels Alps, els bohemis dels Sudets, aquests nibelungs cretins, han ferit i han ofès tant les nostres nacionalitats que han acabat odiant i traïnt la monarquia. No han estat pas els txecs, ni els polonesos, ni els nostres rutens qui ha fet traïció, sinó els nostres alemanys, la població de l'Estat". (Roth, 1991, pp. 112-113)²⁹².

El juliol del 1918 França reconeix el dret dels txecs a la independència. I, a finals d'octubre, quan l'emperador Karl ha demanat l'armistici, el desordre, la revolució i la desintegració s'han apoderat de la doble monarquia: dues divisions hongareses abandonen el front italià per tal de defensar Hongria, que consideren amenaçada pels aliats, i, mentre el comte Karoly proclama un Estat hongarès, es constitueix també una república txecoslovaca i un Estat iugoslau. Romania s'apropia la Transilvània, i els polonesos de Galitzia s'uneixen a la nova república de Polònia. D'altra banda, l'endemà de l'armistici Àustria es converteix en república. L'agitació social, protagonitzada pels treballadors urbans i els soldats s'acabarà concretant en fortes revoltes a Hongria i Àustria.

La situació a l'interior del Reich alemany també era greu i es va fer progressivament crítica durant els darrers mesos de la guerra. La fam, l'esgotament i la tensió es deixen momentàniament de banda amb les perspectives obertes per l'ofensiva de primavera. El seu fracàs, però, provoca l'ensorrament de la moral de la població civil, esfereïda amb la perspectiva d'un altre hivern de guerra i aclaparada per la fam i l'epidèmia de grip. La gent s'adona que aquesta és una guerra que Alemanya no pot guanyar. Però no és fins el 2 d'octubre, quan l'alt comandament informa el *Reichstag* per primera vegada de la situació real als camps de batalla, que el país s'adona de l'abast del desastre. L'armistici es demana el 3 d'octubre.

L'Estat del segon Reich s'esfondra i el Kaiser fuig a Holanda després d'haver-se fet pregar l'abdicació durant molts dies. El vell aparell havia perdut la seva legitimitat davant la població, tant si era propietària com si no: no havia sabut acabar la guerra, ni fer reformes ni controlar la il·legalitat (el mercat negre) i, als grangers que, la tardor del 1918, se li queixaven que la població robava els seus productes, l'Estat els havia aconsellat mesures d'autodefensa (Kocka, 1984, p. 159).

El nou govern, que inclou —segons havia demanat Ludendorff— alguns ministres socialdemòcrates, s'ha d'enfrontar amb un esclat de malcontenta-

²⁹² Pel que fa a l'expressió d'aquest problema a l'interior de l'exèrcit, recordem que l'opinió de Norman Stone coincideix plenament amb la del novel·lista Roth.

ment molt ample. Després dels motins de la marineria a Kiel, el 3 de novembre, els soviets, constituïts a imitació dels russos, s'escampen per tot el país, amb la particularitat, però, que a Alemanya hi són molt majoritaris els soldats. Walter Rathenau va escriure el 1919 que

"allò que s'ha anomenat revolució alemanya fou la vaga general d'un exèrcit derrotat".

(Joll, 1983, p. 286).

El 9 de novembre, el mateix dia que el socialdemòcrata Ebert esdevé cap del govern, esclaten una vaga general a Berlín i una sublevació de soldats de la reserva. El nou govern s'enfrontarà amb duresa als intents revolucionaris i aquests problemes interns li privaran el temps d'ocupar-se de la preparació dels acords d'armistici.

Les condicions imposades pels aliats per a l'armistici eren extremament dures i tenien l'objectiu de destruir la potència militar d'Alemanya. Igual com en els tractats de pau que es van negociar durant la primavera següent, els governs aliats es proposaven culpabilitzar, castigar i humiliar un país sencer, amb les lamentables conseqüències de ressentiment, agressivitat i trasbalsos que ja coneixem. Com a mostra de la seva voluntat els aliats mantenen, fins als tractats de pau del 1919, el bloqueig naval que havien decretat al principi de la guerra i que ara ja no tenia sentit. De manera que l'hivern del 1918 al 1919 va tornar a quedar marcat, per a la majoria de la població, per l'escassetat, la carestia, i la misèria.

6.3.- Victòria i derrota

Pot semblar que Alemanya va estar a punt de guanyar la guerra en diverses ocasions: al pla Schlieffen no li va faltar gaire per a ser efectiu; va anar de poc que l'almirallat britànic no perdés la guerra submarina —veritable amenaça estratègica contra una de les claus del poder de l'Entente—; l'ofensiva de primavera del 1918 es va acostar molt al seu objectiu de desmanegar la resistència aliada. Però la qualitat de decisives de cadascuna de les arriscades jugades alemanyes es dil·lueix una mica un cop col·locades en el context més ample de la guerra total, a la qual hi comptaven més factors. Dit en d'altres paraules: fins a quin punt els aliats s'haurien donat per vençuts si qualsevol d'aquestes jugades hagués arribat a bona fi?

La realitat és que l'opció de la guerra total afavoria la coalició que tingués més recursos i, en aquest sentit, l'Entente fruïa d'avantatges. En efecte, la mobilitat de la flota britànica (permesa per l'error estratègic clau de la marina de guerra alemanya) era capaç de mantenir un bloqueig que anava ofegant a poc a poc els adversaris mentre els vaixells mercants aliats podien proveir-se a l'estranger d'allò que calia. D'altra banda, mentre les potències centrals quedaven progressivament aïllades, l'Entente s'havia sabut guanyar l'amistat d'altres Estats i això va contribuir decisivament a l'increment de les seves reserves d'homes. De més a més, la forta tensió provocada per l'esforç bèl·lic va resultar més suportable pel conjunt dels ciutadans de l'Entente (sempre que n'excloem l'imperi rus), i les societats britànica i francesa van poder mantenir un grau de cohesió i unes condicions de vida acceptables mentre, a Alemanya i Àustria-Hongria, les coses varen anar molt diferent. Al vell imperi habsbúrguic s'hi va produir una ensulsiada general, resultat tant dels vells ressentiments nacionals i socials com del fracàs militar, l'escassetat, la carestia i la fam. A Alemanya, l'actuació de l'élite econòmica va malbaratar l'enorme capital de patriotisme i fidelitat que la majoria de la població havia posat gratuïtament en mans de les autoritats del país amb la *Burgfrieden* del 1914. Al llarg de la guerra, les condicions de vida i de treball van empitjorar greument sobretot per a les classes assalariades. Aquest fet es devia, evidentment, al bloqueig aliat i a l'especialització bèl·lica de l'economia alemanya, però també als abusos comesos pels grans fabricants que amb l'anuència de la cúpula militar van usar el seu accés privilegiat a les decisions econòmiques molt més a favor dels seus interessos privats que no pas de l'esforç bèl·lic col·lectiu. El resultat fou la desil·lusió i la irritació dels treballadors, el desprestigi de l'Estat i l'esclat del malcontentament social.

En clara contradicció amb les normes de la racionalitat, s'havia deixat que el resultat de la Gran guerra es decidís al camp de batalla. Però les armes van declarar vencedors no pas aquells que millor havien combatut sinó els que, malgrat la seva relativa mediocritat, havien trobat la manera de sostenir més sòlidament una guerra com aquella.

6.4.- Conclusions a la Primera secció

Els anys de la Gran guerra són

"anys irrealment, inconcebibles, inabastables per a qualsevol intel·ligència desperta, inaccessibles a qualsevol record i només conser-

vats en un somni cruent, anys en què personatges d'opereta varen recitar la tragèdia de la humanitat”.

(Karl Kraus 1990, p. 9).

En aquest temps, Europa i l'Orient Mitjà són travessats per milers de quilòmetres de front, al qual han estat convocats setanta milions de combatents, actors de l'enfrontament més destructiu de tots: que, fins aleshores, ha provocat la humanitat. Durant més de quatre anys i sota la mirada perplexa del món, els soldats dels països més poderosos combatran en l'àmbit paradoxal de la juxtaposició de l'armament més modern i devastador de la història amb un entorn literalment troglodític. Deu milions d'aquests soldats no en tornaran.

De la Primera guerra mundial ens sorprèn

”l'estranya combinació de preparació psicològica i manca de preparació material”.

(Brian Bond, 1984, p. 99).

Els dirigents polítics i militars europeus tenien prevista una guerra molt diferent de la que va esclatar l'agost del 1914, perquè allò que va acabar com a guerra total, amb totes les capacitats del bel·ligerants —industrial, comercial, intel·lectual, tècnica, científica, moral— compromeses en l'esforç bèl·lic, havia començat com un conflicte que es preveia alegre, breu, limitat i de decisió immediata.

Polítics i militars no podien pas aduir que no havien estat advertits sobre la veritable naturalesa del proper conflicte armat, en el què havien de topar exèrcits multitudinaris de patriotes i mitjans materials potentíssims. Però les advertències del vell Moltke, de Bloch o d'Engels no els semblaven dignes d'atenció²⁹³.

²⁹³ Friedrich Engels havia fet, el 1887, una previsió de la guerra sorprenentment ajustada sobretot en les magnituds de la catàstrofe:

“(…) per a Prússia-Alemanya no hi ha possibilitat de fer cap altra guerra que no sigui mundial. I seria una guerra mundial de magnitud desconeguda fins ara, d'una potència desacostumada. Entre vuit i deu milions de soldats s'anihilaran mútuament, mentre engoleixen tot Europa i la deixen més devastada que si hi hagués passat la plaga de llagosta. La devastació produïda per la Guerra del Trenta anys condensada en tres o quatre anys i estesa a tot el continent (…)”.

La previsió d'Engels inclou també el desallorigament econòmic general, l'esfondrament

Com a conseqüència, en el transcurs dels quatre anys i escaig que va trigar a arribar el tombant decisiu, es va assistir a la improvisada transformació de tots els àmbits que afectava la guerra: polític, econòmic, estratègic, tàctic i logístic. I és en la via d'aquesta adaptació improvisada a les circumstàncies que la guerra va adquirint el seu caràcter distintiu: l'increment del protagonisme de l'Estat en l'àmbit econòmic i una demostració impressionant de capacitat productiva adreçada a cobrir les necessitats del front, juntament amb un sorprenent *impasse*, tant estratègic com tàctic.

Aquesta improvisació queda molt de manifest en l'àmbit del proveïment material del front, atès que, en ben pocs mesos, els governs i estats majors van passar de la inconsciència general pel que fa a la conveniència de comptar amb la població civil i amb el conjunt de l'aparell productiu a la constatació de la necessitat ineludible de comprometre'ls a fons tots dos. Quan la guerra acaba, tots els habitants dels països bel·ligerants —i molts dels que no ho són— han hagut de participar en l'esforç bèl·lic i/o han patit els efectes de la guerra. La majoria, de forma negativa (carestia, esgotament, tensió, por), alguns positivament (bons negocis, millor sou, millor consideració social).

Aquest fet converteix els recursos i les instal·lacions productives bàsiques i la moral de la població civil en objectius estratègics, que s'han reconegut indispensables per a mantenir la guerra. El bloqueig naval aliat i la guerra submarina a outrance alemanya en són una mostra. I encara més significatiu resulta l'inici dels bombardeigs estratègics que, durant la Gran guerra, són encara d'abast i conseqüències molt limitats a causa de la precarietat tècnica dels aparells, però que tenien com a objectiu l'atac dels centres de decisió i producció de la potència adversària a més d'ensorrar-li la moral. Aquests atacs aconseguïen, curiosament, l'efecte contrari d'enfortir la determinació de la població civil.

Des del punt de vista estratègic, la majoria dels bel·ligerants només tenia prevista la guerra de moviment amb l'objectiu d'anihilació ràpida de l'adversari. El fracàs duu a la guerra de posicions, que tindrà la pretensió, també fallida, de permetre el retorn a la guerra de moviment, fins que, el 1916, s'inaugura una guerra de desgast fonamentada en l'ús massiu i creixent de *matériel*: és l'època en què tot vestigi vegetal desapareix del front occidental i les trinxeres esdevenen un paisatge mineral.

Hi ha alguns intents de posar en marxa una estratègia d'aproximació indirecta però, o bé fracassen, com a Gal·lipoli, o bé s'ha d'esperar molt

dels vells Estats, la fam i les epidèmies i la victòria del proletariat (Engels, 1975, pp. 258-260)

de temps fins que donen resultat, com la revolta àrab i la intervenció a Palestina, el front balcànic de Tessalònica i el bloqueig naval. De manera que, en general, ens trobem amb el predomini d'una estratègia molt simple d'aproximació directa, que insisteix en buscar el punt fort de l'adversari i submergir-li sota una pluja de projectils.

Finalment, a mitjan 1918, es dona el retorn a la guerra de moviment que farà possible de trobar un tombant decisiu, la causa fonamental del qual serà l'esgotament material i l'esfondrament moral d'Alemanya.

La indecisió de la guerra i la solidificació del front occidental obliguen els exèrcits bel·ligerants a fer un esforç per tal de sortir de l'*impasse* que, després de molts tempteigs, desembocarà en alguns canvis organitzatius i tàctics i en una evolució molt intensa de les característiques del material de guerra.

Com a conseqüència d'aquesta adaptació general a les inesperades circumstàncies del camp de batalla, els exèrcits bel·ligerants sofreixen algunes transformacions molt visibles: si el 1914 havien anat a la guerra armats amb baioneta, muntats a cavall —i proveïts de sabre i llança—, abillats de col·oraines i convençuts que podrien trobar llores d'heroi en el combat contra un enemic que odiaven de tot cor, el 1918 es troben carregats amb un sarró de granades o armats de metralladores, vestits de caqui o de gris, traslladats en camió, conduïnt tancs, volant en avions, tips de treballar a pic i pala i força desenganyats pel que fa a les suposades diferències que els separaven dels enemics.

Una de les transformacions més substancials és la que es dona en l'àmbit de les relacions combatents/*matériel*. L'evolució de l'armament no havia estat capaç de permetre per ella mateixa la decisió de la guerra però sí que contribueix a un augment fonamental de la tensió i la violència al camp de batalla, i no només significa que els efectius armamentístics es multipliquen —com les metralladores— i incrementen el calibre i la potència —com l'artilleria pesant—, sinó que en compareixen de nous i dotats de funcions específiques, com el llançaflames o el tanc, de tal manera que la correlació de forces entre els elements materials i els humans es modifiquen en benefici dels primers i en notori detriment dels segons. Aquesta situació, característica de la *materialschlacht*, i que relega els combatents al paper de complement dels artefactes mecànics que dominen el teatre bèl·lic, s'ha mantingut i consolidat fins avui, i la seva culminació es manifesta en la posterior compareixença d'armament de destrucció massiva. Altrament, una colla d'innovacions de les introduïdes durant la Gran guerra s'han mantingut també, més o menys modificades: bales lluminoses i traçadores, gasos tòxics,

carros de combat, aviació, etc. Igual com a la indústria productiva, als processos de destrucció concebuts industrialment, als soldats, com als obrers, no els queda altra cosa a fer sinó adaptar-se a les exigències de la maquinària, i qualificar-se o desqualificar-se en funció de la mateixa. O, en paraules de F.S. Flint,

"Els joves del món
els han condemnats a mort
(...)
ja no hereten la terra:
la terra els hereta.
Ja no són eis amos del foc:
ei foc és el seu amo;
ells el serveixen, ell els destrueix.
ja no dominen ies aigües:
el geni de la mar
ha inventat un monstre nou
que els fa ballar a les seves dents.
Ja no respiren amb llibertat:
el geni de l'aire
ha concebut un terror nou
que els esmicola
(...)"
(John Silkin, 1981, pp. 147-148).

Un desenvolupament tan prodigiós dels instruments destinats a l'anihilació acaba semblant desproporcionat perquè

"els mitjans de la guerra han esdevingut més grandiosos que no mas l'objectiu, és a dir, que l'empresa no val la despesa"²⁹⁴.

²⁹⁴ Anotació del poeta britànic Herbert Read el gener del 1918 (Glover i Silkin, 1990, p. 290)

El problema és que, tot i abassegar els combatents, el *matériel* resultava impotent per a trencar la immobilitat i, així, els soldats es van trobar fermats per molt de temps en camps de batalla que oferien "balanços d'escorxador i una estètica de cort de porcs" (Rouaud, 1991, p. 156).

Aquells que havien sobreviscut als inicis de la Gran guerra es van haver d'adaptar no sols físicament sinó també moralment a la realitat per a oblidar les fantasies heroiques que els havien estat minuciosament inculcades. Els desenganys i les desil·lusions s'amunteguen; res no és com s'ho havien imaginat: no hi ha càrregues a la baioneta ni de cavalleria —i, quan n'hi ha, tenen conseqüències aturadores pel qui les hagi emprès—, l'adversari no és covard, els generals no són valents ni brillants, la guerra sembla inacabable i resulta dura i fatigosa fins a extrems insospitats.

Una de les raons —encara que no la fonamental— de l'horror de la Gran guerra és la grotesca acumulació d'errors atribuïbles al comandament militar i que té la seva concreció a diverses escales d'actuació:

- estratègica, perquè es fixen els objectius i els mitjans del combat bo i ajustant-los a uns plans que no compten amb les limitacions imposades per les circumstàncies reals (diplomàtiques, polítiques o materials). Els desastres a què aboquen resultarien còmics si no fossin tràgics.
- tàctica, perquè, basant-se en criteris morals —"no es pot cedir ni un pam de terra pàtria"— i deixant de banda la ineludible realitat dels factors materials —la potència de foc, la capacitat defensiva— persistien en actuacions que només podien acabar en el fracàs.
- logística, perquè amb el seu optimisme ignoren les necessitats materials del camp de batalla i es troben sobtadament desproveïts. La reconstrucció dels mecanismes de provisió i l'increment del mateix, tot i que són ràpides, es fan al preu de moltes vides i d'una adaptació general dels aparells productius de cada país a l'objectiu únic de la guerra.

La terrible coincidència de tanta ineïcàcia demostra que es tracta d'un fet no pas atribuïble a les característiques individuals del comandament —encara que n'hi ha i el tinent Dub (Hasek, 1980) n'és una de les caricatures literàries més cridaneres— sino que es deu, més aviat, a causes estructurals i d'abast general: l'ancorament de la jerarquia militar en uns valors i una formació professionals poc adients per als temps que corrien, és a dir, per a les característiques del *matériel* amb què calia fer la guerra i amb el tipus d'exèrcit de conscrites de què disposaven. Aquest immobilisme es pot

explicar tant pel conservadorisme i la rigidesa característics dels exèrcits europeus (Liddell Hart, 1969) com per l'adequació dels exèrcits tradicionals i, molt especialment de la cavalleria, a les necessitats de manteniment de l'ordre social (Arno Mayer, 1986).

A alguns polítics i molts combatents l'escandalosa concentració d'ineficàcia militar —que la premsa encobria acuradament i que no arribava a l'abast del gran públic— els semblava forassenyada. Però el pes de les estructures i l'autonomia dels militars eren molt forts. Des del govern britànic, D. Lloyd George no va gosar d'enfrontar-se obertament amb el general Haig, comandant de les tropes expedicionàries britàniques que combatien a França i responsable de desastres com els del Somme o Passchendaele, pels quals ningú mai no li va demanar comptes²⁹⁵.

D'altra banda, tampoc la reflexió a posteriori sobre la manera com havia evolucionat la guerra va modificar gaire les coses. Mentre els teòrics de la nova guerra mecanitzada —J.F.C. Fuller o B.H.L. Hart— no van trobar sinó entrebancs institucionals en els anys de la postguerra, Haig va poder escriure amb total convicció, l'any 1925:

"actualment, alguns fanàtics [es refereix a Liddell Hart] discuteixen la possibilitat que la cavalleria acabi extingint-se i profetitzen que l'avió, el tanc i els automòbils substituiran el cavall en les guerres futures. Jo crec que la vàlua del cavall i la seva oportunitat seran en el futur més grans que mai (...) Estic a favor de la utilització d'aeroplans i tancs, però crec que no són sinó accessoris de l'home i el seu cavall".

(Regan, 1989, p. 111).

És a dir que, tal com diagnostica Hart (1969), la fidelitat a l'arma a la qual es pertany impedeix de fer una anàlisi històrica raonable i, en el cas de Haig, el priva d'apreciar degudament els perfils i les implicacions d'una mena de guerra que ell mateix ha contribuït a generar.

Desgraciadament per als combatents, figures com la de Haig es poden trobar en els diversos esglaons de la jerarquia i en tots els exèrcits: Potiorek i l'austrohongarès, Kuropatkin al rus, Nivelles al francès, Cadorna i a l'italià,

²⁹⁵ I no cal dir que tampoc no es van acomplir les fantasies homicides de Siegfried Sassoon, probablement compartides per molts d'altres combatents amb menys facilitats per a fer públics els seus desigs i sentiments. En canvi, a Sir Douglas Haig se li va dedicar una estàtua (equestre, per descomptat), al White Hall de Londres, d'una magnitud sorprenent i la presència de la qual sempre m'ha semblat insultant.

Ludendorff —bàsicament pels seus errors estratègics— a l'alemany en són una mostra ben guarnida.

És clar que els polítics completen la tasca dels soldats professionals amb una actuació caracteritzada, sobretot en el període de la crisi prèvia al conflicte armat, per la manca de prudència o, com deia Karl Kraus "per l'estat d'inconsciència en què prenen les seves decisions", cosa que els converteix en "delinqüents de la història universal" (1990, p. 372).

Les conseqüències de la Gran guerra varen ser immenses, tant en la vida col·lectiva —social, econòmica i política— com en la privada, i varen afectar combatents i no combatents. Des del punt de vista polític podem esmentar, en primer lloc, els canvis més visibles en un mapa d'Europa: desaparició d'alguns Estats i compareixença d'altres; després, la ruptura de l'*status quo ante*: pèrdua de l'hegemonia d'Europa a escala mundial i inici de l'ascensió dels Estats Units encara que, de moment, no assumeixin cap funció hegemònica i es repleguin al seu propi espai; constitució de la Societat de Nacions; configuració del primer Estat decidit a la instauració del socialisme i a la difusió de la revolució, i, conseqüentment, primera ruptura en el sistema mundial d'economia capitalista, etc. Alguns fenòmens sociopolítics són de curta durada, com l'increment de les funcions econòmiques de l'Estat i els avantatges obtinguts per alguns col·lectius socials, com dones o treballadors de determinats sectors industrials. D'altres han perviscut, com la instauració dels mètodes tayloristes a la producció industrial o l'increment de la urbanització.

Es donen enormes moviments migratoris i es replantegen problemes de convivència entre ètnies diferents a l'interior d'Estats, vells o nous, com al cas de serbis i croats, que havien aspirat a la seva unió després del segle XVII però que, d'ençà del 1918, és a dir, així que es van trobar plegats, van començar d'enfrontar-se²⁹⁶.

El pòs deixat per la guerra a la memòria col·lectiva i més particularment en la dels combatents va ser intensíssim i, en molts casos, malauradament inesborrable: el poeta anglès Ivor Gurney va morir en un hospital mental el 1937 convençut que la guerra no s'havia acabat, i durant anys molts soldats es van seguir despertant cada nit espordits per suposats bombardeigs (Keith Robbins, 1984, p. 150). Pels intel·lectuals sobrevivents, la guerra va significar un estímul molt fort però no tots el van poder materialitzar amb la mateixa facilitat; alguns escriuen de seguida, com Ford Madox Ford o Zweig; d'altres

²⁹⁶ Aquesta és una apreciació del novel·lista serbi Mirko Kovak, reproduïda per Nicole Zand a "être ou ne pas être serbo-croate", Paris, *Le Monde*, 28-II-1992.

ho hauran d'ajornar, com Roger Martin du Gard, que no escriu fins els anys trenta, però també n'hi ha que són incapaços de païr l'experiència: Oskar Kokoschka simplement no en podia ni sentir a parlar (Stromberg, 1982, p. 195).

Els governs de la postguerra van tractar amb deferència i grans honors els seus excombatents i l'haver participat a la guerra constituïa un orgull i, inclús, un criteri de legitimació: Elias Canetti explica que, a Frankfurt, durant els anys vint, hi havia qui desqualificava sistemàticament els escrits del filòsof Spengler amb la simple fórmula "aquest no va ser al front"²⁹⁷. Però la consideració social dels ex-combatents, no es corresponia amb les condicions de vida que van haver de suportar en tornar del front: sovint no tenien feina i el país que honorava els seus herois no sempre els permetia menjar. La figura de l'excombatent, de vegades mutil·lat, que captava als carrers o hi venia mistos i tabac amb les seves condecoracions penjades al pit, es va fer habitual a les grans ciutats europees.

Per a la generació que va anar a la guerra sortint d'escola i que

"quan tot just començaven de sentir el pols de la vida es va trobar cara a cara amb la mort"

la guerra va significar la seva destrucció, ens diu Remarque, que havia nascut el 1898²⁹⁸. Els versos d'Edmund Blunden, poeta anglès nascut el 1896, mostren uns efectes semblants:

"1916 vist des del 1921"

"Cansat, afligit i apagat, vell abans de temps,
sec tot sol i només sento

llargues rialles silencioses, murmuris d'esglai,
les intensitats perdudes de l'esperança i la por;
en aquelles velles maresmes encara hi ha fusells,
al parapet prim hi voleien parracs grisos,
els llibres que de debò llegeixo són allà; i jo,
mort com els homes que m'estimava, espero mentre la vida ar-
rossega

²⁹⁷ Elias Canetti: *La antorcha al oído* (1921-1931), Barcelona. Muchnik, 1982, p. 15.

²⁹⁸ El text citat procedeix d'una carta de Remarque a Sir Ian Hamilton, escrita el juny del 1929 i transcrita a Glover i Silkin, 1990, pp. 606-608

el seu curs ferit des d'aquells carrers tristos de la guerra
fins aquests verds indrets, que eren els meus;
però allò que en altre temps era meu ara ja no ho és..."
(John Silkin, 1981, pp. 112-113).

Les vivències del front van donar lloc a elaboracions personals diverses, més o menys mitificades per la distància i les circumstàncies ideològiques i materials de la vida civil. Es pot dir que el record de la solidaritat humana i la companyonia es troba en tots els casos, tant si la tendència és a mitificar la guerra positivament com negativa. En el primer cas, ens trobem amb un dels fonaments bàsics dels fenòmens feixistes de l'Europa de la postguerra, que compartien la valoració de les virtuts militars i el menyspreu de les civils. El segon cas, i dins d'un àmbit molt ample i divers, és el dels promotors d'un pacifisme elemental, dels qui creien que havien combatut perquè la seva guerra fos la darrera. Els primers organitzen associacions militaristes d'excombatents com és ara La Croix de Feu o Die Stahlhelm. En la memòria dels altres hi prevalia l'horror que havia caracteritzat la seva experiència al front, un horror fet de la impotència davant la capacitat destructiva de l'armament, l'estupidesa de les ordres i la inutilitat de la mort, que podia prendre mil formes bàrbares i horribles; un horror fet del fred, la son, la por i la fatiga i també, de l'aspecte dessolat del món en què havien estat condemnats a sojornar allunyats de tota bellesa i tota civilització:

"Estàvem abandonats en un desert glaçat. No hi ha signes de vida a l'horitzó però n'hi ha milers de mort. Ni un bri d'herba, ni un insecte; un o dos cops al dia, l'ombra d'un voltor gros, que enumera la carronya (...) Però, a més, hi ha l'omnipresència de la Lletjor: paisatges repugnants, sorolls horribles i llenguatge brut, i res més que brut, inclús de la boca d'un mateix (a tots ens posseeix el diab'e), tot és innatural, destrossat, pansit; la deformació dels morts, els cossos sense enterrar dels quals s'estan al davant del refugi tot el dia, tota la nit, és la visió més execrable del món"

escriu Wilfred Owen²⁹⁹. Malgrat tot, els combatents resisteixen i només es revoltent en casos molt especials.

La Primera guerra mundial,

²⁹⁹ Carta a la seva mare, 4-II-1917, escrita al sector d'Abbeville, i reproduïda per Glover i Silkin, 1990, pp. 395-396.

"aquesta aventura tecnoromàntica consistent en desafiar la humanitat amb la quantitat"³⁰⁰.

és la primera guerra total perquè, per primera vegada obliga als Estats bel·ligerants a posar tots els seus recursos al servei de la guerra. Però els recursos de què disposaven aquests Estats eren tants que la guerra que van fer-hi

"ja no es pot mirar com un instrument de la política" sinó que es transforma inevitablement

"en una lluita per l'existència, en la qual no es poden posar límits a la despesa d'homes i diners, no es poden definir clarament els objectius ni es pot arribar a cap pau de compromís".

(Cruttwell, 1969, p. 624).

El combat en aquestes condicions va deixar entre els qui l'havien suportat la convicció d'haver assistit a la pitjor de les guerres: "la vida mai no ha semblat tan barata ni la natura tan mutil·lada"³⁰¹. Però les ruïnes i els milions de víctimes que va provocar, directament o indirecta, i els innombrables canvis de tota xeixa que va dur no van pas servir per a resoldre cap dels problemes que se suposava que l'havien provocada. L'alegria dels vencedors va durar molt poc: aviat van descobrir que havien estat doblement ensarconats i que, de fet, tots hi havien perdut: també en això s'havien acomplert les previsions de Bloch.

A tall de síntesi final podríem dir que la Gran guerra es caracteritza per:

1. El manteniment de nombrosos fronts en els què es combat amb mitjans industrials que es perfeccionen intensivament al llarg de més de quatre anys. Aquests mitjans arriben a nivells de massificació i potència tals que anorreen el protagonisme dels combatents però no poden superar un punt mort que s'ha creat inesperadament.
2. L'existència dels combatents reuneix una acumulació tal d'incomoditats, por, impotència i perill de mort que el conjunt es caracteritza pel seu horror que deriva tant dels efectes de l'armament com dels mètodes de direcció de la guerra i especialment de la guerra de trinxeres.

³⁰⁰ Com diu el *Criticó* al drama de K. Kraus, 1990, p. 456

³⁰¹ Herbert Read, 26-X-1967, Glóver i Silkin, 1990, p. 289

3. La direcció de la guerra, influïda per conviccions arrelades en el passat, és fonamentalment irrealista: no s'adequa a les condicions ni del material ni dels combatents.
4. Per tal de poder proveir materialment el front, les economies dels països bel·ligerants es veuen abocades a un esforç i una especialització molt intensa que genera greus tensions socials que, en alguns casos comporten la revolució.
5. La fi de la guerra depèn de l'esfondrament moral i material del bàndol menys afavorit estratègicament — posició internacional, aïllament comercial, limitació de recursos, tensions internes—. Però el veritable i gairebé inexplicable heroïsme de les tropes de tots els exèrcits durant la guerra es paga amb elevats graus de desocupació laboral i situació desvalguda de molts excombatents mutil·lats. Quan arriba la pau això gairebé igualarà vencedors i vençuts i, junt amb l'evident inutilitat del conflicte per a solucionar els problemes que suposadament l'havien provocat, ofereix motius per a considerar eixorc l'esforç tant de civils com de militars.